

A közművelődés helyzete Miskolcon az I. világháború alatt, 1914–1918

MLAKÁR Zsófia

Culture, education and civil life in Miskolc during the World War I, 1914–1918

Miskolc preserved its own cultural character from the end of the 19th century more or less in the period of the I. World War too. The civil life was active with many cultural, social, educational and charitable foundations and associations, which worked during the war also. However the city's financial background became weaker because of the growing war expenses, the public supply was organized properly due to the city's excellent mayor, Ferenc Nagy. In such an economical environment cultural associations, artists, writers and the state-organizations got less financial support. In spite of that fact such associations, like the *Borsod-Miskolci Közművelődési Egyesület*, *Felső-Magyarországi Zeneművészeti Szövetség* or National Theatre of Miskolc organized many scientific talks, presentations, music and theatre performances during the big war. The growing population of the city required more educational institution, so despite of the war situation, many state and ecclesiastical school were built in this time. The exhibitions continuity didn't brake also, just its' theme changed. The so called soldiers of Miskolc, the '*10-es honvédek*' drew their impressions, experiences of the war and the collection of their drawings were exhibited in a large 'war exhibition'. The orchestra of the army also gave performances many times in the city and plays taken place on the battle-field was presented also. While the theatre's popularity decreased, the movies flourished

*



1. kép Dr. Nagy Ferenc polgármester.
Megay Géza felv. 1934.HOM F 7664

Az országszerte jellemző, általános lelkesült-ség, amely a háború kitörését ünnepelte átragadt a miskolci polgárookra is.¹ Ahogyan Nagy Ferenc polgármesteri beszámolójában fogalmazta:

*Mindnyájan, akik itt vagyunk, közvetlen szemtanúi voltunk azon példátlan lelkesedésnek, mely dokumentálta, hogy az idők történelmi jelentőségét felismertük. Hazafias, áldozatkész polgáraink méltóan foglalták el azon helyet, mely városunkat súlyánál s tekintélyénél fogva megilleti. A város polgárai legelső felhívásra saját egyéni dolgaikat félretéve, versenyezve siettek a zászló alá, hová a városi tisztviselő, segéd és kezelő személyzet s alkalmazottak sorából 104 egyén vonult be.*²

¹ THURZÓ NAGY 1968. 11.

² MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 266/kgy. 1914.

Azonban nem telt egy év, és a várost komoly próbatétel elé állították a megváltozott háborús viszonyok. Miskolc az I. világháború éveit sok tekintetben az ország nagy vidéki városaihoz igen hasonlóan élte meg, ugyanakkor a törvényhatósági jogú város adminisztrációja mintaszerűen szervezte meg a háborús évek viharai közepette a lakosság étel-, egészségügyi és egyéb közellátását. A város háborús évekbeli polgármestere, dr. Nagy Ferenc állami megbízatásai is jelezték: az általa kidolgozott miskolci modell országos szinten is követendő példává vált.³ Mindez olyan háttérrel jelentett Miskolc háború alatti kulturális és művelődési életében, amely lehetővé tette – a nehéz viszonyok ellenére, ill. a lehetőségekhez képest is – az oktatási, művészeti és kulturális élet megfelelő színvonalú fenntartását, sőt bizonyos területeken annak fejlesztését is (1. kép). A törvényhatósági bizottság 1914. évi egyik ülésén elhangzott megállapítás is ezt vetítette elő: „Midőn a város egymillió kétszáz ezer koronás költségvetésének majdnem egy tizedét közel 125.000 koronát teszik ki a kulturális kiadások, ezzel anyagi erejét meghaladó mértékű oly áldozatot hozott, melyet tovább fokozni nem lehet.”⁴ A háborús helyzet azonban nem csekély anyagi terhet rótt a városra a kulturális-oktatási szervezetek működtetésében, így a város alapvető kulturális intézménye, a múzeum, nem is volt nyitva az I. világháború 4 esztendeje alatt, sőt az ismeretterjesztés is a minimális szintre csökkent. Ezért, amikor viszonylagosan konszolidált városműködést emlegetünk közművelődési, társadalmi-művészeti téren, hozzá kell tennünk, hogy a város egyik fő „kulturális fogyasztó” rétegét, a kereskedő-iparos polgárságot, illetve a vendéglátást, azaz alapvetően a szolgáltató szektort anyagilag nagyon megterhelte a háború, a gazdasági pangás jelei mutatkoztak: az éttermek egy részének bezárt, a háború kirobbanásának évében csődhullám söpört a vendéglős és szállodatulajdonosok, kereskedők körében.⁵

Közüoktatás

A város közművelődésének fundamentuma egyértelműen a polgári korszak állami szerepvállalásának térnyerését mutató közüoktatás területe volt. A ma hagyományosan a 3–16 éves korig tartó, a szervezett oktatás-nevelés kereteit adó rendszer az 1868. évi Eötvös József-féle közüoktatási törvény bevezetésével nyerte el alapjait. Ekkor a korábban az egyház által működtetett intézményrendszer változatos arculatúvá, fenntartásúvá vált. Az állam, a község vagy város, az egyház és a vegyesen egyház és állami támogatás által működtetett oktatási intézmények éppúgy jelen voltak Miskolcon, mint az alapítványok által működtetett intézmények. Az óvodai ellátást a századfordulótól kezdve –lassan elhagyva a hagyományosan a szociális ellátás területének tekintett feladat-értelmezést – a közüoktatás alapjaként kezdték tekinteni. A Miskolcon 1842 óta létező első óvodát hamarosan újabbak követték, az I. világháború idején Miskolcon nyolc óvoda működött, ebből egyet a korszak végére meg is szüntettek.⁶ Noha a város többször kérte az államtól a nagy anyagi terheket jelentő, egyébként is túlsúlyos és emiatt bővítenő óvodák átvételét, ez a terület megmaradt városi feladatnak.⁷

Az alsó fokú oktatás mára legelterjedtebb formája, a nyolcosztályos elemi iskola hazánkban először Miskolcon jött létre a diósgyőri munkások tömeges képzésre alakult hat osztályos elemi iskola továbbfejlesztésével.⁸ Az elemi iskolák szakmai felügyeletét a megyei törvényhatóságok keretében működő tanfelügyelők látták el, biztosítva a rendszer egységességét és a működésének alapjait (az elegendő számú tantermek, iskolaépületek és felszerelés biztosítását, korszerűsítését). A közügyvé váló népoktatás élénken foglalkoztatta a sajtót is, és időről-időre az újabb iskolák nyitásának igénye, illetve a városi fenntartású intézmények állami működtetés alá vonása adott témát a helyi lapoknak.

³ SOMORJAI 2003. 186.

⁴ MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 266/kgy. 1914.

⁵ THURZÓ NAGY 1968. 20.

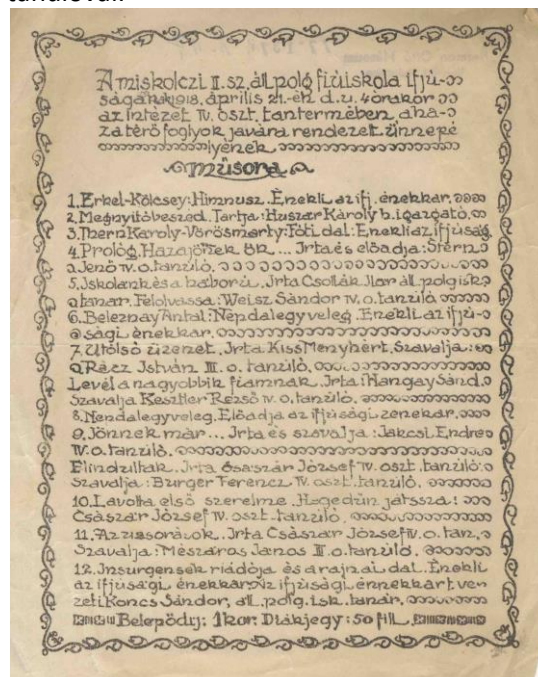
⁶ KAPUSI 2003. 890.

⁷ MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 21/kgy. 1914.

⁸ Keresztes Vencel gyári főtanító és Pittroff Károly iskolagondnok terjesztette fel tervezetét ezzel kapcsolatban a Vallás-és Közüoktatásügyi Minisztériumba 1913-ban, jóváhagyására csak 1921-ben került sor. DEÁK é. n. 23.

A megfelelő számú és korszerű, új igényeknek megfelelő ismereteket nyújtó iskolák működtetése a dinamikusan fejlődő város számára létkérdés, s mondhatni a város szellemi nyitottságának, közművelődési arculatának záloga volt. Míg a századforduló előtt többségben az egyházak tartották fenn az iskolákat, amelyek szerepe a háború alatt is meghatározó maradt, addig a háború előtti évtizedben megkezdődött az új polgári jellegű és fenntartású oktatási intézmények létrejötte. Az első városi fenntartású, 1885-ben létrejött elemi iskola után az 1890-es évek alapítási hulláma következett. Az egyes esetekben az egyháztól megvásárolt városi iskolák alacsonyabb tandíja nagy vonzerőt jelentett a szegényebb polgárok gyermekeinek. Ugyanakkor a város közoktatásának képét színesítette az 1901-ben megnyitott Erzsébet Izraelita Népiskola is. A Miskolccal lassan összenövő Diósgyőrben természetesen működtek korszerű, a gyár és az állam által közösen fenntartott fiú- lányiskolák. A lakosságszám növekedése miatt azonban hamarosan Diósgyőrben és az önálló településnek számító Majláthon, valamint Újdiósgyőrben is újabb állami iskolákat kellett nyitni, erre Hidvégi Benő tanfelügyelő – újabb és újabb kimutatások tanúsága alapján – Miskolcot is ösztönözte. Hamarosan lezajlottak Miskolc város és az állam között az iskolák állami tulajdonba adásáról szóló tárgyalások, amelyek eredményeképpen 1909-ben megnyílhattak a Szent István úti és Kun József utcai modern 12 tantermes állami elemi iskolák. A további népességnövekedés azonban hamar túlzásfolttságot eredményezett, és ennek okán további állami elemi iskola alapítását igényelte, amelyről döntés született ugyan, megnyitását azonban egy időre a háború megakadályozta, és a háborús körülmények csupán ideiglenes megoldásoknak engedtek teret.⁹ Ennek ellenére a háború alatt tovább működtek az állami elemi iskolák, korszakunkban az 1917-ben született polgármesteri jelentés alapján kilenc elemi iskola működött, amelyből három állami, négy a római katolikusok, egy a reformátusok és egy az izraeliták fenntartásában működött, összesen 5444 beiratkozott tanulóval.¹⁰

A közoktatás alapját jelentő kötelező elemi iskolák rendszerére épültek a felsőbb népiskolák, illetve a nagyobb községekben a polgári korszak új igényeivel összhangban, a polgári fiú és leányiskolák. A törvény ezekben az intézményekben a fiúk számára már 6 éves, a lányok számára 4 éves oktatást írt elő. Miskolcon ilyen intézmény volt a Tiszánineni Református Egyházkerület Miskolci Felsőbb Leányiskolája, amely éppen a háború alatt kezdett nyolc évfolyamos gimnáziummá szerveződni,¹¹ a Miskolci Érseki Felsőbb Leánynevelő, amely csakúgy, mint az előbbi, egyszerre népiskola és felsőbb leányiskolaként működött 1878 óta az érsekség fenntartásában. A gyakorlatiasabb és a nők képzésére is nagyobb gondot fordító oktatás iránti egyre nagyobb társadalmi igény ezt az intézményt kiemelte korábbi elzártságából, így 1907-től polgári iskolaként működött tovább.¹² Ugyanakkor a törvényben előírt polgári iskola állítására vonatkozó kötelezettségnek először a város tett eleget, amikor 1878-tól előbb a lányoknak, majd 1881-től a fiúknak is megszervezte az állami leány és fiú polgári iskolát (2. kép).



2. kép: Műsorlap a II. sz. miskolci állami fiú polgári iskola 1918 áprilisában a hazatérő foglyok tiszteletére szervezett ünnepélyéről. HOM HTD 77.137.1.17.

⁹ KAPUSI 2003. 899.

¹⁰ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt. 301/kgy. 1917.

¹¹ Ez a folyamat már 1914-ben megkezdődött a város anyagi támogatásával, amikor hatóságilyossá szervezték az iskolát. HALMAY–LESZIH 1929.; MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 164/kgy.15735/ki. 1914.

¹² KAPUSI 2003. 904.

Ezek összevont irányítását és az iparostanonc-képzés befogadását az intézmény falai közé, a tehetséges Gálffy Ignác végezte 1881-től, megteremtve a későbbi kereskedelmi iskola alapjait, ugyanakkor 1889-ben előbb a két polgárit, majd 1894-ben a kereskedelmi iskolát is az állam teljes körűen fenntartása alá vonta, és lassan szétválasztva ezek működését, külön épületekbe helyezte el.¹³ Itt érdemes megjegyezni, hogy az 1908-ra elkészült modern iskolaépület – a mai Berzeviczy Szakközépiskola épülete –, amelybe a fiú kereskedelmi iskola került, a háború alatt szinte végig katonai kórházként működött.¹⁴

Szakkképzés

Az 1870-es évek végén kezdték el megszervezni a szakképzés alapját jelentő ipari tanonciskolákat a városban. Az erre épülő ipartanodák és középfokú szakiskolák, illetve felsőfokú (ma középfokú) leány és fiú kereskedelmi iskolák csak lassan alakultak ki és rendeződtek egységes struktúrává. A tanonc-képzés három éves volt és vasárnaponként, illetve hetente három este zajlott. Felügyeleti szerve pedig az Országos Iparegyesület volt.¹⁵ A város női ipariskolája a kezdetekben egyesületi kezdeményezésre indult, majd városi fenntartásba került és egészen 1917-ig a Papszeri múzeumépület négy helyiségében működött, amikor is át kellett adnia helyét a leány felsőkereskedelmi iskolának és létjogosultsága is megkérdőjeleződött a háború idején folyamatosan csökkenő tanulólétszám mellett, amely 1917-ben már csak 23 fő volt,¹⁶ illetve az igények átalakulásával, új iskolatípusok megjelenésével.¹⁷ Az 1912-ben megnyílt fémipari szakiskola megnyitását a Csabai kapuban egyértelműen a közeli vasipari üzemek indokolták, azonban a háború megakadályozta az önálló iskolaépület felépítését, mely csak 1927-re készült el a Soltész Nagy Kálmán utcán. Itt már újabb szakokkal kibővülve a város jelentős középiskolájaként működött tovább. Az 1917-ben ide beiratkozott tanulók létszáma 88 fő volt.

Középiskolák

A város középfokú oktatásának történelmi gyökerei nagyon messzire nyúlnak vissza. A középkori eredetű, a város központjában található iskolaépület, a mai Papszeri múzeumi kiállítóhely a 16. századi kis kollégiumból rangos gimnáziummá nőtte ki magát, és egészen 1898-ig a református gimnáziumnak adott teret.¹⁸ A fokozatosan bővülő tanulói és tanári létszám jellemezte gimnázium állami támogatás és magánszemélyek adományai mellett modern, új épületbe költözhetett 1898-ra (ma: Lévy József Református Gimnázium). Ekkortól 1916-ig évente átlagosan 400 tanulót oktattak falai között, 1917-ben ez a létszám már 510 tanuló volt.¹⁹ Később ez a tanuló-létszám tovább növekedett. A városban nem csupán reformátusok által kedvelt intézmény városszerte és országosan is elismert tanáregyenységek egész sorát tudhatta magáénak, mint Porcs Kálmán, Kiss Lajos, Márczy Béla, Vértesy László vagy dr. Kosztolányi Zoltán.

Hasonlóan színvonalas, a város életében meghatározó szerepet játszó intézmény volt a 18. századtól adatolható, minoriták iskolájából állami tulajdonba kerülő Miskolczi Királyi Katolikus Fráter György Gimnázium. A minoriták által építtetett templom és rendház mellett 1730-ra a kezdetleges iskolaépület is felépült, amely azonban csakhamar fejlesztésre szorult. Mai jogutódja az 1911 óta az iskolának helyet adó, Orczy Gyula építész tervezte, Hősök terén álló épületben működik. A világháború nem kímélte az intézményt, hiszen nem sokkal az átköltözés után katonai kórház céljaira foglalták le.²⁰ A súlyosabb sérülteket ellátó kórház magas működési költségei miatt 1915 októberében

¹³ HALMAY–LESZIH 1929. 220.

¹⁴ HALMAY–LESZIH 1929. 221.

¹⁵ DEÁK é. n. 15.

¹⁶ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt. 301/kg. 1917.

¹⁷ DOBROSSY 2003/b. 917.

¹⁸ 1829-től lyceumként működött, tehát filozófiai képzést is adhatott, 1839-től pedig magyar tanítási nyelvűvé vált és az alapfokú oktatás elvált a 6 évfolyamos gimnáziumi képzéstől. 1859-ben alapított Kazinczy önképzőköre jelezte a nemzeti elkötelezettségét. HALMAY–LESZIH 1929. 216.

¹⁹ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt. 301/kg. 1917.

²⁰ THURZÓ NAGY 1968. 15.; MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 271/kg. 32490/ki. 1914.

történet megszüntetése után történhetett a visszarendeződés a gimnázium életében.²¹ Népszerűségének töretlen voltát mutatja, hogy az 1917-re beiratkozott tanulók száma összesen 749 tanuló volt.²² Csakúgy, mint a református gimnázium életében, itt is találkozhatunk kiemelkedő tanáregyenységekkel, mint például dr. Bajay Armand, akit 1917-ben Ferenc József renddel tüntettek ki nyugdíjba vonulása alkalmával.²³

A városban szintén a háború idején került sor a női felsőkereskedelmi iskola megalapítására 1917-ben, melynek első igazgatója a református főgimnáziumi tanár, Vértessy Sándor lett.²⁴ Az intézmény egészen a Walder Gyula által tervezett, mai zeneiskolai épületbe való 1925-ös átköltözéséig igen zsúfolt, szűkös körülmények között a mai Papszeri múzeumépületben működött.²⁵ A városban egyébként is tömegjelenséggé váló magasabb női iskoláztatás egyértelműen a háború által megváltoztatott foglalkozásszerkezet hatását mutatta, amelyet jól jeleztek a megalakuló új típusú, gyakorlatiasabb, kenyérkereső foglalkozásra felkészítő, érettségit is adó iskolák. A városi törvényhatósági bizottság jegyzőkönyveiben ezzel kapcsolatban a következő megállapítást olvashatjuk: „Az immár negyedik éve tartó háború napról napra több és több nőt foszt meg attól a reménytől, hogy férjhez menetel által biztosítják létüket, s így már most gondoskodni kell a hatóságoknak arról, hogy a nők önálló kereső pályákra előkészülhessenek.”²⁶ A város oktatásán más okokból is rajta hagyta a nyomát a háború. Az ungvári állami felsőkereskedelmi iskola is a háború miatt kényszerül átköltözni²⁷ Miskolcra és itt folytatni tovább működését Dr. Péch Aladár igazgató vezetésével eleinte a katolikus gimnázium épületében, majd a Deák Ferenc utca 9. szám alatt. Sikerét mutatta, hogy a rengeteg jelentkező hatására párhuzamos osztályokat kellett indítani és nyolcosztályossá fejleszteni az intézményt.²⁸



2. kép: A Felvidéki Zeneszövetség meghívója, 2014. február. HOM HTD 74.660.2.

A háború alatt a Felvidéki Zeneszövetség,²⁹ a Zeneiskola, a Közművelődési Egylet, de az egyes oktatási intézmények és a katonazenekarok is rendszeresen tartottak hangversenyeket, fellépéseket, hol a Korona Szálló nagytermében, hol a színházban vagy olykor a Városháza dísztermében, illetve szabadtéren is. A legtöbbet, természetesen ebben az időszakban jótékony céllal. Az 1901-ben megalakult Miskolci Városi Zeneiskola első vezetője az országosan is jó hírnévnek örvendő Lányi Ernő, egykori egri székesegyházi karnagy lett.³⁰ A kezdetekben nyolcéves tantervvel dolgozó intézmény fokozatosan tízévesre változott és követve a fővárosi Zeneakadémia tantervét megindult a felsőfokú szerveződés útján. Tanulói létszáma a háborús viszonyok, a tanárok frontszolgálatra vonulása ellenére sem csökkent. 1917-ben 407 beiratkozott tanulója volt.³¹ Tanári kara olyan kiváló művész-pedagógus egyéniségekkel büszkélkedhetett, mint Szentgály Gyula, Losdorfer Nándor, Rákos Arnold, Koller Ferenc vagy Hajdú Gábor (3. kép)

²¹ MNL BAZML IV-1903/a 7. köt. 133/kgy. 24417/ki.1915.

²² MNL BAZML IV-1903/a 9. köt. 301.kgy. 1917.

²³ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt. 40.kgy. 1917.

²⁴ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt. 271.kgy. 25922/ki.1917.

²⁵ BEREZ 1999. 40.

²⁶ MNL BAZML 1917. IV-1903/a 9. köt. 301.kgy. 1917

²⁷ THURZÓ NAGY 1968. 75.

²⁸ HALMAY–LESZIH 1929. 217.

²⁹ A Felvidéki Zeneszövetség hangversenyei a zenei élet tartósan magas színvonalát tették lehetővé a háború éveit alalt Balogh Bertalan szervezőmunkájának köszönhetően. THURZÓ NAGY 1968. 23.

³⁰ THURZÓ NAGY 1968.

³¹ MNL BAZML 1917. IV-1903/a 9. köt. 301/kgy. 1917

Egyesületek

A századfordulót követően kialakult új típusú művelődési igényeket részben a már létrejött országos struktúra igyekezett kielégíteni a minisztériumi felügyelet mellett működő oktatási és művelődési, közgyűjteményi intézmények hálózatával, illetve a speciális, helyi igények kialakították a maguk körök, egyletek formájában működő szervezeteit, illetve kevésbé formális művelődési alkalmaknak teret engedő csoportosulásait.

A szakmai-foglalkozási alapon létrejött és a megszólított rétegek igényeihez alkalmazkodó művelődési egyletek már jórészt az 1870–1890 közötti évtizedekben megalakultak Miskolcon, a Miskolci Polgár Egylet már 1837-ben, majd a szintén korai Borsodi Orvos-Gyógyszerész Egylet 1865-ben, vagy a Református Fillér Egylet 1867-ben. A századforduló után is szépen szaporodtak azok a társas szórakozást, szakmai tájékozódást, érdekvédelmet és művelődést szolgáló egyesületek, amelyek már székházzal is rendelkeztek a városban, segítették tagjaikat, és külön szakosztályokat alakítottak. Ilyen volt az 1904-ben alakult Miskolci Iparoskör, vagy az alapszabályát megalkotó Felsőmiskolci Műkedvelők Önképző és Dalköre.³² A gazdasági és szakmai alapon megszerveződő egyletek egész sorát láthatjuk működni a világháború előestéjén a különböző felekezetek kiházasító egyleteitől kezdve a szakmai alapon szerveződő Miskolci Tisztviselők Köre³³ vagy a Miskolc-Diósgyőri Mérnök Egyesületig³⁴ bezárólag.

Speciálisnak tekinthetők ugyanakkor a döntően a nők tevékenységéhez kötődő egyesületek. A korszakban a nők számára a családi életen kívül a közélet egyetlen terepe a háború előtt a jótékonykodás volt, amelyet főként vallási keretektől kinövő, vagy azon belül működő egyletekben gyakoroltak.³⁵ Ezt a helyzetet változtatta meg a háború, amely nagyobb szerepvállalást engedett, sőt várt el a nőktől, mind a munka, mind a családi élet területén, és megnyitotta a közélet egyéb tereit is számukra. A háború kezdetén az egyleti munka még megmaradt a hagyományos jótékonykodás és betegápolás keretei között, amelyet a polgármester ilyen szavakkal méltatott 1914-ben: „A társadalmi áldozatkészségről szólva meg kell emlékeznünk a Veres Kereszt Egylet odaadó, buzgó működéseiről. A város hölgyei-neveiket később fogjuk nyilvánosságra hozni-versenyezve siettek a sebesültek odaadó gondozására és ápolására.”³⁶ A frontokon harcoló férfiak eltűnése az otthonokból és a munkahelyekről azonban fokozatosan új területeken engedte feltűnni a nőket. Erre a megváltozott helyzetre a korabeli sajtó is élénken reagált, és igyekezett új mederbe terelni a nők szerepvállalását, elismerve, hogy egyre fokozottabb felelősséget kell vállalniuk a közéletben és a munkában egyaránt.³⁷

Különlegesek voltak még a patronálók irányítása alatt működő ifjúsági egyesületek, amelyek főként a segélyezésre, önművelésre, szórakozási, testedzési célokra alakultak. Az egyházi egyesületek főként a karitatív, szociális munka támogatására jöttek létre, de ezek korántsem tettek olyan népszerűsége a városban, mint a társasági előkelő hölgyeknek a segélyezésre, közhasznú jótékonykodásra lehetőséget kínáló alternatív egyletek. Ilyenként működött 1903-tól a híres Miskolci Vízcsöpp Társaság,³⁸ vagy az 1887-től Miskolcon is fiókegyletet alakító Magyar Vörös Kereszt Egylet.³⁹ A sportegyesületek a századforduló nagyon jelentős intézményei voltak, eleinte sportágakra koncentrálnak jöttek létre, de később erős társadalmi rétegződést és szakmánkénti elkülönülést mutattak.

Néhány egylet szorosan a közművelődés ügyét szolgáló rétegek számára jött létre, mint a Miskolczi Tanügyi Kör 1881-ben, vagy a Borsodmegyei Általános Tanító Egylet 1890-ben.⁴⁰ Témánk szempontjából azonban a legjelentősebb mégis a Miskolczi Közművelődési Egylet, mely 1893/94 fo-

³² DOBROSSY 2003/b. 728.

³³ DOBROSSY 2003/b. 735.

³⁴ DOBROSSY 2003/b. 736.

³⁵ Ilyen volt a miskolci Izraelita Leányegylet 1908-tól, a Miskolci református Női Filléregylet már 1867-től, az Evangélikus Nőegylet 1899-től és a Miskolci római katolikus Nőegylet 1890-től. Az 1917-ben létrejött Katolikus Tisztviselőnők Miskolci Egyesülete már erősen kívül állt az egyházi befolyáson. DOBROSSY 2003/b. 738.

³⁶ MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 266/kgy. 1914.

³⁷ *Miskolczi Napló* 1914. júl. 23.

³⁸ DOBROSSY 2003/b. 761.

³⁹ DOBROSSY 2003/b. 764.

⁴⁰ LÉNÁRT 1994.169.

lyamán jött létre és bármely férfi és nő, vallási vagy szakmai hovatartozástól függetlenül, tagja lehetett. 1899-ben Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesületté alakulva megindult a szakmai professzionalizáció útján, és hamarosan a megyei szinten megalakuló szervezett gyűjteménnyé válva, kilépett a laikus társadalmi szintű működés területéről. Ezek mellett természetesen a közművelődést szolgálta a legtöbb szakmanként szerveződő egyesület is, amennyiben szinte mindegyiknek alapszabályában foglalt céljai közé tartozott a tagjainak igényes, magas színvonalú szórakozását, művelődését elősegíteni. Ezt mutatták az egyesületek székházaiban működő könyvtárak és az általuk szervezett irodalmi és zenei estek, kulturális célú, olykor jótékonyssággal összekapcsolódó összejövetelek szervezése.

A Miskolci Dal- és Önképzőkör vagy a MÁV Miskolczi Dal-és Önképző Köre már nevében is hordozta a más esetekben csak az alapszabályokban rögzített önművelésre és igényes kikapcsolódásra vonatkozó szándékot.⁴¹ Ez egészen széles spektrumon mozoghatott, hiszen a felolvasó estek és ismeretterjesztő előadások vagy az amatőr színielőadások éppúgy részét képezték tevékenységüknek, mint az éves, rendszeresen megtartott közgyűlések, a nyári kirándulások vagy a bálók, estélyek és jótékonyági célú vagy városi és országos szintű kezdeményezéshez kapcsolódó összejövetelek, előadások.⁴² Már ezekből is kirajzolódik Miskolc közművelődésének azon jellegzetessége, amely nagyvárosainkat általánosan jellemző sajátosság volt: az egyleti és közművelődési tevékenység sokszínűsége, ugyanakkor erős rétegződése: a kispolgári rétegek alacsonyabb igényeihez igazodó színvonalú előadásoktól a magas kultúra közvetítésére szánt, a leginkább a Közművelődési Egyesület, illetve a Miskolci Tanügyi Kör, majd a Borsodmegyei Általános Tanítóegylet által képviselt, országos szinten elismert művészek, költők, írók, szakemberek közreműködésével megvalósuló rendezvényekig.⁴³ Tekintettel arra, hogy ezek az intézmények mind szervezetüket, mind működésüket tekintve teljes önállóságot élveztek, tagjaik pedig erősen támogatták egymást szociálisan is, illetve érdeklődésüknek megfelelő szinten elégitették ki kulturális igényeiket, meghatározó szerepet vittek a korszak városi közművelődésének szervezésében. Mindehhez hozzájárult, hogy az egyre növekvő kereskedelmi-ipari központnak számító Miskolc a világháború éveiben lakosságszámát tekintve is óriási növekedésen ment keresztül,⁴⁴ amit a szervezett, intézményesített közművelődés, főként a közoktatás, nem tudott követni.⁴⁵

A világháború kitörése előtt, 1913-ban a miskolci egyesületek számának csökkenéséről értesülünk: mindössze 17 működő szervezetről tesznek említést.⁴⁶ Ennek hátterében az állt, hogy 1912. évi XLIII. sz. törvény lehetővé tette a Belügyminisztériumnak, hogy megtiltsa új egyesületek létrehozását, háború esetén pedig feloszlatassa a korábban bejegyzett önkéntes szervezeteket is. Ez emelkedett törvényerőre az 1914. évi 5735. számú rendelet kibocsátásával.⁴⁷ Tehát a világháború kitörése sok tekintetben megváltoztatta a közművelődés nem intézményesített rendszerét, az egyesületek alapításának 1914. augusztus 31-én történő betiltásával, illetve a már meglévő egyesületek szigorú ellenőrzésével. A polgári forradalom ismét lehetővé tette ezek szabad megalapítását egy rövid időre az 1919. évi III. törvénnyel, de a polgárháborús viszonyok, a Tanácsköztársaság időszaka nem hagytak időt a visszarendeződésre, bukása után pedig egy gyökeresen más, új korszaknak teret nyitó struktúra kiépülését hozták magukkal az események, de ez már túlmutat kutatásunk időhatárain.

⁴¹ LÉNÁRT 1994. 172.

⁴² LÉNÁRT 1994. 174.

⁴³ LÉNÁRT 1994. 175.

⁴⁴ MNL BAZML IV-1903/a 6. köt. 266/kg. 1914.

⁴⁵ Ezt látszanak alátámasztani a bizottsági jegyzőkönyvek, a sajtó és a pedagógusok civil szervezetei, de a város ünnepelt tankerületi vezetője is, akinek tevékenységét a korszakban főleg annak tekintetében értékelték, hogy újabb és újabb állami iskolák és óvodák építését támogatva és szervezve igyekezett a zsúfoltságon, terem és tanítóhiányon úrrá lenni. Részletesen összegzi a helyzetet az a polgármesteri jelentés, mely az 1917-es évben hangzott el. MNL BAZML IV-1903/a 9. köt 301/kg. 1917.

⁴⁶ *Ellenzék Naptára az 1913-as évre*. Szelényi és Társa, Miskolc, 1912. Egyesületek és körök. 218-225.

⁴⁷ PÁSKÁNDY 1941. 9., illetve LEHOTAY 2011. 72., illetve *Igazságügyi Közlöny* XXIII. (1914)/8. 469. (1914. aug. 14.)

Múzeum

A fent vázolt élénk egyesületi élet a közművelődés és múzeum ügyében különös jelentőséggel bírt Miskolcon is, hiszen az 1893-ban megalakult Miskolczi Közművelődési Egyesület⁴⁸ azt – a később az elnevezésébe is felvett – kettős feladatot látta el, amely egyszerre igyekezett az intézményesült szakmai múzeumi munkát és értékőrzést, valamint a közművelődést szolgáló társas rendezvények szervezését végezni. Soltész Nagy Kálmán polgármester és Szendrei János, a város történetének monográfusa olyan modellt alkottak meg az egyesület keretei között, amely mind a finanszírozásban, mind a működés szervezeti kereteiben máig inspiráló egységet teremtettek az említett célok között. Az egyesület nevében is jelezte az átalakulást 1899-ben, amikor Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egylet néven alkotta újjá alapszabályát.⁴⁹ 1902-ben megnyílt az első múzeumi kiállítás és megjelent a múzeum első katalógusa is. Az egyesület egyes szakosztály-vezetőinek kinevezése pedig olyan, a város szempontjából kiemelkedő tudású és tehetséges szakemberek csoportját helyezte az egyesület elnökségébe, akikre máig tisztelettel emlékezik a város.⁵⁰ Közülük csak néhányat megemlítve időrendben elsőként Petró József ügyvéd vezette az egyesületi múzeumi szakosztályt 1907-ig. Őt váltotta Gálffy Ignác felsőkereskedelmi iskolaigazgató, aki egyben a múzeum specializálódó tevékenységét is jelző régészeti szakosztályt is vezette. Budai József a növénytan, ásványtan és földtan szakosztályi vezetője az egyesület bizottságának is elnöke volt, ebben a szerepében Molnár József tanár váltotta.⁵¹

A vezetők – múzeumőr minőségben – évtizedeken át képviselték a múzeum ügyét a városban, különösen igaz ez az 1907-től egészen haláláig a múzeumért tevékenykedő Gálffy Ignácra. Céljuk egyértelműen Borsod megye és Miskolc történetének és múltjának, növény-és állatvilágának, geológiai és egyéb sajátosságainak, általában a helyi értékeknek a széles körű gyűjtése és bemutatása volt.⁵² A múzeum gyűjteménye egyre gyarapodott a sajtóban is megjelenő adományozók egymást buzdító nemes felajánlásai révén. Az első kiállításban bemutatott könyvtár, érem-és oklevéltár mellett impozáns, a mai látogatót is vonzó bükki és a környék flóráját és faunáját felvonultató, földrajzi mikrokörnyezetet is imitáló részleteket láthatott a nagyközönség a mai Papszeri kiállító-épület hat helyiségében.⁵³ Az emeleten bemutatott, folyamatosan bővülő és átrendeződő régészeti és történeti gyűjtemény mint állandó kiállítás egészen a világháború kezdetéig megtekinthető volt, ekkor azonban bezárták a múzeumot, amely 1918-ig, korszakunk végéig zárva maradt.⁵⁴ A háború alatt az épület földszintjén berendezett „Katona Otthon” 1915-től a tisztek pihenését, rekreációját, szórakoztatását szolgálta olvasási és művelődési lehetőségekkel. Felolvasóestek, irodalmi rendezvények, könyvtár szolgálták a sebesült vagy szabadságát töltő tisztek pihenését.⁵⁵ A háború alatt jelentős változást jelentett, hogy a Közművelődési Egyesület még 1913-ban átadta a Múzeumot Borsod vármegyének, illetve Miskolc városának. Tevékenysége megmaradt közművelődési, tudományos ismeretterjesztő céljainak megvalósításánál, a múzeum ugyanakkor a város felügyelete alá került, és épülete számos, a kényszerhelyzet szülte funkcióval bővülve, már-már ellehetetlenült a múzeumi használat tekintetében.⁵⁶

⁴⁸ TÓVÁRI 2003. 769.

⁴⁹ DOBROSSY 2003/b. 932.

⁵⁰ A Borsod-Miskolci közművelődési és múzeum egyesület 1901. évi évkönyve. Forster-Klein-Ludvig Ny., Miskolc, 1902. 14. Az itt található egyesületi tagnévsor és Miskolc város törvényhatósági bizottságának tanügyi és közművelődési, valamint zenedai szakbizottságának tagjai évről évre ismétlődően a világháború idején is megegyeznek, ami az egyesület magas színvonalon működésén túl városi támogatottságát szavolta, elismertségét is mutatta lásd: MNL BAZML IV-1903/a 7. köt. 5/kgy. 1915.

⁵¹ LÉNÁRT 2003. 933.

⁵² LÉNÁRT 2003. 933.

⁵³ SZABADFALVI 1987. 91.

⁵⁴ LÉNÁRT 2003. 934.

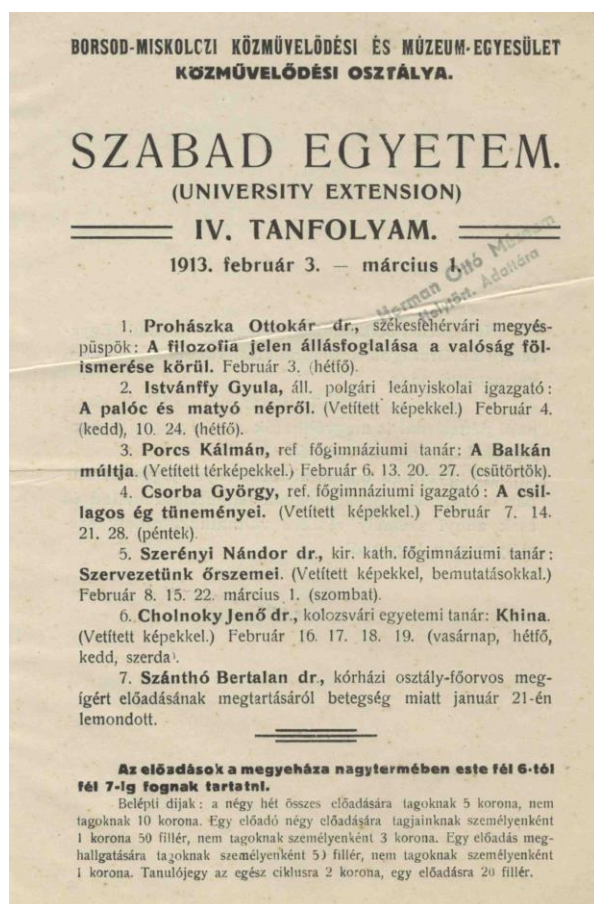
⁵⁵ DEÁK 2003. 836.

⁵⁶ SZABADFALVI 1987. 94.

Könyvtár

Az 1899-ben létrejött Közművelődési és Múzeum Egyesület további jelentős tevékenysége a városi közkönyvtár működtetése, amely alapvetően meghatározta a település kulturális életét. A közkönyvtár elődjének az Evangélikus Egyházközség 1878-ban átadott könyvtára tekinthető, amely 1901-es katalógusa szerint közel tizenegyezer kötetet számlált. A két könyvtár kapcsolata szoros volt, de a Múzeumi Egyesület saját gyűjteménye, Brósz Károly könyvtáros vezetése alatt, egyelőre csak tudományos segédkönyvtár volt,⁵⁷ ezért, érthető módon, egyre több alkalommal jelent meg a sajtóban is a nyilvános közkönyvtár ügye. Horváth Lajos főrendiházi tag, Miskolc díszpolgára könyvhagyatékának átvétele, majd a Múzeum és Közkönyvtár 1914-től történő városi átvétele újabb fordulatot hozott az ügyben. A könyvtár gyűjteménye folyamatosan bővült, az 1920-as évek első felében tízezer kötet körül járt az állomány, de még 1927-ben sem volt állandó épülete, továbbra is a szűkös Papszeri épületben működött mint az egyedüli közkönyvtár a városban.⁵⁸

Ismeretterjesztés



4. kép A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Szabadegyetemének programja, 1913.
HOM HTD 69.5.168.1.68.

Az országban egyedülálló módon a fővároson kívül csak Miskolc büszkélkedhetett egy olyan tudományos-ismeretterjesztő előadássorozattal, amely a Közművelődési Egyesület rendezésében rendszeresen nyújtott lehetőséget a városi tudományos intelligencia munkájának megmutatására és a meghívott előadókon⁵⁹ keresztül az országos tudományos munka spektrumának bemutatására.⁶⁰ A Miskolci Szabadegyetem rendezvénysorozata a sajtóban is rendszeresen megjelent az elhangzott előadások értékelésével, összefoglalóival. Nagy Ferenc 1913. november 3-án elhangzott előadása után a következő lelkes szavakkal értékelték az előadás-sorozat sikerét. „*Mi jó miskolci polgárok természetes és érthető önérettel hangoztatjuk. Mi vagyunk az országban a második és utolsó város, ahol ilyenmű intézmény van. Az első Budapest, utána mi... A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Közművelődési Osztálya a tegnapi ünnepélyes megnyitásával az ötödik évfolyamát kezdte meg (ti. a Szabad Egyetemei előadásoknak) [...]* Ünnepe ez a megnyitó városnak, az azt alkotó polgárságnak is. Olyan polgárság, amely a maga erejéből tartja fenn ötödizben a szabadoktatási intézmények koronáját, a Szabadegyetemet-örömmel tehetem közzé-folyton növekvő hallgatóság teljes érdeklődése mellett” (4. kép).⁶¹

⁵⁷ BEREZ 1999. 41.

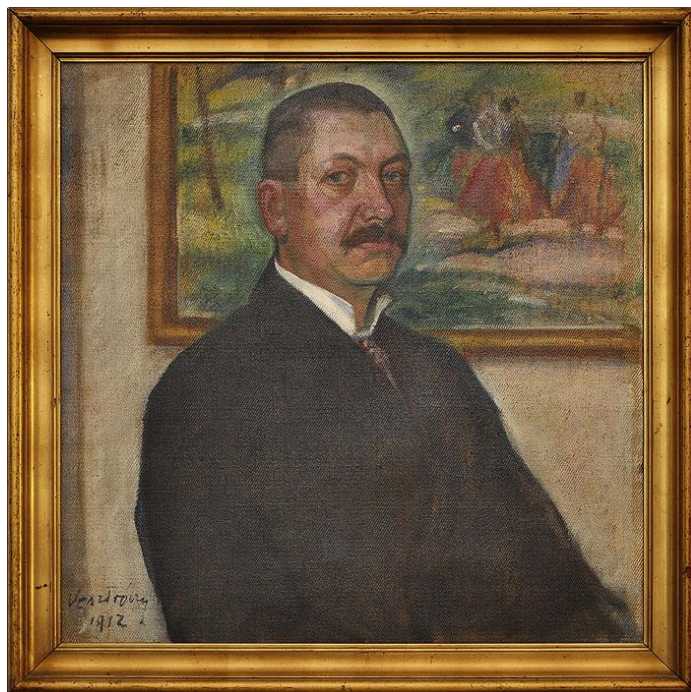
⁵⁸ BEREZ 1999, 61.

⁵⁹ Olyan országosan jelentős véleményformáló előadók is megfordultak itt, mint Prohászka Ottokár püspök vagy Giesswein Sándor kanonok. DOBROSSY 2003/b. 841.

⁶⁰ Az előadók között voltak dr. Nagy Ferenc polgármester, dr. Gencsi Samu ügyvéd vagy Zábrátzky György esperes-plébános, dr. Fieber Henrik, Láng Gyula vagy Rézler Gyula is.

⁶¹ Miskolci Napló 1913. nov. 5.

Érdemes megemlíteni, hogy a háború előtt ugyan nem túl széles, de fontos értelmiségi réteget vonzó előadásokat szervezett Miskolcon a Társadalomtudományi Társaság is, amelynek előadója volt többek között a város egykori tanítónőjétől, Kaffka Margit költőtől kezdve⁶² Vértessy Sándor helyi gimnáziumi tanárig számos jeles előadó.⁶³ Az ismeretterjesztő előadások sorába illeszkedtek a Miskolczi Katolikus Kör vagy a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara, az Izraelita Nőegylet⁶⁴ és a miskolci Jogászok előadásai is. Noha a háború egy időre megakadályozta a múzeum által békeidőben folytatott tevékenységet, a Közművelődési Egyesület lelkes és színvonalas munkát végző tagjai révén az irodalmi és tudományos előadások, felolvasó estek nem maradtak teljesen el,⁶⁵ ahogyan az iskolának nyújtott páratlan szemléltető, szakórák megtartását segítő környezet is folyamatosan rendelkezésre állt. Az oktatás és közművelődés szolgálata mellett városunk történész, régész, néprajzos kutatói a háború előtt a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeumegyesület Évkönyveiben rendszeresen publikálhatták legújabb kutatási eredményeiket. Dr. Kadics Ottokár például a háború alatt is töretlenül folytatta kutatásait a Szeleta barlangban.⁶⁶



5. kép: Vesztróczy Manó: Balogh Bertalan portréja (1912) Vásznon, olaj, 70X70 cm.
HOM Miskolc Galéria, Ltsz. 2011.79. (GYULAI 2000. 26.)

Az ismeretterjesztés háború alatti visszaszorulása, sőt időnkénti szüneteltetése a közvéleménynek is feltűnt, ezt igazolja a sajtóban 1916 áprilisában megjelent rövid híradás a Gálffy Ignác által alapítandó új társadalmi köréről, mely szerint Gálffy célja „Miskolcz városának, valamint nagy vidékének szétforgácsolt intelligens középosztályát olyan egyesületbe tömörítse, ahol a sokféle tagozódott középosztály minden rétege feltalálja a maga érdekelttségét, a maga különleges társadalmi és kulturális szükségleteit”.⁶⁷ Az új intézmény létrehozásának erőfeszítései azt jelzik, hogy egy időre megszűnt a Közművelődési Egyesület korábbi intenzív működése, és ezt a kiáltó hiányt igyekeztek egy új szervezet létrehozásával orvosolni.

⁶² Miskolczi Napló 1913. nov. 27.

⁶³ Miskolczi Napló 1913.dec. 3.

⁶⁴ THURZÓ NAGY 1968. 22. A Nőegylet művészestélyén 1914 januárjában Karinthy Frigyes író *Legenda a költőről* című novelláját olvasta fel.

⁶⁵ THURZÓ NAGY 1968. 42.

⁶⁶ THURZÓ NAGY 1968. 42.

⁶⁷ Miskolczi Napló 1916. ápr. 26.

Képzőművészet

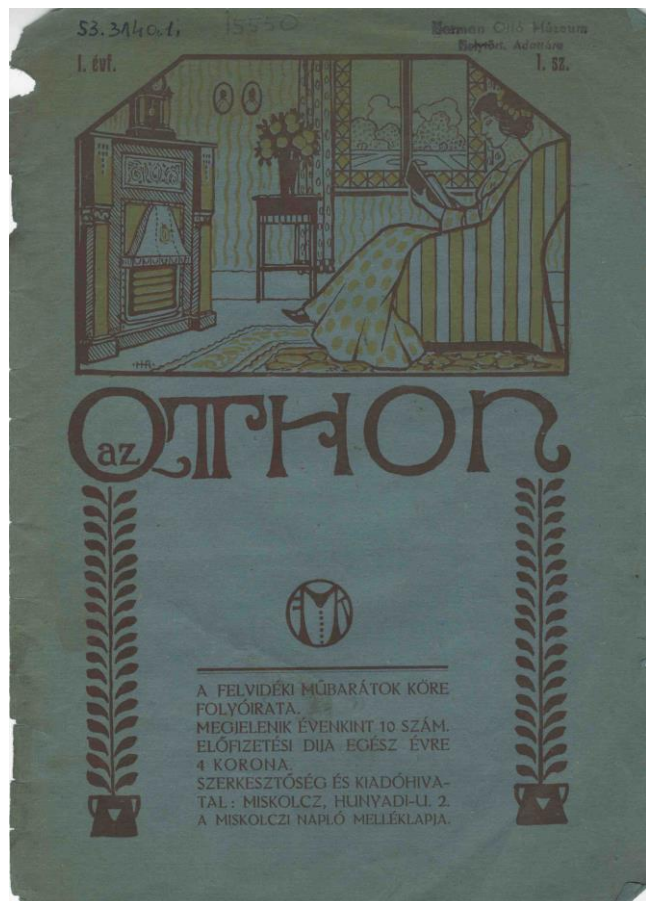


6. kép:

A Magyar Képzőművészek Egyesület
Balogh Bertalan tiszteletére szervezett
vacsorájának meghívója.
HOM HTD 60.119.1.2.

A háború kitörése előtt a Múzeum volt a város egyetlen rendszeres képzőművészeti kiállítóhelye, ahol Balogh Bertalan (5. kép)⁶⁸ szervezőmunkájának köszönhetően az 1905-től Miskolcon is megjelenő ún. felvidéki vándorkiállítások is szerepeltek (6. kép). A közönség így láthatta többek között Fényes Adolf, Szinyei Merse Pál, Benczúr Gyula, Rippl-Rónai József vagy Tornyai János alkotásait.⁶⁹

A városháza díszterme is helyszínrül szolgált egyes eseti kiállításoknak, és a Felvidéki Műbarátok köre is tartott rendszeres aukciókat, és a régiséggyűjtők kincseinek seregszemléje is színesítette a városi kulturális életet, amint ezt a Miskolczi Napló által 1913-ban indított tematikus melléklet, az Otthon megjelentetése is jelzi (7. kép).⁷⁰ Sokat tettek ugyanakkor a városi polgár ízlésének, a közönség művészeti-szellemi nyitottságának formálásáért azok a kissé didaktikus, ugyanakkor nagyon hatásos kiállítások is, amelyek a friss művészeti törekvéseket hozták közel, mint az Iparművészeti Kiállítás 1904-ben, vagy a szintén 1904-től rendszeresen megrendezett nyomdaipari bemutatók.



7. kép:

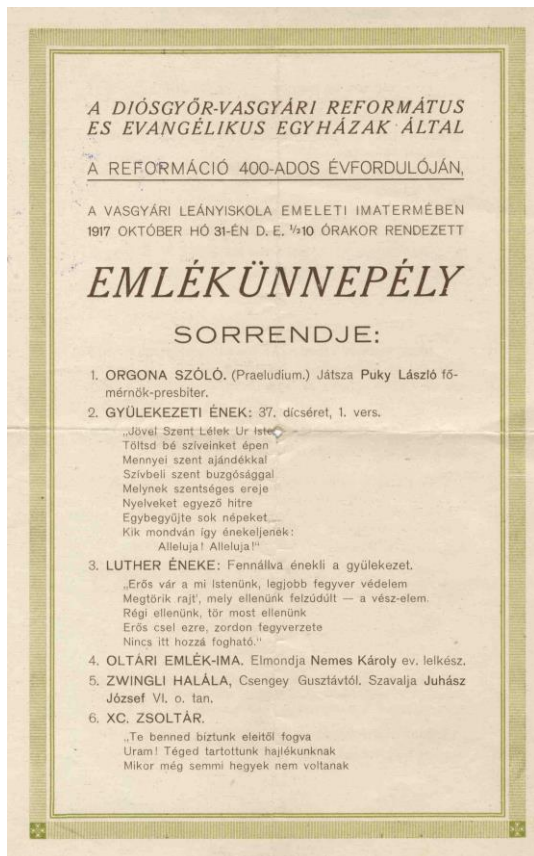
Az Otthon
első számának címlapja,
HOM HTD 53.3140.1

⁶⁸ DOBROSSY–ESZENYI–ZAHUCZKY 2008. 21.

⁶⁹ SZABADFALVI 1987. 93.

⁷⁰ HOM HTD 53.3140.1. Otthon I. (1913)/1. (június)

Az Iparművészeti Kiállítás kapcsán maga Lyka Károly, a neves művészettörténész is kiemelte a miskolci polgárok országosan is egyedülálló vállalkozásának jelentőségét. Az art nouveau nemzeti vonulatának kiteljesedését a különféle nyomdaipari termékek igényes új megjelenése (8–9. kép), vagy az egyedi alkotásokként is értelmezhető ex librisek⁷¹ mellett az új művészeti célkitűzések széles körű megismertetését célzó előadások is segítették. Ilyen volt az ismét csak Balogh Bertalannak köszönhetően a Városháza nagytermében Körösfői-Kriesch Aladár előadása is 1904 májusában.⁷²



8. kép A Vas-és Fémmunkások táncvigalomra szóló meghívója, 1918. április. HOM HTD 82.24.1

9. kép A Diósgyőr-Vasgyári Református és Evangélikus egyházközösségek közös ünnepségének műsorlapja, 1917. október. HOM HTD 87.26.1.16.

Az első világháborút megelőző évtizedben tehát a város megjelenésén a megjelenő új izmusok rajtahagyták nyomukat a köztér megjelenésén, de a polgárok önkifejezési eszközein is. A historizmus és a szecesszió kettőssége az épületek homlokzatain a hivatalos, ünnepélyes, olykor ólomsúlyú birodalmi közízlést, ugyanakkor a fejlődő, átalakuló polgárság önkifejezési formáinak átalakulását is jól mutatta. Elég, ha csak a Raksányi Dezsőnek a Megyeháza számára készült alkotásaira gondolunk: egyrészt az 1913-ra elkészülő, a régió történelmi tájait és jeleneteit ábrázoló falképekre, másrészt a Zsolnay Gyár által kivitelezett két monumentális kályhára,⁷³ vagy a vármegyei portrégalériára, illetve a háború alatt elkészült, de csak azt követően felállított Deák Ferenc-szoborra.⁷⁴ Mindezek akkor készülnek, amikor, Nagybánya szellemében, miskolci születésű művészek – köztük Gross Béla, Kóris Kálmán, Ruff Ferenc, Kun József vagy a Ferenczy Károly festőiskolájában nevelkedő Sassy Attila – új művészeti kört formálnak a városban.⁷⁵

⁷¹ Sassy Attila a korszak neves miskolci költőjének fivére, művésznevén Aiglon számos ilyen szecessziós ex librise ismert a korszakból. KÁRPÁTI–KOSTYÁL–VERES 2005. 19.

⁷² DOBROSSY 2003. 1028.

⁷³ THURZÓ NAGY 1968. 24.

⁷⁴ MNL BAZML IV-1903/a 9. köt 168/kgy.14524/ki. 1917.

⁷⁵ KÁRPÁTI–KOSTYÁL–VERES 2005. 19.; GYULAI 2000. 29.

A háború kitörését közvetlenül megelőzően, 1914 március–áprilisában a helyi művészeti élet hírei között még szerepelt, hogy a miskolci művészek csoportja kiállításon mutatja be új műveit, illetve, hogy megnyílt Abonyi Ernő festőművész Széchenyi utcai festőiskola, de ezek a békeévek vonulatába illeszkedő utolsó momentumok voltak.⁷⁶ Az új miskolci művészek 1914-ben már a miskolci Művész Klub tagságával egy művésztelep megalakításának gondolatát is megfogalmazták, mely elképzelést a Felvidéki Műbarátok Köre is támogatta.⁷⁷ A háború azonban a kiállítások és új tervek sorát egy időre megakasztotta (10. kép).



10. kép Az Otthon című lap felvételei a Felvidéki Műbarátok Köre Antik Kiállításáról 1913-ból.
HOM HTD 53.31.40.

Mozi

A Közművelődési Egyesület rendkívüli, egész városi közművelődést behálózó szerepe tűnik ki abból is, hogy a Miskolcon a századforduló előtt megjelenő vándor-mozgóképek színházak rendszeres megjelenését felkarolta. A századfordulóra úri körökben is kedvelt szórakozássá váló mozi-látogatás Miskolcon is hamar népszerű lett, azonban sokáig nem kapott állandó épületet, ezzel lemaradva a vidéki nagyvárosok sorában, ahol önálló moziépítéssel volt kibontakozóban a századforduló első évtizedében.⁷⁸

A fővárosi Uránia Tudományos Színház és a Közművelődési Egyesület 1900-ban már arról álapodott meg, hogy az Uránia vidéki előadásainak hálózatában Miskolc az egyik helyszíneként szerepel majd.⁷⁹ A későbbiekben az Egyesületnek lehetősége volt az előadások témájára javaslatot tenni, abba beleszólni, cserébe viszont a színház épületében állandó helyet, illetve kezelőszemélyzetet kellett biztosítaniuk. Mindeközben a Búza téren működő vándor mozgóképek, ahogyan a korszakban nevezték (Lifka József, Klein Ignác, Ernst Soma vándorszínházai), egymás mellett működtek alkalmi sátrakban,

⁷⁶ THURZÓ NAGY 1968. 23.

⁷⁷ THURZÓ NAGY 1968. 23.

⁷⁸ http://bfl.archivportal.hu/id-314-fabo_beata_moziepitesez_es_varos.html#jegyz11 (2014. 09. 06.)

⁷⁹ BÉRES 2009. 26.

a nézőknek csupán állóhelyet biztosítva.⁸⁰ A Búza téren időszakosan csupán a Király Bioszkóp film-színháza működött a háború alatt. A legjelentősebb, állandó filmszínház az Uránia lett az I. világháború éveiben, amint azt a napilapok műsorhirdetései tanúsítják, 1913-ban ugyanis megkapta a mai Széchenyi utca 84. szám alatti földszintes polgárházban működési engedélyét. Vetélytársa, az Apolló Nagy Mozcószínháza már 1911-től létezett a Széchenyi utca 19. szám alatti Weidlich-palota pinchehelyiségében.⁸¹ Az újra és újra működési szabályzat kérésére kötelezett mozik helyzetét végül egy 1914-ben létrehozott tervezet rendezte, amelyet 1916-ban elfogadva kimondták, hogy a vállalkozók törvényesen működtethetik mozcószínházait. Ennek a helyzetnek azonban a háború utolsó évében az vetett véget, hogy a mozikat állami üzemeltetés alá vonták.⁸² A háború éveiben vetélkedő két miskolci mozi, az Uránia és az Apolló egyaránt külföldi kapcsolatokkal bírt, míg a Schweitzer Albert és Kertész Zsigmond által működtetett Uránia svájci kapcsolatokkal rendelkezett, addig az Apolló tulajdonosai, Sándor Alfréd orvos és Fazekas Imre Franciaország felé orientálódtak. Mivel azonban a háború idején Sándor Alfréd Amerikába távozott, Fazekas Imrét pedig besorozták, az Apolló hamarosan beolvadt az Urániába.⁸³ A filmeket különböző nemzetközi filmgyártó cégektől kölcsönözték, mint a dán Nordisk, a Deutsche Bioscop és a Meitzer, később a háború idejéből pedig a francia és bécsi kölcsönző-cégek nevét ismerjük.⁸⁴

A háború vége azután minden tekintetben egy új korszakot nyitott a miskolci mozik történetében, hiszen nem csupán a moziigazgatók: Kertész Imre, illetve Veres János 1920-ban bekövetkezett halála, de a filmkészítés és kölcsönzés tematikája, mögöttes gondolatvilága is átalakult a Trianon utáni évtizedekben.⁸⁵ A meglehetősen széles körű, olcsó szórakozást nyújtó moziktól ezután már elvárták a nemzeti célok szolgálatát, ami túllép a háború alatti, a napi gondok, a frontról érkező rossz hírek enyhítését célzó igényeken,⁸⁶ illetve – tudományos és oktató filmek esetében – a közművelődési célú elképzeléseken. A sajtó élénk érdeklődése által is kísért mozi-láz vegyes visszhangot váltott ki a különböző szakmai-társadalmi körökben. Érthető módon a nézőközönséget elvonó mozikkal szemben az Országos Színészegyesület levélben tiltakozott a városi tanácsnál. Érezhető volt a színház válsága is, hiszen a háború kitörését megelőző évben a város átvéve a színház üzemeltetését pályázatot írt ki a színigazgatói posztra és a színház bérbeadására. Ezt Palágyi direktor a személyét és működését ért kritikaként értékelte, és a tanácsi ülésen, illetve a sajtóban is megjelenő válaszában említette, hogy a közönség elégedetlen a színházi tematikával, ami mérhetővé vált a nézőközönség számának csökkenésében. Megjegyzi azonban, hogy mindenütt máshol is a Miskolcon játszott darabokat adják a színházak, ezek a darabok gyengék ugyan, de a szerzők nem írnak jobbakat. Mindezek mellett a mozi vonzereje általában is felerősödött, ami a háború alatt csak növelte a mozgóképek nézettségét a színház népszerűségének rovására.⁸⁷

Színház

A város ugyanakkor méltán volt büszke színházára, amelyet a századfordulón, 1902-ben nagyobb léptékű felújítás révén tettek alkalmassá a megváltozott igények kielégítésére. Az épület nyugati oldalára ekkor készült három nagy méretű ablak a természetes fény beengedésére, új öltözőket alakítottak ki, illetve az igazgatónak is létrehoztak egy szobát. A színház helyzete azonban a háború kezdetétől egyre nehezebbé vált. 1916-ban a város átvette a Miskolci Nemzeti Színház ingatlanvagyonát és tartozásait is, az igazgató, Palágyi Lajos,⁸⁸ aki tizenhárom éven át volt a színház direktora, majd Szegeden folytatta pályáját, a háború kezdeti évei alatt bekövetkezett súlyos anyagi helyzetben kényte-

⁸⁰ BÉRES 2009. 22.

⁸¹ DOBROSSY 2003.

⁸² DOBROSSY 2003.

⁸³ DOBROSSY 2003. 1005.

⁸⁴ A párizsi *Pathé Frères*, a *Léon Gaumont* vagy a bécsi *Projectograph* váltak ismertté.

⁸⁵ DOBROSSY 2003/b. 1004.

⁸⁶ [a] *mozgószínház oktat is, megneveltet és megríkat* – fogalmaz az *Ellenzék* című lap 1907. november 27-ikén megjelent számában.

⁸⁷ *Miskolczi Napló* 1913. nov. 11.

⁸⁸ SÁNDOR 2003. 316-17.

len volt a jegyárakat leszállítani, de ez sem tette működtethetővé a színházat, így hamarosan több alkalommal is arról értesülünk a városi jegyzőkönyvekből, hogy a színház az árak emelésére kér engedélyt.⁸⁹

A háború, érdekes módon, a mozik esetében az egymással rivalizáló két mozgókép-színház harcát hozta, a zenei életben pedig a nehéz viszonyok ellenére is egy határozott fejlődést, addig a színház iránti érdeklődés, úgy tűnik, csökkent. A korabeli sajtóban is érzékenyen reagáltak a megváltozott helyzetre: „reményünk lehet arra, hogy közönségünk eddigi letargiájából feleszmél, s újból szeretetétbe veszi a színházat, s az ünnepek letelte után is méltó támogatója lesz a magyar színésznek... A színészet nevelő hatása közönségünkre most is ép oly szükséges, sőt talán inkább mint máskor!” – írja Keresztessy Sándor 1914-ben, mivel a karácsonyi ünnepek alatt tovább csökkent a színházba látogatók száma.⁹⁰ A szakírónak számító Keresztessy nagyon jól látta, hogy milyen lehetőség és eszköz a színház a korabeli közművelődésben, amikor a következőket tette hozzá: „Hisz’ a magyar irodalom, ének és zene szól mifelénk arról a deszkákról, melyekről 57 év óta élvezzük a magyar színészet népmívelő hatását”.⁹¹

A város, az anyagi biztonság és háttér megteremtésével, lehetővé tette, hogy a háború ideje alatt kiszámíthatóan tovább működjön az intézmény. A színházi előadásokat és a napilapok műsorán lévő darabjait tanulmányozva, arra juthatunk, hogy az igazgató elsősorban operettek⁹² műsorra tűzésével igyekezett a háborúban közönyössé és megtörtté vált közönséggel elfeledtetni a hétköznapi gondjait. A háború első évében Palágyi direktor olyan színvonalas előadásokkal próbálta az érdeklődést fenntartani, mint a berlini Deutsches Theater előadásában bemutatott Hans Heinz Ewers-darab, A prágai diák.⁹³ A tematika olykor nagyon is aktuális háborús témát érintett, mint Pásztor Árpád 1914 decemberében bemutatott „Ferenc József azt üzenté...” c. harctéri énekes játéka, amelyet dr. Márffy Károly társulatának országos körútja hozott el Miskolcra. A darabot az itt állomásozó helyőrség katonaságának külön is bemutatták.⁹⁴ Úgy tűnik azonban, a későbbiekben ezek az erőfeszítések meghaladták a város anyagi erejét, és a polgárok érdeklődése inkább az árak hirtelen gyors emelkedése, az élelmiszerellátás biztosítása, a fronton szolgálatot teljesítők támogatása és a közigazgatás működésének fenntartása felé fordult. A Miskolcra elszármazó és később híressé vált színészek, énekesek pályáját azonban a város és a helyi sajtó továbbra is figyelemmel követte, többen tanultak ugyanis Miskolcra Rákosi Szidi neves színiiskolájában és az országos Színiakadémián is.⁹⁵

Miskolc művészeti életét az első világháború időszakában nem szakíthatjuk ki abból az értelmezési keretből, amit a századforduló, majd a századelő jelent.⁹⁶ A kiegyezés, a millenniumi ünnepek, majd a századelő új művészeti irányzatai mind-mind rajta hagyták nyomukat a város művészeti életén. Itt természetesen a köztéri szobrászat alkotásai, főként hivatalos megrendelésre készült portrék és az alkalmazott művészet, iparművészet, a város képét alakító, a homlokzatokon megjelenő művészeti alkotások sorát tekintjük a város kulturális élete szempontjából meghatározónak (11. kép).

⁸⁹ MNL BAZML IV-1903/a 10. köt. 262/kg. 26961/ki.1918.

⁹⁰ *Miskolczi Napló* 1914. dec. 30.

⁹¹ *Miskolczi Napló* 1914. dec. 30.

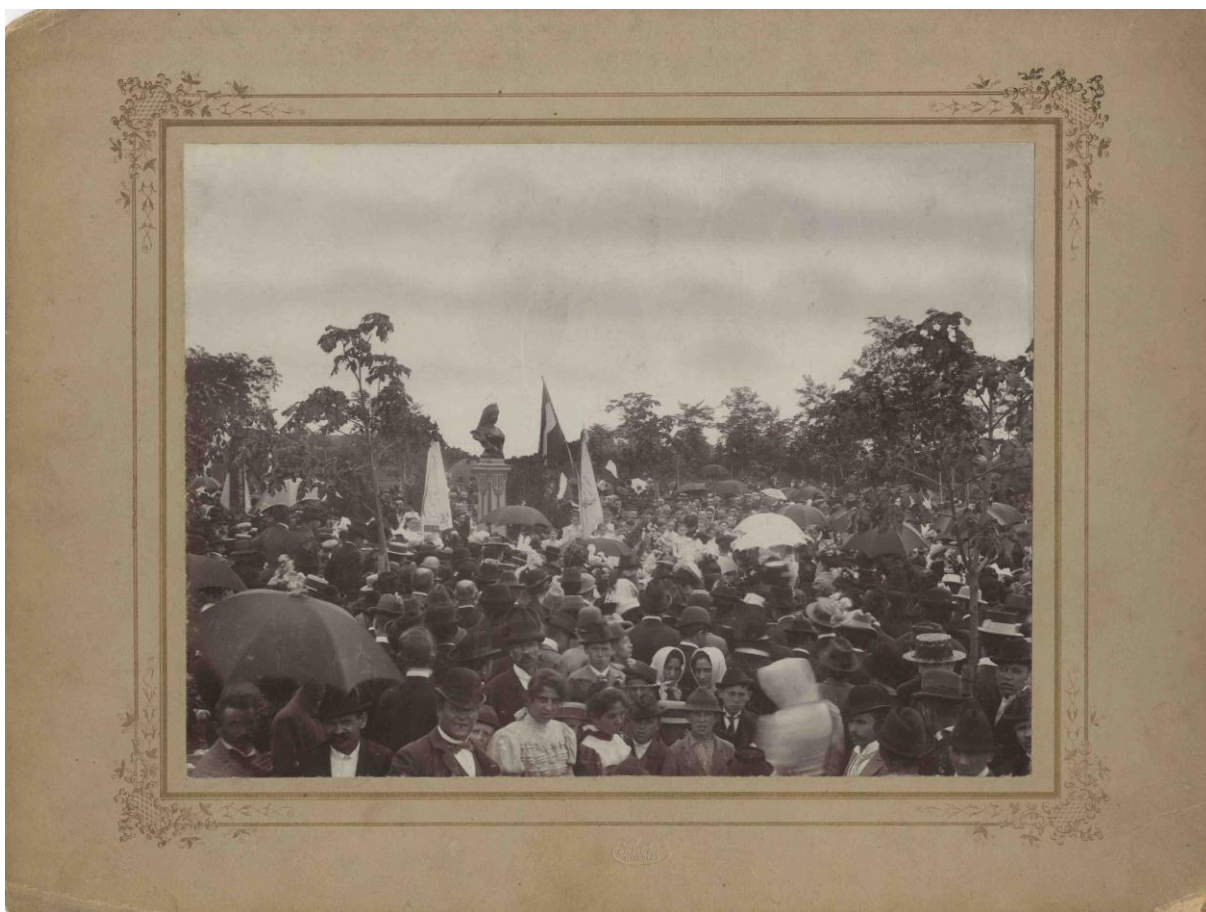
⁹² A *Tökéletes asszony*, a *Mozitündér* vagy a *Madarász* c. operettek mellett főként olyan színművek jelentek meg a repertoáron, mint a *Táncosnő* vagy a *Bíboros*.

⁹³ *Miskolczi Estilap* 1914. jan. 15.

⁹⁴ *Miskolczi Estilap* 1914. dec. 31.

⁹⁵ *Miskolczi Estilap* 1914. jan. 18. Kissházy Sári, Fenyő Ilonka, Szabady Vilma, Alexy Olga, Sasi Nagy Kató, Réz Marcsa, Szekrényessy Anna, Farkas József, Kállay Jolán, Garamszeghy Sándor, valamint Sztankóczy Pista és Czeglédi János neveit említi a cikk. Előbbek közül kiemelkedik Szekrényessy Anna, aki nemzetközi hírű operaénekesnő lett.

⁹⁶ Miskolc kulturális 19–20. századi kulturális életéről bővebben: GYULAI 2013



11. kép: Erzsébet királyné szobrának felavatása a Népkerthben. HOM HTD 74.641.1

A kiegyezés és a századforduló kétarcú megjelenése főként annak a kettősségnek köszönhető, hogy a hivatalos bécsi neobarokk historizmusa egyszerre volt jelen kormányzati részről is támogatottan az újonnan megjelenő, népi motívumokat felhasználó szecesszióval. Az új ízlés felkarolása társadalmi réteghez is kötődött, hiszen azt a vagyonos nagypolgárság támogatta főként, amely a gazdasági élet motorja is volt egyben. A közízlést formálták ugyanakkor a hivatalos megrendelésre készült köztéri szobrok, vagy a megyeháza számára készített egész alakos festmények, illetve a város képét meghatározó bérpaloták homlokzatai, amelyek nagy része még a historizmus jegyében született.

Irodalmi élet

Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a város művészeti-irodalmi életének reflektálását a háború eseményeire. Az eddigiekben nagy korszakhatárok között áttekintett századfordulós majd háborús időszak művészeti, kulturális életét árnyalja az a kép, amely az itt említendő néhány momentum által megrajzolható. Miskolc irodalmi centrumként lényegében a háború előtt nem volt tekinthető, az irodalmi életet elősegítő, inspiráló sajtója is csak jóval a háború után az 1920-as években indult fejlődésnek igazán. Ennek ellenére fontos hagyományai, gyökerei voltak a város irodalmi életének. Ilyen módon kell számba vennünk Lévy József líceumi tanár, vármegyei főjegyző, alispán költői életművét, aki éppen 1918-as haláláig szüntelen alkotott. Hozzá hasonlóan (bár tiszteletbeli) tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának a miskolci születésű Dayka Gábor és Tárkányi Béla is. Itt írta memoárját Déryné, és ide kötődött 1886–1891 között Kozma Andor, valamint 1903 és 1906 között itt tanított, a már ekkor is fővárosi irodalmi lapokban publikáló Kaffka Margit író. Az 1900-as évek első felében pedig itt tevékenykedett a számos megzenésített verse révén ismertté vált Sassy Csaba költő is.⁹⁷ A háborúra reflektáló irodalmárok között őt emeljük ki, mint miskolci, fronton szolgálatát teljesítő köl-

⁹⁷ HALMAY–LESZIH 1929. 241.

tőt.⁹⁸ Egyházi íróként Apostol Bertalan, illetve a költőként is ismertté vált Balázs Győző neve mellett Vadnay Károly, Borsodi László, Bródy Zsigmond, Dominkovich Mária, Kovács Lajos, Tóth Pál feltétlenül említendőek. Emellett a város jelentős tudományos intelligenciával bírt, ha csak a történetíróként ismert Szendrey Jánosra, dr. Bruckner Győzőre, Brósz Károlyra, dr. Révész Kálmánra, Marjalaki Kiss Lajosra, Leszih Andorra, Nyíry Dánielre vagy dr. Kovács Gáborra gondolunk.⁹⁹

Háború és művészet

A képzőművészet reakcióját a világháború eseményeire legteljesebben talán Meilinger Dezső művei prezentálják. Az egri születésű, a Képzőművészeti Főiskolán és Szolnokon tanult művész 1910-ben állított ki először Miskolcon és 1919-ben már a harmadik kiállítását rendezte a városban, ekkor indította el Nyitray Dániel szobrászművésszel közösen a miskolci Szabadiskolát, a Művésztelep elődjét.¹⁰⁰



12. kép: Meilinger Dezső: Hadnagy. Képeslap, 1915. Zempléni Múzeum, Szerencs

A fiatal művész célja pedig éppen nem csupán a művészképzés, de a város közízlésének formálása, képzőművészeti életének fellendítése is volt, hiszen a háború egy időre megállította ezt a folyamatot.

A nagybányai hagyományokat követő művésztelep nagyon fontos szellemi-művészeti központtá vált a korszakban. A világháború kitörése Szolnokon érte, ahonnan a miskolci 10. gyalogezredhez vonult be szolgálatra, a háború után pedig a városban telepedett le.¹⁰¹ Háborús élményeit, a 10-es honvédezred fronton töltött mindennapjait megörökítő rajzait (12. kép), festményeit, a szintén vele szolgálatot teljesítő hadifestő tiszttel, Kövér Gyulával közös kiállításán, a vármegyeháza nagytermében tartott „Hadi kiállításon” mutatta be 1917 decemberében.¹⁰²

Ezen túl azonban csupán elvétve találkozunk képzőművészeti kiállításokkal a háború alatt Miskolcon. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, majd Eperjesen rajztanárként dolgozó miskolci Bartus Ödön, aki szintén részt vett a világháborúban, kényszerűségből, nem lévén más alkalmas helyszín 1918 novemberében, kénytelen volt az Újságterjesztő helyiségében kiállítani. Később a Meilinger és Nyíry által alapított Szabadiskolában akvarell-festést tanított.¹⁰³

Direktebb volt talán a művészet és a háború kölcsönhatása a háborúban elesett hősök emlékére megnyitott temető szobrászati elemeinek elkészítésénél és a háború alatt többször tervezett hősi emlékművek felállításánál. A szintén felmerülő gondolat: a háborús eseményeknek és hőseiknek emléket állító múzeum és emlékmű terve is csak papíron maradt a hadikiadásokkal megterhelt városban,¹⁰⁴ ahogyan például egyéb művészeti kollekció megvásárlására sem maradt a városnak kapacitá-

⁹⁸ THURZÓ NAGY 1968. 41. A Levél a San partjáról, vagy a Szentgály Gyula által megzenésített Strypa partján kezdetű költeményei kifejezetten a harctérről íródtak.

⁹⁹ HALMAY–LESZIH 1929. 242.

¹⁰⁰ KISHONTY 1986. 2.

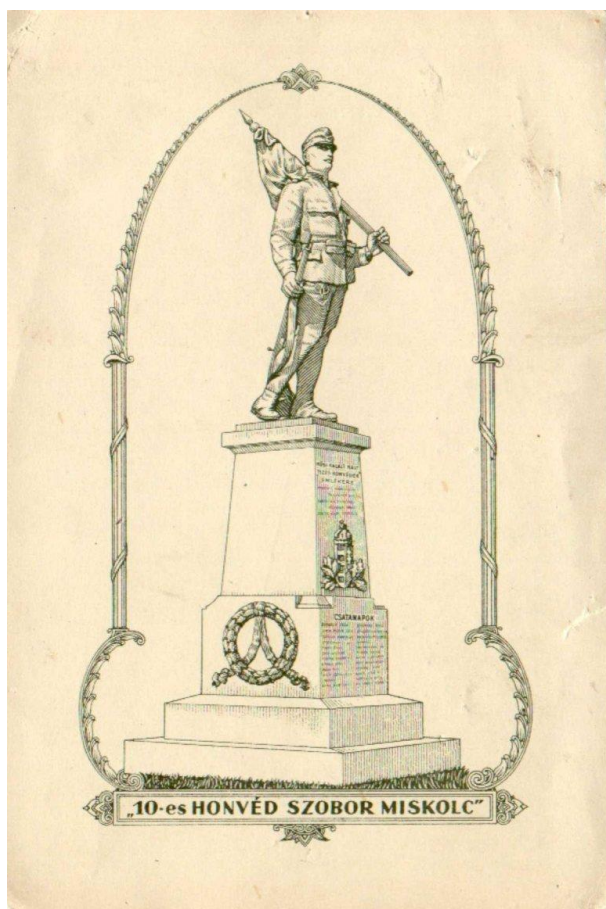
¹⁰¹ DOBROSSY–ESZENYI–ZAHUCZKY 2008. 164.

¹⁰² HALMAY–LESZIH 1929. 266. A sorsa meglehetősen mostoha volt abban a tekintetben, hogy annak lezárulta után a kollekció az egri Lyceum pincéjébe került, majd jó része elkallódott, illetve főleg Meilinger és Kövér rajzai a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe kerültek.

¹⁰³ HALMAY–LESZIH 1929. 261.

¹⁰⁴ Dr. Németh Imre bizottsági indítványa az Avas hegyére képzelte el az új emlékművet és múzeumot is alapított volna, de a törvényhatósági tanács elhalasztotta a nemesnek ítélt kezdeményezést. MNL BAZML IV.-1903/a 7. köt. 30/kgy. 4450/ki. 1915.

sa.¹⁰⁵ Tény viszont, hogy 1918-ban a törvényhatósági tanács előterjesztésére megbízták a városi közös temető keleti oldalán, ma a Deszka-temető melletti területen kialakított Hősök temetőjének végleges rendezésével és szobrászati elemeinek elkészítésével Gárdos Aladár szobrászt és Kaszab Miklós műépítést.¹⁰⁶ A háborúban elesett hősök tiszteletére készül emlékmű későbbi felállításáról pedig két nemes adományozó is igyekezett gondoskodni: Schrecker Lipót, a Borsod-Miskolczi Gőzmalom Rt. igazgatója és Győry Ödön. törvényhatósági bizottsági tag.¹⁰⁷ A világháború hőseinek emlékére a város különböző kerületeiben és intézményeiben elhelyezett emlékművek már szorosabban a két világháború közötti miskolci művészet reprezentánsai.¹⁰⁸ Melotai Nyilas Sámuel márvány emlékműve a mai Berzeviczy Gergely Szakközépiskola épületében az iskola elesett tanárainak és diákjainak állít emléket. Hejőcsaba hősi halottainak a település 1921-ben állított szobrot a katonák nevével a talapzatán, amely egy a harcokból megtérő katonát ábrázol karján gyermekével. Érdekes története lett a második világháborúban megrongálódott, majd később szovjet emlékműként újraértelmezett, szintén Gabay Sándor műveként eredetileg 1928-ban felállított, majd 1948-ban megújított, katonát és családját megmintázó bronzszobornak.



Az eredetileg 1927-ben felállított Vass Viktor által alkotott Tizeshonvéd emlékművet a Rudolf laktanya előtt József főherceg avatta fel. 1976-ban lebontották és a Hősök temetőjében állították fel, majd az egykori József laktanyával szemben, mai helyén 1991-ben helyezték el újra. A szobor által mintázott honvéd jobb kezében földre támasztott puskát, bal kezében zászlót tart. A szobor talapzatát az adományozó települések neveivel vésett bronzkoszorúk és Sassy Csaba verse díszítik (13. kép). Végül pedig nem feledkezhetünk meg a miskolci vasutas hősök emlékművéről sem a Mindszent téren. A földre hajtott zászlót tartó bronz katona szobor a hősi halottak neveivel vésett márványtáblára tekintve áll a MÁV miskolci Központi épületének sarkán, alkotója Aszalay Gyula volt 1936-ban.¹⁰⁹

13. kép: 10-es honvéd-emlékmű. Képeslap, 1927.
II. Rákóczi Ferenc Városi és Megyei Könyvtár, Miskolc gyűjteménye

¹⁰⁵ 15.000 koronáért Dr. Szendrei János műgyűjteményét szerette volna a város megvásárolni, de erre végül nem került sor a pénzühiány miatt. MNL BAZML IV-1903/a 8. köt. 131/kgy.18825/ki.1916.

¹⁰⁶ MNL BAZML IV-1903/a 10. köt. 105/kgy. 1918.

¹⁰⁷ MNL BAZML IV-1903/a 7. köt. 47/kgy. 9409/ki. 1915.

¹⁰⁸ GODA 2003. 502.

¹⁰⁹ Az emlékművekhez lásd: <http://www.kozterkep.hu>; CSORBA1975. 36.

A háború évei alatt a felolvasóestek, előadások eltűnni látszanak a sajtót szemlélve. Helyüket a Vöröskereszt-hét hangversenyei, katonai zenekarok művészestélyei és iskolák jótékonyági rendezvényeinek kulturális kínálata veszi át.¹¹⁰ A Közművelődési Egyesület tevékenysége is részben szünetel és csak a háború után, 1923-tól szerveződik újjá Lévy József Egyesület néven. Sajátos jelensége volt a háborúnak, hogy hasonló névvel (Lévy-kör) már Bottlik József megyei főispán igyekezett korábban, 1917 folyamán a megyei kulturális életet függetleníteni Miskolc várostól, de kezdeményezése kudarcba fulladt.¹¹¹

*

Hogy a város kultúrpolitikája milyen nehézségekkel nézett szembe a háború végéhez közeledve, jól jellemzi dr. Valentényi Gáspár Miskolc kultúrpolitikai helyzetét összegző cikkének néhány sora: „olyan időket élünk, mikor kulturánk abban a veszélyben forog, hogy a kultúra eszközein megy tönkre... Bizonyára terhes munka vár a jövő nemzedékre, hogy felépítse, újjáalkossa azt, amit e vérzőn lerombolt.” Megjegyzi, hogy a város oktatási hálózatának extenzív növekedésével együtt számos olyan rendezetlen terület van, amely központi irányításra szorul. Ennek eszköze pedig egy – más vidéki városokban már működő – kultúrpolitikai osztály lehetne. A közoktatás és a felsőoktatás ügye mellett kiemeli a közművelődés egyéb területeit is. „A modern várospolitiká ma már az iskolán kívüli, ún. szabadoktatás ügyét is tevékenységi körébe vonja. Aligha nagyítás, mikor azt állítjuk, hogy ebben a tekintetben városunk még irdatlan rengeteg... Itt kell szöbáhozni a Közművelődési Egyesület újjáteremtésének dolgát, amivel kapcsolatba lehetne hozni a népszerű főiskolai tanfolyamokat is. Végül nem sokáig várathat már magára a kulturpalotával egyetemben napirendre kerülő városi közkönyvtár ügye sem.”¹¹² Teendő tehát volt elég azon a területen, amelyet a háború viharai által lerombolt láthatatlan háló, a műveltség területén elszenvedett a város.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

F = Fotótár

HTD = Történeti Dokumentáció

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc–Alsószolca

IV-1903/a = Miskolc thjf. város törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyve

BIBLIOGRÁFIA

BERECZ 1999

BERECZ József: *Borsod megye és Miskolc múzeumügye a helyi sajtó tükrében 1892–1949*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1999

BÉRES 2009

BÉRES Beáta: *Memento Mozi, Miskolc mozitörténete a kezdetektől 2008-ig*. Cine-Mis Nonprofit Kft., Miskolc, 2009

CSORBA 1975

CSORBA Zoltán: *Miskolc irodalmi, képzőművészeti és tudományos emlékei*. Művészeti és Propaganda Iroda, Miskolc, 1975

DEÁK é. n.

DEÁK Gábor: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc város művelődésügye 1918-ig*. Miskolc. Gépelt kézirat. HOM HTD Ltsz. 82.131.1.1. (28 lap)

¹¹⁰ *Miskolczi Napló* 1917. nov. 27. A 10-es honvédek művészestélyéről, vagy a *Miskolczi Napló* 1917. november 20. A Vöröskereszt-hét eseményeiről. Az érseki Leánynevelő Intézet növendékeinek jótékony célú előadásáról *Miskolczi Napló* 1917. december 15.

¹¹¹ THURZÓ NAGY 1968. 75.

¹¹² *Miskolczi Napló* 1917. okt. 21.

DEÁK 2003

DEÁK Gábor: A római katolikus egyház, In: Dobrossy István (főszerk.): Miskolc története IV/2., 1848-tól 1918-ig, (Miskolc története 6 kötetben), Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 836–850.

DOBROSSY–ESZENYI–ZAHUCZKY 2008

DOBROSSY István–ESZENYI Miklós–ZAHUCZKY László (szerk.): *Miskolci életrajzi lexikon*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány–Miskolc Város, Miskolc, 2008

DOBROSSY 2003

DOBROSSY István: A „mozgóképek”, „mozgósínházak”, „mozik”, a filmvetítés története. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 1001–1005. (*Miskolc története 6 kötetben*)

GODA 2003/a

GODA Gertrúd: Emlékművek születése Miskolcon (1945–1960) = *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLII. (2003) 499–510.

GODA 2003/b

GODA Gertrúd: Goda Gertrúd: A miskolci képzőművészet múltja. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 1006–1039. (*Miskolc története 6 kötetben*)

GYULAI 2000

GYULAI Éva: „Miskolci portrék” 1750–1950. *Miskolc régi képeslapokon*. [Kiállítási katalógus] A Herman Ottó Múzeum és a Miskolci Galéria kiállítása Miskolci Galéria Rákóczi-ház 2000. augusztus 19–szeptember 17. Szerk.: DOBRIK István. Miskolci Galéria, Miskolc, 2000

GYULAI 2013

GYULAI Éva: Cultural Institutions and Scenes in Miskolc, 1830–1930 = *Studia Historyczne – Kwartalnik wydawany przez Komisję Historyczną Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie* LVI. (2013)/4. 549–578.

HALMAY–LESZIH 1929

HALMAY Béla–LESZIH Andor: *Miskolc*. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Miskolc, 1929 (*Magyar Városok Monográfiája* 5.)

LEHOTAY 2011

LEHOTAY Veronika: Közjogi korlátozások Magyarországon a Horthy-korszak második felében = *Miskolci Jogi Szemle* 6. (2011)/2. 68–86.

LÉNÁRT 1994

LÉNÁRT Béla: Pedagógusok és közművelődés Miskolcon (1868–1919) (A miskolci Tanügyi Kör és a miskolci Elemi Iskolai Tanítók Otthona és Segélyegylete rövid története) = *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv* VII. (1994) 168–215.

LÉNÁRT 2003

LÉNÁRT Béla: A könyvtárak és a múzeum. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 924–934. (*Miskolc története 6 kötetben*)

KÁRPÁTI–KOSTYÁL–VERES 2005

A szecesszió vidéke. A vidék szecessziója. [Kiállítási katalógus] A megyei Múzeumok Igazgatóságainak Szövetsége Vándorkiállítása 2005–2008. Szerk.: KÁRPÁTI László–KOSTYÁL László–VERES László. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumi Igazgatóság, Szolnok, 2005

KAPUSI 2003

KAPUSI Krisztián: A közoktatás Miskolcon. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 887–924. (*Miskolc története 6 kötetben*)

KISHONTY 1986

KISHONTY Zsolt: Meilinger Dezső. Kiállítási katalógus. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1986. [1–4.]

PÁSKÁNDY 1941

PÁSKÁNDY János: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve*. A szerző kiadása, Budapest, 1941

SÁNDOR 2003

SÁNDOR János: *A szegedi színjátszás krónikája. A kőszínház és társulatainak története 1883–1944*. Bába Kiadó, Szeged, 2003

SOMORJAI 2003

SOMORJAI Lehel: Miskolc az I. világháború éveiben. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 1. 180–194. (*Miskolc története 6 kötetben*)

SZABADFALVI 1987

SZABADFALVI József: *Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1987 (*Borsodi Kismonográfiák 25*)

TÓVÁRI 2003

TÓVÁRI Judit: Egyesületek. In: VERES László (szerk.): *Miskolc története IV. 1–2. 1848-tól 1918-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 2. 723–772. (*Miskolc története 6 kötetben*).

THURZÓ NAGY 1968

Thurzó Nagy László: *Miskolci Lexikon 1900–1940. XII. kötet: A város krónikája 1914–1917*. Kézirat. Budapest–Miskolc, 1968 (Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Könyvtára)

Haynik Géza hadifogoly-naplója (1916) a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteményében

KERÉNYI Éva

Diary of World War I prisoner of war Géza Haynik (1916) from the collection of the Gemer–Malohont Museum in Rimavská Sobota (Slovakia)

It was available between 16 May 2014 and 30 April 2015 a temporary exhibition entitled "*The Great War: Rimavská Sobota at the time of the First World War*", which focused on events and sights of WWI in county Gemer (Gömör). Most of the exposed materials came from the museum collections. There is in the approximately 260-piece collection on the WWI an unique manuscript: a diary from captivity. This diary owned by Géza Haynik from Rimavská Sobota, a lieutenant of the 16th Infantry Regiment documents the daily routine of the prisoners of war in Galicia. As a journalist Haynik informed regularly the readers of the regional news "Gömör–Kishont" about storylines on the battlefield, and later he reported his Russian captivity in Nisnij–Nowgorod. This 145-pages diary describes Haynik's feelings connected to his beloved lady, his homeland, but the diary also reports the everyday life of the prisoners and the Russian population. Haynik made also future plans in the camp for his afterwar life. After the peace of Brest–Litovsk Haynik as an invalid got to Moscow, and returned to Hungarian Kingdom, and was taken to a military hospital in Žilina. In the interwar period he became a curator in Rimavská Sobota at the Gemer-Malohont Museum, which he probably donated his WWI diary to.

*

V priestoroch Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote bolo sprístupnené v čase od 16. mája 2014 do 30. apríla 2015 výstava názvom „*Veľká vojna. Rimavská Sobota v čase I. svetovej vojny*“, ktorá sa zameriavala na udalosti a pamiatky svetovej vojny z hľadiska Gemera. Väčšina vystavených materiálov pochádzalo s vlastných zbierok múzea. Z približne 260 kusovej zbierky na tému I. svetovej vojny predmetom nášho výskumu bola jedinečná rukopisná pamiatka: denník zo zajatia. Vlastnil ho Géza Haynik z Rimavskej Soboty, ktorý ako podporučík 16. honvédskeho pešieho pluku dokumentoval svojimi fotkami každodenný život na fronte na Haliči. Ako pracovník regionálnej tlače „Gömör-Kishont“ pravidelne informoval čitateľov o dejoch na bojisku, neskôr referoval aj o svojom ruskom zajatí v Nisnij-Nowgorode. Tento 145 stránový diár opisuje Haynikove vnútorné pocity, vyjadruje v nich lásku k milej, túžbu po vlasti, všedný život zajatcov, ale takisto referuje aj o ruskom prostredí a o budúcich plánoch po návrate domov. Po mieri v Brest-Litovsku sa dostal do Moskvy, odkiaľ ho vymenili ako vojnového invalida a odviezli do vojenskej nemocnice do Žiliny. V medzivojnovom období sa stal pracovníkom-kustódom vtedajšieho Gemerského múzea v Rimavskej Sobote, kde svoje zábery z I. svetovej vojny – ako pravdepodobne i denník – daroval.

*

A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeumban (Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote, Szlovákia) 2014. május 16. és szeptember 30. között rendezték meg a „A Nagy Háború. Rimaszombat az I. világháborúban” c. időszakos kiállítást, amely az I. világháború Gömör vármegyei vonatkozású eseményeit és emlékeit idézi fel. A kiállított háborús propagandatermékek, hadi relikviák, harcászati eszközök, korabeli fényképek és dokumentumok között feltűnik egy vékony, első pillantásra alig pár oldalas, könnyen zsebre vágható szürke füzetecske. „Szerzője” Csósz Géza néven vetette gondolatait és élményeit naplószerűen vezetett jegyzetömbjébe, orosz hadifogsága alatt. Kutatásunk során hamar kiderült: a frontnapló valódi szerzője Haynik Géza rimaszombati lapszerkesztő.

Ki volt Haynik Géza?

Haynik Géza losonci születésű (1885), később évekig Rimaszombatban tevékenykedő közéleti személyiség, aki tanulmányait a Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Tanintézetben végezte 1901–1905 között. A Nagy Háború előtti utolsó békeévekben, az 1910-es évek elején a Rimaszombatban megjelenő megyei társadalmi lap, a „Gömör-Kishont” szerkesztő-munkatársa lett, a két világháború közötti években pedig a Gömör-Kishonti Múzeum felügyelőjeként dolgozott (nagy valószínűséggel ezért is maradt fenn háborús naplója az utókornak).

Az I. világháború idején a beszercebányai székhelyű Magyar Királyi 16. honvédgyalozezred kötelékébe rukkolt be, melyben 1914. július 10-től 1918. november 1-ig teljesített frontszolgálatot. 1917. augusztus 1-én, 32 évesen főhadnaggyá léptették elő. Haynik hivatását a fronton is előszeretettel űzte – a 16-os honvédhadnagy saját készítésű fotóival dokumentálta a galíciai hadszíntér mindennapjait: Krakowicz, Kalnikow, Píscsac, Staskowka, Brest-Litowsk, Radimno, Zborovice, Rejowiec, Biezna, Lemberg, Strypa, Horozsanka, és sorolhatnánk tovább. A „Gömör-Kishont” c. lap munkatársaként folyamatosan tudósított a harctéri eseményekről, majd 1916-os orosz hadifogságba kerülését követően Nyizsnij-Novgorodból. A breszt-litovszki békekötés után Moszkvába került, ahonnan hadirokkantként kicserélték, majd a zsolnai (ma: Žilina, Szlovákia) tartalékkórházba szállították. A nyizsnij-novgorodi hadifogolytáborban írt feljegyzései mellett, hogy hiteles kordokumentumként és forrásként szolgálnak az I. világháborúról, egy korabeli magyar katona mindennapi életébe, gondolatvilágába és jövőbeli terveibe is betekintést engednek.



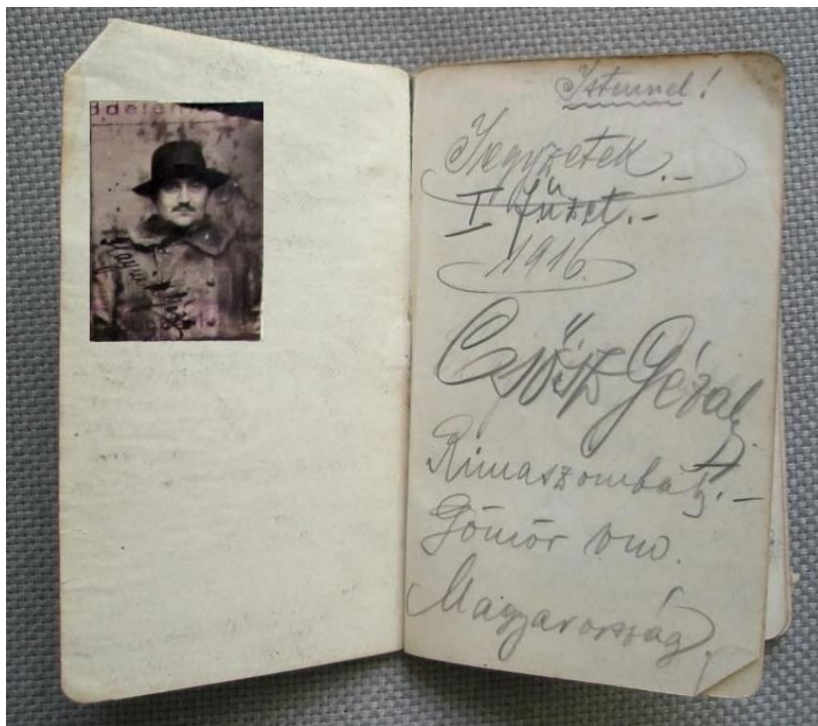
Haynik Géza

Csak mellékesen megjegyzendő, hogy „főhősünk” a II. világháború alatt tartalékos főhadnagyként szolgált a szécsényi magy. kir. 61. honvéd bevetési központnál, azonban az 1945. évi csehszlovák garnitúraváltás után további sorsáról és életéről nincsenek adataink. Mivel sírja nem található meg a rimaszombati köztemetőben, s a helyi anyakönyvezető hivatal elhalálozási könyveiben sem szerepel Haynik Géza neve, így feltételezhetően Magyarországra települhetett át családjával. Magánéletét illetően nős volt (felesége Gasko Helén, szül. 1896-ban Rimaszombatban), 3 gyermek édesapja.

A napló

A 145 oldalas szürke füzetecskét – Gömör-Kishonti Múzeum levéltári gyűjteménye, Ltsz. 13361., provenienciája ismeretlen – hírlapíró tulajdonosa gondosan megszerkesztette. A gondos szerkesztés arra enged következtetni, hogy Haynik mint újságíró gondolhatott háborús jegyzeteinek esetleges későbbi publikálásán, így már eleve az utókornak szánta feljegyzéseit, emellett azonban valószínű, hogy a frontra került hírlapíró „írásvágát” is igyekezett csillapítani a háborús körülmények között. Már a legelső oldalon szembeötlő a felirat: *I. FÜZET*, ebből következtethetünk, hogy Haynik a följegyzéseket már a kezdetektől folytatni kívánta, ezt erősíti a fennmaradt füzet legutolsó oldalának utolsó bejegyzése is: *„Folytatás a II-ik füzetben!”*. A folytatás azonban mind a ma napig nem került elő – némi reményt kelt azonban az a tény, hogy a jövőben még előbukkanhat a múzeum feldolgozatlan levéltári anyagában. A naplóhoz fényképek is tartoznak, amelyek Haynik Géza készített a galíciai fronton.

A kéziratot olvasva feltűnik az író rapszodikus gondolatmenete, amint – néha minden ésszerű magyarázat nélkül – egyik témáról a másikba csap át, ezt természetesen a kivételes, nem egyszer veszélyekkel teli körülmények is magyarázhatják. Ennek ellenére a notesz feljegyzéseiből jól körülhatárolhatók azok a témák, amelyek a leginkább foglalkoztatták tulajdonosát: szerelem, vallás, természeti környezet, hadifogság, belső gondolatvilág, jövőbeli tervek, szülőföld, közélet–művelődés.



Haynik Géza naplójának első lapja. Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia

Feltűnő, hogy a kézirat azon részei, amelyeket a fogságból való hazatértét követően vetett papírra, és jövőbeli terveire vonatkoznak, kivétel nélkül át vannak húzva, mintha később ezeket a terveket Haynik sorsa – és a történelem – nem engedte volna megvalósulni.

Az egyes bejegyzések többnyire dátum nélküliek, így nem tudjuk pontosan, mikortól vezette szerzőnk a füzetét, a jegyzetfüzetbe bejegyzett legelső dátum: 1916. szeptember 10, a legutolsó 1916 december 6. azaz legalább 3 hónapot átfog Haynik Géza háborús jegyzetfüzete.



Fénykép a galíciai frontról, Haynik Géza felv. Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia

Szerelem, szerelem!

Este van. A lámpák még nem égnek. Egyik sóhaj a másik után röppen el a hadifoglyok ajkáról. Lélekben és gondolatban mind otthon vannak. Később megtörik a csend és egy széphangú bajtárs szomorúan énekl: „Valahol egy kis faluban szomorúság járja. Valahol egy barna lánynak könnyes a párnája...” Szépen cseng a hang, bánatosan(?) gyönyörködnek a szép nótán a többi bajtársak is, talán azért is vannak oly csöndesen. „Valahol egy barna lánynak...” Elröppen messze a gondolat... egy kis városba... egy barna lányhoz...

Ez a barna leány, akit ugyan burkoltan, de név szerint is megemlít (Mária), többször felbukkan a jegyzetekben, sóvárgó, epekedő mondatokba szőve. Nem tudjuk, ki lehetett Haynik titokzatos szerelme, csupán annyit, hogy bizonyosan nem a leendő feleség, akit Helénnek hívtak; Haynik ugyanis a bevonulás előtt még nőtlen volt.

Most, nemrég óta egy bájos teremtés képe lopózott lelkembe, egy bájos teremtésé, akinek szívesen adtam volna oda nevem, egész szívem, egész szerelmem... de a haza iránti szeretetem erősebb volt a szerelemnél. Kimenni a frontra szívem arcképével, s a szívem és arcképem átlőtt muszkagolyóval – ez volt a sötét elhatározás.

A sorokból kiolvasható, hogy a két szerelmes még a berukkolás előtt szakított, pontosabban az elválás oka maga a hadüzenet volt.

Oly rettenetes bűnt követtem el, hogy nem lehet megbocsátani? Igaz, könnyelmű vagyok... de csak azért, mert olyan végtelenül boldog vagyok, mert olyan rettenetesen szeretem az életet, amióta téged szeretlek... Fiatal vagyok, tele kedvvel és szerelemmel, tele valami nagy ujjongással, amit bele kell ordítanom a világba, hogy a többiek is hallják boldogságomat... ez a bűnöm, ezért nem szabad rám haragudnod... Megígértük, hogy tisztelni fogjuk egymást, mert valamikor nagyon szerettük egymást... és szeretjük egy kicsit most is nemesebb, magasabb módon.

Mária iránti szerelmét, szinte gyermeki rajongását még imába is foglalta:

Áldott jó atyám, édes Istenem, hálát adok neked, hogy felkeltetted szívemben a szeretet boldogító érzését az én kedves M. iránt, akinek boldogítása lelkem legfőbb vágya, életem törekvése. Milyen nehéz most tőle távol, epekedni a boldogság után. Elszáll a szívem vágya, elrepül az ajkam sóhaj-tása az én szerelmem után. Vajha magam is elmehetnék hozzá és elmondhatnám neki, mennyire szeretem. De csak lelkem repülhet el hozzá a gondolat szárnyain. Téged kérek, oh én Istenem, tekintsd meg, keresd fel őt atyai jószágod áldásaival és vigasztalásával. Óvd meg őt minden bajtól, szabadítsd meg minden veszedelemtől, sőt áld meg őt tiszta örömmel, meglelégedéssel. – Ápold szívében a hozzám húzó szívetek melegét s bennem azt a kedves szép reményt, hogy vele nem sokára igaz boldogságom egyesülhetek. Szerelmemmel áld meg reménységemet váltsd valóra, édes Istenem! Hallgass meg engem áldott, jó Atyám! Ámen.”

Ellenség kezébe adtál, Uram!

Az evangélikus vallású Haynik Géza mély vallásossága nem csupán ezen imában nyilvánul meg. Már egész jegyzetömbjét így indítja: „ISTENNEL!”. Jegyzeteiben igen részletesen beszámol az evangélikus hadifoglyok tábori életéről:

A Nisnij-Novgorodi evangélikusoknak van egy imaházuk, amely nagyon hasonlít külső alakjában a besztercebányai evangélikus templomhoz. – Ma tudtam meg, hogy az istentisztelet, miután a lelkésznek több filiája van, s így körúton van, csak esetleg minden hónapban egyszer van, amikor a lelkész Nisnij-Novgorodba jön. A lelkész nevét mindeddig nem sikerült megtudnom, annyit azonban megtudtam, hogy a lelkész egy frankfurthi német evangélikus missziói lelkész. Az itteni harcok borongós óráiban az imaházban összejönnek, énekelnek egy közülök imát mond s aztán szét oszlanak. – Ilyenkor a lelkész nincs jelen. Miután egy bizonyos órában gyülekeznek, az oroszok „student”-eknek hívják őket és sokakat közülök ártatlanul Szibériába vittek kényszermunkára jelenleg is és háború előtt is rájuk olvasva [olvashatatlan szó] összeesküvéseket, melyeket ilyen összejövételkor beszéltek meg. 1916. X. 20. W.

Olyannyira, hogy még az istentisztelet rendjét is feljegyzi:

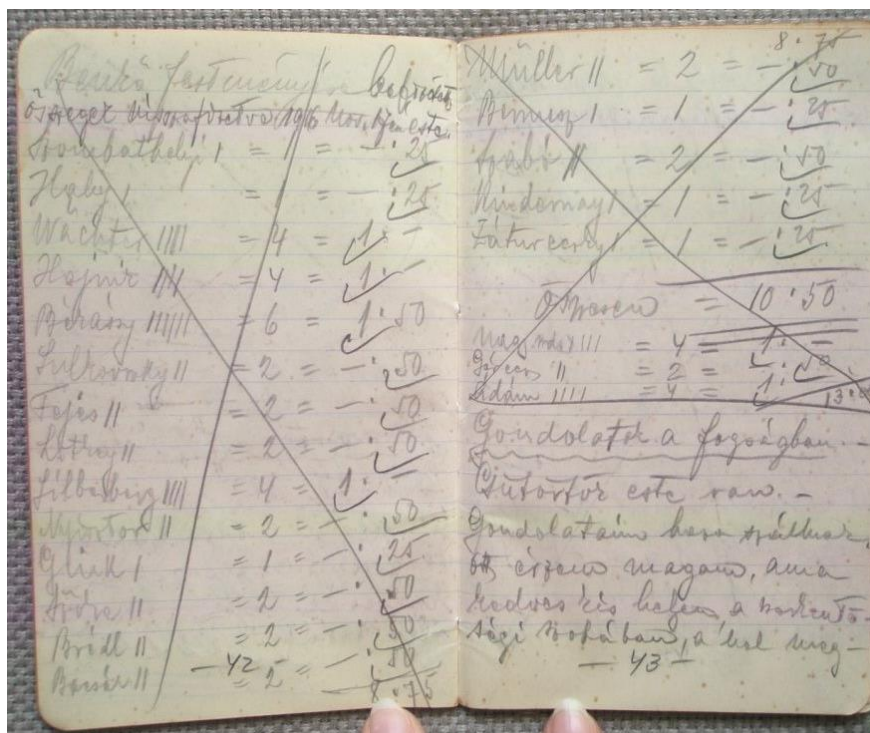
Antonowkán [Galícia] az ott lévő evangélikus vallású legénység számvételével vasárnapi istentisztelet tartatott, amelynek sorrendje a következő volt: 1. Ének: Tündöklő hajnali csillag. 2. Ima: Bodiczky Mihály ev. lelkész „Az én imakönyvem” című imakönyvéből „A táborban”. 3. Ének: „Templomunkból – harcmezőről, égbe szárnyal énekünk” Kovács Andor ev. lelkésztől. 4. Segélykérés (Ima). 5. „Imádság a hazáért” Kovács Andor ev. lelkésztől. 6. Ima a békességért Kovács Andortól. 7. Úri ima. 8. Áldás. 9. Himnusz. – Az éneket Koszka János hadapród és Koszka Emil hadapródjelölt vezette. – imákat Chriastély Gyula hdpj. [= hadapródjelölt] mondotta, az antonowkai temető északi részén levő síkságon az Isten szabad ege alatt. 1916.

Minden apró mozzanatot igyekszik megörökíteni, mely egyértelműen arról árulkodik, hogy az evangélikus vallás fontos szerepet töltött be életében:

A Nisnij-Novgorodi fogolytáborban kevés magyar könyv között megvolt Raffay Sándor deáktéri ev. lelkész „Az én imakönyvem” című, háborúságot szenvedők vigasztalására szolgáló imakönyve. Hadifogságban mindössze egy biblia akadt, amely kézzel kézre jár, benne több helyen a muszka censor pecsétje látszik. Eleitől végéig elolvasva minden sorát – melynek minden betűjéből az Isteni igazság sugárzik ki. – 1916. X. 21. [...] A nisnij-novgorodi evang. templomban csak vasárnap délelőtt van istentisztelet. Erre az istentiszteletre a tábornok nem engedi meg az elmenetelnünket, így hát – sajnos – a templom berendezését meg nem ösmerhetem.

Meghatóan szép azon ima, melyben az Istenhez való ragaszkodás és a szülőföld iránti honvágy keveredését lelhetjük fel:

Ellenség kezébe adtál uram, fogoly vagyok. Eleped az én lelkem énbennem, mert szabadság nélkül oly nehéz az élet. Eleped az én lelkem kedveseim, bajtársaim, édes hazám, nemzetem, szülőföldem után. – Szomorúan sóhajtoz az én lelkem: Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet! Meddig fordulsz el tőlem Uram, mikor nyújtasz nékem szabadulást? Ne feledkezzél meg rólam, Istenem, jöjj el hamar, vezess vissza enyéim közé, mutasd meg nékem a te kegyelmedet és a te szabadításodat add meg énnékem! Tudom, hogy gondviselő jóságod az egész föld kerekére kiterjed, tudom, hogy itt is a te oltalmad alatt állok, tudom, hogy az én ellenségeim közt is bátorsággal élek, amíg a te kezéd meg nem vonod tőlem: de mégis vágyódik a lelkem otthonom és enyéim után, ne hagyj itt elvesznem, vigyél ismét haza, add meg nékem a szabadulás örömét! Uram, Istenem! Kelj fel, ne veszteljed, ne hallgass és ne nyugodjál, hanem vezess haza engem! Ámen.



Haynik Géza naplója. Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia

Lélekben otthon

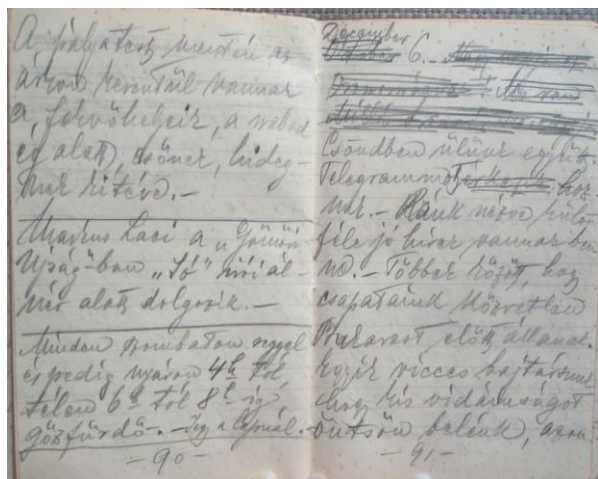
A haza utáni vágyódás a legtöbb bejegyzésében megjelenik, ami természetes egy hadifogolynál, de Hayniknak a szülőföld és a kedves mellett a munka, a rimaszombati hetilap szerkesztőségének miliője is hiányzik:

Gondolataim haza szállnak. Ott érzem magam, ama kedves kis helyen a szerkesztőségi szobában, ahol megszületik a „G.K.” [= Gömör–Kishont] legújabb száma. Magam előtt látom a szerkesztőség lelkes tagjait akik ez estén pontosan, kötelességszerűen megjelennek, hogy a vasárnapi számot összeállítsák. – Fáj a szívem, hogy én most csak gondolatban lehetek ott.

A hírlapíró dolgozott benne akkor is, amikor a hazatérte utáni munkahelyi feladatokat, jövőbeli elintézendő dolgait jegyezte sorra: ebből és ebből a lapból mennyit utánrendelni, ezt és ezt a lapszámot kinek kézbesíteni. Sőt, lélekben még a fogságban is „dolgozott”, hiszen kritikai szemmel bírálta a Gömör–Kishont akkori kivitelezését és rovatait. Gondolatban az irodáját rendezgeti, lapokat rendel meg, egyesületekbe lép be, új lakást bérel, figyeli az otthoni sajtó munkatársainak cikkei, bekapcsolódik a rimaszombati közéletbe, fizetésemelést kér, havi bevételeit és kiadásait elemzi. Sőt, a hétköznapok mellett az üdülésre is gondol. Bőven voltak tervei:

Háború után édes Anyámmal lehetőleg a Császárfürdőbe kúraltatni magunkat. Kintlakás, étkezés esetleg a fürdőben. Azonkívül Krepuskához is elmenni. Prospektust kérni.

Az otthon a hadifogolytáborban a levelezőlap képviselte, egyedüli kapocsként szolgálva a hadifogoly és családja között. Haynik egy ízben leírja, amint egyik bajtársuknak, egy bizonyos B.G. balogiványi (ma: Ivanice, Szlovákia, Rimaszombattól 20 km-re) tanítónak levelet hozott az orosz posta:



Ez az első lap, ami egy féléven belül ideérkezett. – Nagy az öröm a gömöriek között, akik már méltán azt gondolhatták, hogy róluk az otthoniak teljesen megfelleltek. – Vagy legalább is azt, hogy a muszkák elfoglalták Gömört! Kézről kézre jár a lap a kezükön s éltetik amaz leleményes küldőjét. – A sorok között ez olvasható: Az olaszok az országból majdnem kiszorítva, karácsonyra békét jósolnak, éhínség fenyeget, állapot tűrhetetlen.

Haynik Géza naplója. Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia

„Nagy igazság az, hogy a hősi halál után legborzasztóbb a hadifogság”

Haynik Géza 3. oldalán vetette papírra ezt a keserű megállapítását, s tény, hogy beszámolója igazolja ezt az állítást. Noteszában fogságba esett társait név, rang és foglalkozás szerint is megemlíti:

Gömör vármegyéből itt vannak még: Bán Géza balogiványi ref. tanító, tart. hadnagy, Zeman Gyula (Dernő) gazdatiszt, tart. zászlós, Madarassy József (Beje) tart. hadapród, Markus Laci (Rimaszombat), Litkey György (Tornalja) miskolci ref. tanító.

A legtöbb gondolat jegyzetei között a hadifoglyok mindennapjait dokumentálja, melyben a sivár egyhangúság és kilátástalanság keveredik a bakahumorrallal. A 79. oldalon megjegyzi, miszerint „rossz a posta és élelmezés”. Nos, a posta kézbesítési szokásairól fentebb már olvashattunk. De mi volt a helyzet az étkezéssel? Mielőtt még azt gondolnánk, hogy foglyainkat kenyéren és vízen tartották, vessünk egy pillantást az alábbi menüre, melyet szemfüles 16-os honvédünk a táborban lejegyzett:

	<u>Ebéd</u>	<u>Vacsora</u>
<u>Vasárnap:</u>	Gersli leves Disznóhús káposztával	Grízes tészta
<u>Hétfő:</u>	Burgonya leves Marhahús kásával és mártással	Felvágott kenyér gombóc
<u>Kedd:</u>	Halleves Grízes tészta	Sárga répa főzelék zsíroskenyérrel
<u>Szerda:</u>	Gersli leves Krumpli nudli	Kelkáposzta főzelék
<u>Csütörtök:</u>	Galuska leves Túrós tészta	Kenyer gombóc
<u>Péntek:</u>	Gersli leves Ráchal mártással	Grönadír mars
<u>Szombat:</u>	Gulyás leves és rizskása	Krumpli nudli

Meglepő a tisztek étkezésének változatossága (ne feledjük, ez egy orosz hadifogoly-tábor tisztjeinek konyhája!), vélhetően inkább az elkészítés módja, az adagolás és a tálalás hagyhatott némi kívánnivalót maga után, amiért Haynik panasszal élt. Ugyanakkor, ha tovább olvassuk a hadinaplót, a bakák élelmezése már korántsem ilyen változatos:

A kiszolgáló legénységünket váltották fel. Iszonyatosan lerongyolódott és sok szenvedésen átesett embereket kaptunk, akik maguk is elmondták, hogy napról-napra csak kását adtak nekik enni. Húst nem láttak, sőt ruhát vagy pénzt nem is kaptak. – Az egyik legény például téli időben, hóban, fagyban, vékony gyékény papuccsal a lábán jött el. – Felsegítettük valamennyit.

Különösen érdekesek a figyelemre a német és a zsidó tisztekkel mint hadifoglyokkal szembeni orosz bánásmódról szóló fejezetek:

A zsidó vallású bajtársainkat összegyűjtve Vigaznikiba(?) vitték, ahol nagyon rossz sorsra jutottak, és pedig: lakásuk azelőtt egy magtárféle volt, most át lett alakítva tiszti fogolytáborrá. – Tiszti szolgát nem kaptak, lehettek vagy 100-an. – A lakást naponta a hadapródjelöltek takarították felváltva. – Fekvőhelyük a földön gyékény vagy szalma, már amelyiknek volt. – Konyhát saját maguk állítottak fel s a zászlósok főztek. – A hadnagyok krumplit pucoltak. – Szóval étkezésük is nagyon hiányos volt. – Egy praporcsík (alhadnagy) volt a parancsnokuk és naponként 3szor vizsgálta meg őket. – A szemlére előzetesen sorakozva készen kellett állniok s mikor a parancsnok jött a sztarsi (altiszt) „szmirna” (vigyázz!) vezényszóra vigyáz[z]ba kellett állniok. – Legelől a németek, azután a magyarok, osztrákok és zsidók állottak. – Amikor már szinte kibíratatlanná vált helyzetük, egy „bumágát” (írást) adtak be a muszka parancsnoksághoz s kérték helyzetük javítását, mert ellenkező esetben kénytelenek lesznek jelentést tenni az amerikai konzulátusnak. – Erre a muszkák büntetésből elvitték őket a legészakibb szibériai fogolytáborba, több mint 7000 mérföldnyire, ahol újabb és újabb szenvedés vár bizonyára szerencsétlen bajtársainkra. [...]

Gyors intézkedésre a velünk együtt itt levő németeket átvitték a „Gyurmába” (másik fogolytábor). Mielőtt eltávoztak volna Wetter őrnagy beszédet intézett hozzájuk, elbúcsúztatta őket, akikre az eddigieknél sokkal nehezebb napok várnak, mert németek. – Dicsőítette Németországot s Isten segítségét kérte a távozókra... Csöndben hallgattuk végig s miután jelen volt a muszka hadnagy is, csak egy erős kézszorítás volt a köszönet. – Eredmény: az őrnagyot még aznap elvitték a gyurmába, ott egy külön cellába bezárták, állandóan fegyveres őr jár az ajtaja előtt, legénységi kosztón él, kimennie nem szabad s minden valószínűség szerint egy legközelebbi transzporttal Szibériába viszik. Az őrnagytól cédula útján megtudtuk, hogy a legénységünk is rettenetes állapotban van, sokat éheznek és szenvednek. Az őrnagy tőle telhetőleg segíti szerencsétlen bajtársainkat. – Különben ez már nem az első eset. – Ilyen Szibériába való küldés már előfordult akkor is, amidőn T. Z.-ék megszöktek. – Akkor büntetésből mintegy 70 tisztet küldtek innen Szibériába. – Egyik bajtársunk mondott el részleteket azon szerencsétlen bajtársaink szomorú sorsáról, akik Finnország felé a vasútépítésnél dolgoznak. – Ezek mélyen leásva a mélységben dolgoznak, a talajvíz fölcsap, néha térdig ér, másutt pedig fulladást okozó gázok miatt ajkuk földagad, megkékül, úgyszintén kezük is s ezt ottan „cink” betegségnek nevezik. – A pályatest mentén az árkon keresztül vannak a fekvőhelyeik, a szabad ég alatt, esőnek, hidegnek kitéve.

Haynik és magyar tisztársai, fogolyársai nem tapasztaltak ilyen embertelen bánásmódot, sőt: fürdőbe, istentiszteletre járhattak, sétát tehettek a városban, amint ezt az alábbi sorok is megerősítik:

Egypár bajtársunk templomba megy. Nemsoká fegyveres örök veszik őket körül. – Megjegyzem, hogy fürdőbe például fegyver nélkül kísérek bennünket. – Elindul a kis csapat. – A templom üres, ma nincs mise. Mise helyett egy sétát tesznek a városban. – A merre csak mennek bámulja őket a lakosság. – Akad olyan, aki rokonszenvezik velünk, különösen a hölgyek, mások ellenben szídnak bennünket. – Például egy diák kinézésű egyén utcák hosszát szidja őreinket, hogy miért engedik meg nekünk utcán a dohányzást? Mint később kiderült, félnek a tüztől, mert legnagyobbbrészt faházból áll az egész város. – Később egy fekete ruhába öltözött jobb kinézésű muszka ér utól bennünket. – Szívesen beszélget velünk – úglátszik lengyel – cigarettával kínál bennünket, majd elváláskor kalapját levéve minden jót kíván és sokáig integet utánunk.

A katonákkal szimpatizáló nők motívuma a későbbiekben is felbukkan a napló hasábjain:

Az orosz nők nem is viseltetnek olyan nagy ellenszenvvel a hadifoglyok iránt, sőt épen ellenkezőleg. Volt néhány – természetesen csak ablakon keresztül – női ismerősünk, akikről mégis tudtuk, hogy ez tanító nő, ez irodista nő, diák kisasszony stb. – Sajnos egymás után tűntek el eme kedves ismerőseink s máig sem tudjuk megmagyarázni magunknak, hogy hova lettek? Csak nem küldték talán őket is Szibériába? Egy kitartó ismerősünk s barátunk maradt csak s ez volt a rigai nő. – Nevét nem tudtuk s csak annyit sikerült megtudni felőle, hogy német és Rigába való s itt a szomszédunkban irodistanő. Mindennap pontosan fél tíz órakor a lagerrel szemben levő utca végén látható lett magas alakja. – Csinosan, ízlésesen öltözködve járt s megjelenésekor a láger összes ablakai megteltek nézőközönséggel. – Szép, magas alakja méltóságteljesen közeledett, semmi kifogás elene, hacsak az nem, hogy nagy lábon élt, mint minden német. Kedvesen, mosolyogva fogadta köszönésünket sokszor azonban félve, mert a muszka szurony őre eme ártatlan udvarlásunkat is egyszer már félremagyarázta. S akkor egy csep híja volt, hogy kedves barátunkat nem vitték el Szibériába.



Fénykép a galíciai frontról, Haynik Géza felv. Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia

Haynik esetében – naplója alapján – a hadifogoly-állapot rettenete inkább a monotonságban, az állandó őrizetben, a honvágyban és a kiszámíthatatlanságban merült ki. Legalábbis 1916-ban még ilyen volt a mindennapi élete egy magyar hadifogolynak muszkaföldön, igaz, a halál nemcsak a harctéren aratott.

Orosz hadifogságom alatt láttam egy katonánk szomorú temetését. – A halott egy stráfszekéren szalmán feküdt, letakarva egy lepedővel. Se koporsó, se virág rajta. Csak két másik bajtárs a ásóval a vállán kísérte s mellettük lépdelt a szuronyos örök. – Szívet facsaró látvány volt!

A király halála

Haynik naplója írásakor halt meg az osztrák császár és magyar király, I. Ferenc József. Az esemény aktualitása miatt Haynik részletesen beszámol: hogyan értesültek katonái királyuk halálhíreről a táborban, és az oroszok hogyan vélekedtek az ellenséges uralkodó haláláról:

Mélyen meghatva vettük a szomorú hírt, hogy Őfelsége ma (november 21-én este 8 órakor) meghalt. A fogolytábor tisztikara mély csendben hallgatta meg a bejelentést s a szóló indítványára a jelenlévők mindegyike egy rövid imát mondott, majd elhatározott, hogy nagy gyászunk jeléül fekete gyászkarszalagot fogunk viselni... 1916.XI.28-án ma vettük általános megbotránkozással a hírt, hogy az orosz tábornok Őfelsége halála alkalmából a fekete karszalag viselését betiltotta. Miután külön gyász istentisztelet tartását kértük, ezt nem engedte meg a tábornok, hanem egyik napon mindhárom fogoly táborból két-két tisztnak a templomba való menetelt engedélyezte. Pénteken lesz a gyászmise. 1916. XII. 1-én. [...] Őfelségeért a gyászmise a (rekviem) Niznij Novgorodi róm. kath. templomban 1916 évi December hó 1-én (pénteken) délelőtt tartatott meg. – Mindhárom fogolytábor képviselve volt két-két tag által. – Ott volt Kuzulanek altábornagy, a przemysli hős – volt várparancsnok! – Mitőlünk részt vett ezen gyászsistentiszteleten: Löffler Emil honvédezredes és Bereg Sulkowszky Edgár 9. huszárezredes.



Fénykép a galíciai frontról, Haynik Géza felv. Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia

Bakahumor

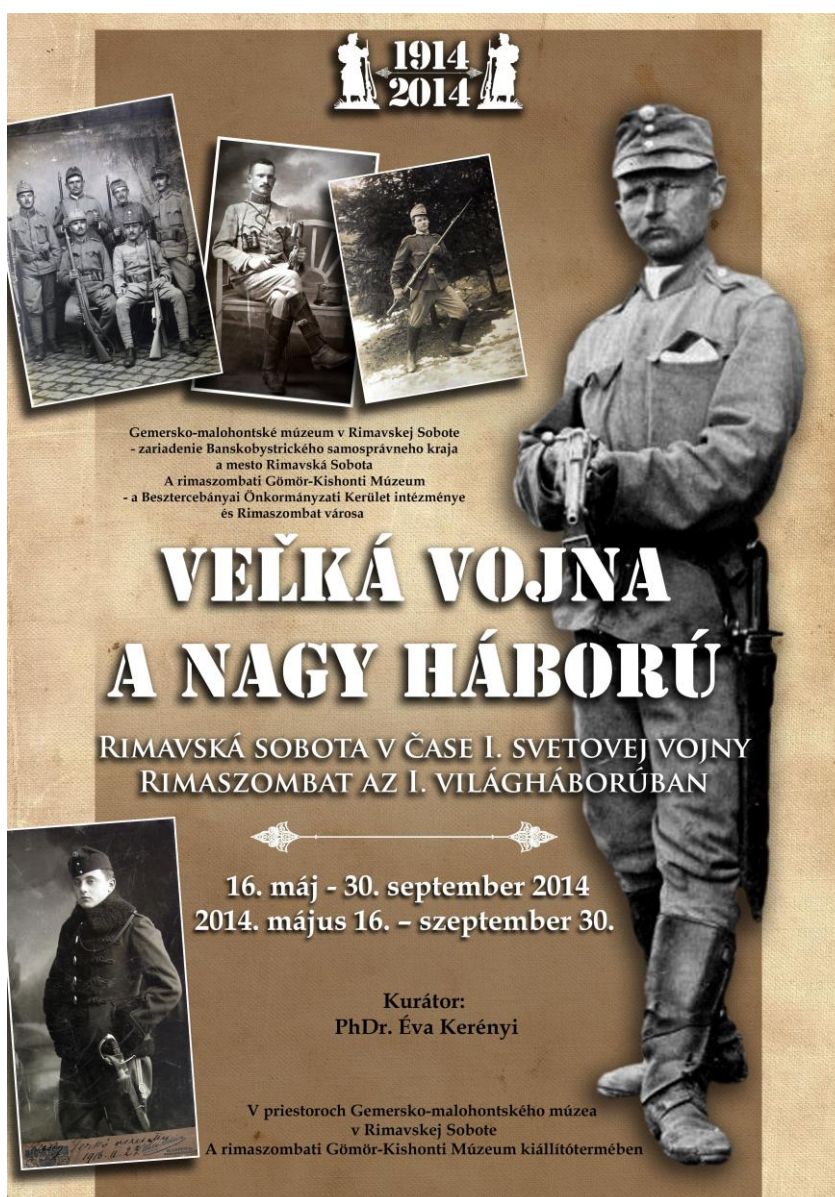
Az osztrák-magyar hadseregek sikeres előretörésének híre a román fronton a hadifoglyokhoz is eljutott, a bakahumor így kommentálta az eseményt:

Csőndben ülünk együtt. Telegrammot hoznak. – Ránk nézve különféle jó hírek vannak benne. – Többek között, hogy csapataink közvetlen Bukarest előtt állanak. Egyik vicces bajtársunk hogy kis vidámságot öntsön belénk, azonnal leadja a következőket: Sarail generális a macedón fronton névjegyeket csináltat. A névjegyen ez áll: Sarail Alfonz Generális. B.ú.é.k. A generális hozzátartozói méltán megütköznek ezen s kérdik miért csináltat ily korán névjegyeket s hozzá még született francia létére hogy kívánhat B.ú.é.k.-t. Magyarul? Sarail nem soká késik a válasszal. Az idő nagyon sürgött – mondja – sietnem kell a névjegyekkel s hogy a rajta levő B.ú.é.k. – Mit jelent? – Azt, hogy „Bukarest” után én következem! – Mondanom sem kell, hogy nagy elhagyatottságunkban jól nevettünk bajtársunk kitűnő viccén.

Ezt olvashatjuk hősről naplójában, de ez a bejegyzés az egyetlen kedélyes hangvétellű írás a hadifogságról szóló kesergő és sóvárgó sorok mellett.

Haynik, hogy valamivel múlassa az időt, újságírói énjét felszínre hozva, előszeretettel másol le külföldi lapokban publikált cikkeket, anekdotákat naplójába. Ez is bizonyítja, hogy a foglyok (tisztek?) hozzájutottak a napi sajtóhoz. Szóról szóra lejegyzte a „Vulgár” című orosz lapban megjelent, Amerikáról és Wilson elnökről szóló gunyoros anekdotát, illetve a német „Dahein” nevű képes családi folyóiratban leközölt cikket Melanchtonról és a wittenbergi Luther-házról (újából a vallás fontosságát érhetjük tetten pszichikumában!); de Czuczor Gergely és Fáy András rövid állatmeséivel is találkozhatunk a füzetben. Mosolyoghatunk a Szent Antalról és az ezreddobosról szóló elbeszélésen, de különféle magyar szólások, közmondások csokrával is megajándékozta szerzőnk naplóját, és kései olvasóját. Haynik megszállottan olvas és ír, a napló fennmaradt részében még azt a hadnagyot ismerhetjük meg, aki saját belső gondolatvilágával ismerkedik, szemléli környezetét, az orosz falut és lakóit, lesi szokásaikat, napi rutinjukat, s közben tépelődik, szerelmére gondol:

Nem volt egy nyugodt hónapom, nincs egy szép emlékem, nem volt semmi, semmi... Gondolt rám? Nem. Eszembe se jutott soha... Nem, mondom néha... hát néha gondoltam Magára.”



1914
2014

Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote
- zariadenie Banskobystrického samosprávneho kraja
a mesto Rimavská Sobota
A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum
- a Besztercebányai Önkormányzati Kerület intézménye
és Rimaszombat városa

VEĽKÁ VOJNA A NAGY HÁBORÚ

RIMAVSKÁ SOBOTA V ČASE I. SVETOVEJ VOJNY
RIMASZOMBAT AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN

16. máj - 30. september 2014
2014. május 16. – szeptember 30.

Kurátor:
PhDr. Éva Kerényi

V priestoroch Gemersko-malohontského múzea
v Rimavskej Sobote
A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum kiállítótermében

Papírra vetett katasztrófa – A katasztrófa konstrukciójának vizsgálata két magyarországi árvíz esetében*

BODOVICSÉVA

Panned disaster: Examining disasters' construction for two floods in Hungary

This paper examines the press coverage of two great floods of 19th century Hungary, the flood of Miskolc in 1878 and that of Szeged in 1879, in order to point out the similarities in the discourses on the two natural disasters.

The research is based on the hypothesis that when people are trying to cope with and talk of such a physical, economical and mental trauma like a destructing flood, they resort to culturally bequeathed scenarios that include metaphors, phrases, analogies, and myths. The latter that have been recently examined by mainly sociologist and anthropologist, can be found almost in every disaster narratives made by reporters, journalists and even common men. Disaster myths or disaster images, for example in disaster situation people are evacuated, there are great damages in goods and buildings and many people have injured and/or died, the number of criminal cases (thieving, burgle) has increased, there is two or threefold increase in the price of goods etc., so these commonplaces often form part of the discourse without any reliable evidence on their existence has been provide. In this paper we describe the topics (the myths) that are part of both disaster discourses and are trying to verify their water tightness when it is possible.

We conclude in that the examined journal articles, reminiscences, drawings and photographs reflect people's common mental picture on catastrophic situation in general characterized by typical actions and behaviours. This picture is based on the thought that when disaster strikes, the normal way of life is disrupting, turning upside down and a transitional (might say a liminal) period has come about when things which are unnatural in normal times, could happen, e.g. military intervention, declaration of martial law, infringement of norms etc.

*

A katasztrófák szociokulturális konstrukciók – állítják a katasztrófakutatók, hiszen a természet csak természeti jelenségeket ismer, az emberi percepció teszi őket katasztrófákká.¹ A rendkívüli természeti jelenség közvetlen vagy közvetett észlelése folytán a katasztrófákról alkotott elképzelésünk olyan viszonylag jól meghatározható, visszatérő elemekből épül fel, melyek a katasztrófahelyzetekben előforduló szituációkról és emberi viselkedésmódokról szólnak. Azonban a katasztrófákról kialakult véleményünk nemcsak empirikus alapon nyugszik, hanem a szocializáció révén olyan szociális reprezentációk² is befolyásolják, melyek nem feltétlenül felelnek meg a valóságnak. Vagyis az esemény észlelése során megfigyelt jellegzetességek – sztereotípiák formájában – a katasztrófák társadalmi reprezentációjának részévé válnak, hogy aztán visszahatván befolyásolják az adott esemény tapasztalatát,

* A tanulmány az MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport munkájának keretében készült

¹ ROHR 2005. 72. Rohr szerint ahhoz, hogy egy eseményt katasztrófaként érzékeljünk az szükséges, hogy az emberek kilátástalannak érezzék mind a károkkal, mind pedig a magyarázatadással való megbirkózást, továbbá szükséges a közvetve vagy közvetlenül elszenvedett csapás, valamint az, hogy az esemény váratlanul következzen be.

² MOSCOVICI 2002. 210–289. Moscovici szerint az általunk megismerhető világ teljes egészében szociális, mivel „minden hozzánk eljutó információt eltorzít a tárgyakra és az emberekre »erőltetett« reprezentációk sora, ami miatt kissé homályossá, nehezen meghatározhatóvá, részlegesen hozzáférhetetlenné válnak. Amikor ezekről az emberekről és tárgyakról gondolkodunk, öröklött genetikai diszpozícióink, tanult képzeleteink és szokásaink, a róluk őrzött emlékeink és kulturális kategóriáink mind összeadódnak, és ezek együttese teszi olyanná őket, amilyennek látjuk.” Ezek a kommunikáció során kialakult reprezentációk, melyek „egy konvencionális jelet vonatkoztatnak a valóságra”, illetve a „hagyomány és a régi struktúrák segítségével előírják, hogy mit érzékeljünk, és mit képzeljünk”, karakterüket igazán válságos helyzetekben mutatják meg, amikor egy csoport vagy annak képzeleti változásokon megy keresztül. MOSCOVICI 2002. 214., 220., 270-271.

vagyis az objektívnek vélt valóságot.³ Mindezek következtében azt feltételezzük, hogy a vizsgált miskolci (1878) és szegedi árvíz (1879) esetében a publikumnak szóló írásokban nem kifejezetten az árvizek valós képe kerül bemutatásra, hanem egy olyan katasztrófafhelyzet, amely többé-kevésbé megfelel a katasztrófák közösségileg elfogadott reprezentációjának. Ily módon a természeti jelenségből – társadalmilag – katasztrófa konstruálódik.⁴

Ezek a sztereotípiák és sémák, melyeket a szakirodalom katasztrófamitoszok (*disaster myths, disaster images*) névvel illet, makacsul bennünk élnek, újra és újra termelődnek, még akkor is, ha a valóság éppen ellentmond nekik. Ilyen állandósult tartalmi elemnek tekinthetők a (1) pánikról és menekülésről, az ennek következtében kihirdetett szükségállapotról, (2) a fosztogatásról, (3) a felárakat felszámító lelkiismeretlen kereskedőkről, (4) a lakosság evakuálásáról, (5) a kitelepítettek menedékhelyen történő letelepítéséről, (6) a nagyszámú halálesetről, (7) a jelentős anyagi kárról szóló hírek.⁵ Mint minden mítosznak, ezeknek is van valamennyi igazságtartalmuk, de a legújabb szociológiai-antropológiai kutatások szerint többnyire nem állandó „kellékei” a katasztrófáknak.⁶ Ennek ellenére katasztrófaépünket mind a mai napig erősen meghatározzák.⁷

Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy két eltérő lefolyású, de egyformán jelentős pusztítással járó árvíz⁸ esetében megvizsgálja, hogy a publikumnak szánt írások milyen képet kívántak kialakítani a természeti csapásokról és az azt követő helyzetről.⁹ Találhatók-e napjaink katasztrófamitoszaihoz hasonló sztereotípiák a magyar társadalom gondolkodásában a 19. század utolsó harmadában, s mennyiben felelnek meg a valóságnak, illetve mennyire térnek el a katasztrófákkal kapcsolatos mai toposzoktól? Miután a kutatás középpontjában a miskolci árvíz áll,¹⁰ és mivel a szegedi árvízzel kapcsolatos írások csupán az összehasonlítás kedvéért kerültek bevonásra, így ez utóbbiak bár alulreprezentált mennyiségben, ugyanakkor lehetőleg reprezentatív válogatásban kerülnek bemutatásra.¹¹

A források többsége sajtótermék, hiszen a médiának majdhogynem kizárólagos szerep jut a katasztrófa szociális konstrukciójának folyamatában,¹² de azok a dokumentumok is felhasználásra kerültek, melyek a tájékoztatáson túlmenően emléket kívántak állítani az árvíznek (pl. emlékalbumok, polgármesteri jelentés). A két forráscsoport keletkezési ideje eltérő: míg a sajtócikkek közvetlenül az

³ Amennyiben „egy narratív értelmezés hosszú időn keresztül megkérdőjelezetlen marad, mindenki elfogadja, és a hétköznapi nyelv részévé válik (elvesztve ezzel történetírásból származó természetét), egy (adott típusú) dolog gondolatává alakulhat. Egy narratív dolog [...] egy valóságban létező dologgá alakul át, így születnek a fogalmaink a (különböző típusú) dolgokról.” ANKERSMIT 2000. 116–117.

⁴ Kreps amerikai szociológus szerint a katasztrófák egy olyan definíciós konszenzus eredményei, amely az emberek katasztrófákról alkotott vélekedését tükrözi. KREPS 1995. 255–284.

⁵ Henry FISCHER: *Response to Disaster*. University Press of America Lanham, 1994. Idézi CsÁSZI 2002. 178.

⁶ A katasztrófamitoszok cáfolatára irányuló kutatások célja nem csupán az, hogy bizonyítsák azok konstruált jellegét, vagy hogy bemutassák a „katasztrófafgyártás” folyamatát. A kutatók arra kívánják felhívni a döntéshozók figyelmét, hogy ha intézkedéseiket olyan elképzelés alapján tervezik meg, melyek valójában nem jellemzik a katasztrófákat, akkor a katasztrófakezelés hatékonysága csökkenni fog, sőt akár veszélyessé is válhat. AUF DER HEIDE 2004. 340–380.; TIERNEY–BEVC–KULIGOWSKI 2006.

⁷ A katasztrófamitoszok szívós továbbélése azzal (is) magyarázható, hogy katasztrófafhelyzetben átveszik a sérült normarendszer feladatát, vagyis „forgatókönyvet” kínálnak arra vonatkozóan, hogy kell viselkedni a katasztrófa előtt, alatt és után. CsÁSZI 2002. 194. TURNER: Types of Solidarity in the Reconstitution of Groups = *Pacific Sociological Review* 10. (1967) 60–68. Idézi CsÁSZI 2002. 179.; HOLM 2012. 23.

⁸ A tanulmány középpontjában az 1878-as miskolci és az 1879-es szegedi árvíz vizsgálata áll. Ez a két árvíz tekinthető a 19. századi Magyarország két legsúlyosabb árvizének, de ugyancsak jelentősnek mondható az 1838-as pest-budai, az 1875-ös és 1876-os budapesti árvíz is.

⁹ Meg kell említenünk, hogy a szegedi árvíz visszhangja többszörösen felülmúlta a miskolciét, mind a megjelent szövegek számát, mind pedig az eseményre irányuló figyelem idejét illetően, melynek okait az árvizek eltérő lefolyásában, a két város megítélésének különbségeiben, valamint a történelmi körülményekben kereshetjük.

¹⁰ Az 1878-as miskolci árvíz gazdaság- és társadalomtörténeti szempontú vizsgálata képezi készülő doktori disszertációm tárgyát. Ehhez lásd BODOVICS 2013; BODOVICS 2014a; BODOVICS 2014b

¹¹ A szegedi árvíz esetében a források kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy a sajtótermékek között egyaránt legyen országos és helyi heti- és napilap (kormánypárti és ellenzéki egyaránt), valamint egy visszaemlékező, összefoglaló jellegű narratív dokumentum is elemzésre került.

¹² Egyesek egyenesen média által teremtett (*media-borne*) katasztrófákról beszélnek. HOLM 2012; TIERNEY–BEVC–KULIGOWSKI 2006

esemény után, s a történésekkel párhuzamosan jelentek meg, addig az említett emlékalbumok, visszaemlékezések hetekkel, hónapokkal később, mintegy a történetek lezárásaként keletkeztek.

Az elemzett szövegek formailag és céljukat tekintve is két külön csoportra bonthatók. A naponta megjelenő hosszabb-rövidebb hírek elsősorban a tájékoztatást tekintették feladatuknak, ezzel szemben a narratívák átfogó módon, elbeszélői keretbe foglaltan, az egyes kapcsolat nélküli elemeket összekötve igyekeztek elmondani a történeteket.¹³ Ezeknek a szövegeknek a funkciója, miután időben többé-kevésbé később keletkeztek, mint a lapokban megjelent hírek, sokkal inkább a szórakoztatás, mintsem a tájékoztatás volt, ugyanis általuk az olvasók maguk is átélhették a borzalmakat, a leírások alapján elképzelhették az árvizek által hátrahagyott pusztítást. Továbbá az események összefoglalásával megteremtették azt a kontextust is, amely a korábbi, de legfőképpen a későbbi cikkeknek megadta a szükséges háttérrel. Habár ezeket a történeteket a kortársak olvasták elsőként, megfogalmazásukkor fontos szempont lehetett, hogy elsősorban az utókornak szánták őket.

Az újságcikkek alkotói közül kevés személy kiléte ismert, a többi dokumentum esetében azonban jobb a helyzet: szinte valamennyi aláírással jelent meg. Az ismert szerzőkről elmondható, hogy többnyire hasonló műveltségi háttérrel rendelkezettek, jártasak voltak a tollforgatásban, s rendszeresen publikáltak újságokban vagy más kiadványokban.¹⁴ Képzettségük és szakmai jártasságuk alapján tehát viszonylag homogén csoportot alkottak, ami a szövegek stílusán egyértelműen érződik. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezek a szövegek sajtótermékek, melyek esetében olyan konszenzuson alapuló szabályok és szempontok határozzák meg, hogy miből és milyen formában lesz hír, amiket szerzőink minden bizonnyal jól ismertek.¹⁵

Végezetül szólnunk kell a szerzők motivációiról is, amelyek szintén jelentős hatást gyakorolhattak a szövegek szintaktikai és szerkezeti megformáltságára. A magyarázatkeresés (és értelmezés), a traumakezelés, a szórakoztatás, az emlékéllítés, de még a tájékoztatás motivációja is az írásokban előforduló szavak és kifejezések, illetve az egyes alkalmazott analógiák szemantikai szintjébe kódoltan jelennek meg. Ezért fontos, hogy a katasztrófa-diskurzus ezen elemeire nagy figyelmet fordítsunk. Az elbeszélések tartalmi és formai elemei között mutatkozó hasonlóság néhány esetben arra utal, hogy a szerző más műből kölcsönzött. Ezek az átvételek azonban egyértelműek, könnyen nyomon követhetőek. Esetleges torzító hatásukat azzal próbáltuk kivédeni, hogy csak egyszer, legelső előfordulásukkor vettük figyelembe őket.

Még mielőtt rátérnénk a szövegek részletes elemzésére, szükséges a két árvíz történetét néhány mondatban felvázolni. Mint látni fogjuk, a két esemény, azt leszámítva, hogy mindkét esetben árvízről van szó, kevés hasonló vonást mutat, s éppen e nagyfokú eltérés miatt értékelődnek fel a szövegekben előforduló hasonlóságok. Kezdjük először a korábbival!

1878. augusztus 30-ának éjjelén heves vihar vonult át Miskolc felett. A rövid idő alatt lehullott nagy mennyiségű csapadék következtében a várost átszelő két patak áradni kezdett. A szabálytalan építkezés és a Szinva patakra épült malmok és hidak miatt a víz nem tudott lefolyni, torlaszok képződtek, s a felduzzadt víz olyan helyeket is elöntött, ahova egyébként nem jutott volna el. A szokatlan méretű pusztításban erősen közrejátszott egyrészt az, hogy az ár éjszaka, álmukban lepte meg az embereket, így a sötétség akadályozta a mentést. Másrészt sok ember nem vízbefúlt, hanem a paticsból, vályogból épült házaik temették őket maguk alá. Az áradás hajnalra le is vonult, ekkor megalkotották az árvízbizottságot, mely megkezdte a helyreállítást, a halottak eltemetését, a károsultak segélyezését stb.

¹³ A narratívák értelmezéséhez lásd például Mieke Bal, Gérard Genette, Paul Ricoeur, Roland Barthes, Arthur C. Danto vagy Hayden White írásait.

¹⁴ Bakay Nándor (1833–1902) szegedi kötélgyáros, közgazdasági szakíró, Eötvös Károly (1842–1916) politikus, ügyvéd, publicista, Gyöngyössi Sámuel (1833–1886) református lelkész, Gyulai Pál (1826–1909), irodalomtörténész, író, egyetemi tanár, Herman Ottó (1835–1914) természettudós, országgyűlési képviselő, Mikszáth Kálmán (1847–1910) író, újságíró, országgyűlési képviselő, Soltész Nagy Kálmán (1844–1905) ügyvéd, Miskolc polgármestere 1878–1901 között, Szendrei (Wagner) János (1857–1927) régész, történész, Törs Kálmán (1843–1892) hírlapíró, országgyűlési képviselő

¹⁵ A hírek szelekciós elveiről lásd LUHMANN 2008. 38–46. és VAN DIJK 1988. 119–123., sematikus egységeiről pedig VAN DIJK 1988. 49.

Szegednél a Tisza áradása március elején érte el azt a magasságot, amely már fenyegetést jelentett a városra. Ekkortól megindultak a munkálatok a védelmi gátak megerősítésére, a vészhelyzet esetén szükséges élelmiszerellátás és mentési munkálatok előkészítésére. A Szegedet védő két töltésvonal közül az első (a percsorai) 1879. március 5-én Petresnél szakadt át. Ekkor még nem volt közvetlen veszélyben a város, de megindult a lakosság kiköltöztetése. A várttal szemben a Tisza vize hamarabb elérte a második, az Alföld-vasúti töltést is, ami március 12-én éjjel szakadt át. A víz néhány óra alatt elöntötte az egész várost. Miskolccal ellentétben az ár nem hagyta el Szegedet, hanem több mint két hónapon keresztül borította annak utcáit.

A katasztrófa konstrukciója

Az árvizek különböző lefolyásából következően az első hírek is más-más időpontban jelentek meg az újságok lapjain. A miskolci csapásról másnap közölt egy rövid táviratot az ország egyik legjelentősebb német nyelvű lapja, a Pester Lloyd. A szegedi árvíz esete egészen más volt: már a Tisza egyik gátjának átszakadásától kezdve (márc. 5.) napról-napra jelentek meg a vészjósló rövid cikkek. A sajtó folyamatosan figyelemmel kísérte a vízszint emelkedését, a védekező munkálatok alakulását, az itt-ott meginduló evakuációt, a Tisza kiöntését és a települések elárasztását az északi vonal mentén. Ily módon a szegedi katasztrófa némiképp elő lett készítve: az olvasók figyelmét már jó néhány nappal a végzetes gátszakadás előtt a településre terelték és szinte lélegzetvisszafojtva várták a katasztrófa bekövetkeztének hírét. Ez az előzetes felvezetés nem csupán a figyelem és az izgalmak fokozásához járult hozzá, hanem azt is eredményezte, hogy az emberek, miután folyamatosan követték a fejleményeket, nem szorultak rá az előzmények elmesélésére, nem volt szükséges az árvíz történeté szerkesztése, a narratíva megalkotása. Ez lehet az oka annak, hogy ellentétben a miskolci esettel, a szegedi árvírről viszonylag kevés elbeszélés látott napvilágot az újságokban.



1. Árvízi jelenet a Budapestben. Budapest, 1878. szept. 8.

A szegedi árvíznél tehát a kontextus már adott volt; az olvasók többé-kevésbé tisztában voltak az előzményekkel. Miskolc kapcsán azonban nem ez volt a helyzet, a katasztrófa híre derült égből vilámcsapásként érte a publikumot, így az első rövid hírek után sorra jelentek meg a szemtanúi és a másodkézből származó elbeszélések, melyek összefoglalták, hogy *mi is történt*. Ezek a narratívák az árvíz megelőző este kitört viharral veszik kezdetüket, vagyis az árvíz közvetlen előzményeként és egyben egyedüli okaként a vihart és az azt követő felhőszakadást jelölik ki. Ez a szerkezeti megoldás

első ránézésre nem tűnik különösnek, de tudván azt, hogy az árvíz előtti két hétben folyamatosan esett az eső,¹⁶ igazán érdekes, hogy valamennyi szerző megfedezkedik erről, az árvízre minden bizonynyal hatással bíró tényezőről.

S ha már a különösen nagy pusztítással járó árvizet egyetlen éjszakai heves felhőszakadásra vezeték vissza, ez a vihar nem lehet mindennapi jelenség, hiszen egy átlagos vihar sohasem lenne képes hasonló rombolás véghezvitelére.¹⁷ Miskolcon valami rendkívülinek kellett történnie, olyannak, amit évtizedek, évszázadok óta ember még nem tapasztalt. S valóban:

„Alig értünk haza s nyugodtunk le, tizenegy óra után szörnyű vihar vert fel álmunkból. Ily dörgést soha sem hallottam ily sűrű villámlást soha sem láttam. Egy negyedórát majdnem folyvást rémletes villámfény világította meg a várost s felhőszakadás omlott utcáira. [...] Emberi emlékezet óta nem volt Miskolcon nagyobb árvíz, s így a mentő eszközök teljesen hiányoztak.”¹⁸

Magyarországon az árvizek nem rendkívüli események, s nem voltak azok sem Szegeden sem Miskolcon a 19. században. Mindkét település lakossága tisztában volt vele, hogy mikor és milyen méretű árvízre számíthatnak.¹⁹ Ám 1878 augusztusában és 1879 márciusában a jól ismert vízfolyások valami olyan méretű pusztítást vittek végbe, amelyre magyarázatot kellett találni. A magyarázatkeresés első lépcsőfoka annak kijelentése, hogy ami történt, az átlagon felüli, nem mindennapos. A rendkívüliség bizonygatása a magyarázatkeresés mellett további értelmezéshoz vezet. Először is, ami rendkívüli, az nem mindennapos jelenség, tehát viszonylag kevés tapasztalattal, információval rendelkezhetünk róla, emiatt nem lehetett tudni, hogyan kell védekezni ellene. Másodszor a rendkívüliség azt is jelenti, hogy olyan jelenséggel van dolgunk, amelynek ereje többszörösen felülmúlja a miénket, így hasztalannak bizonyult volna bárminemű ellenállás. S végül az évszázados jelleg implikálja azt a ki nem mondott reményt, hogy hasonló viharra a közeljövőben valószínűleg nem kell számítani.

Ez a fatalista megközelítés csak részben menti fel a városok lakosságát az elmulasztott vagy rosszul kivitelezett védelmi- és/vagy mentési intézkedések terhe alól, hiszen a történetekhez hasonló sorsszerű pusztulás ritkán történik ok nélkül. Ezt az értelmezési keretet erősítik azok az utalások, melyek az özönvíz, az apokalipszis vagy éppen Atlantisz elsüllyedésének képét hívják elő. A minden katasztrófa prototípusának számító, több kultúra kollektív emlékezetében előforduló özönvíz-történet szinte megkerülhetetlen analógiát kínál a történetek elbeszéléséhez. Azon túl, hogy a keresztény kultúrában nevelkedett olvasók számára könnyen felidézhető vizuális emlékeket hívnak elő az özönvízzel kapcsolatos kifejezések, morális értelmezési sémát is kínálnak. A bűnbakkeresés tematikus egysége ugyanis egy-két kivételtől eltekintve szinte teljesen hiányzik a narratívákból, s helyette inkább a diszkurzusnak teret adó rövidebb-hosszabb hírek síkjára helyeződik át. De mivel az értelmezéshez elengedhetetlen az okok „feltárása”, a narratívák sem kerülhetik meg a témát: az egész közösség „vétkésként” értelmezik a történeteket.

A sorsszerű, vagyis elkerülhetetlen esemény képét erősítik a mindkét árvíz esetében felbukkanó jóslatok. Hasonlóan napjaink katasztrófáihoz, a miskolci és a szegedi árvíz kapcsán is akadt egy-egy ember, nevezetesen Herman Ottó²⁰ és Paleocapa Péter (Pietro Paleocapa²¹), akik évekkel a bekövetkezett szerencsétlenségek előtt felhívták a figyelmet a fenyegető veszélyre.²² De miként az az ilyen

¹⁶ Ismeretlen szerző levele a Nemzeti Hirlaphoz, *Nemzeti Hirlap*, 1878. szept. 2.; Ismeretlen szerző, *Borsod*, 1878. aug. 28.

¹⁷ Korabeli vélekedés szerint a vihart két nagy erejű ciklon szerencsétlen összetalálkozása eredményezte. HOITSY 1878.

¹⁸ Gyulai Pál levele a Nemzeti Hirlaphoz, *Nemzeti Hirlap*, 1878. szept. 2.

¹⁹ *Borsod*, 1873. jan. 28.

²⁰ Természettudós, polihisztor (1835–1914); a Miskolcon végezte alapfokú iskoláit, egyik testvére neves miskolci ügyvéd felesége volt, akit gyakorta látogatott, továbbá 1893–1896 között a város országgyűlési képviselője (korábban Szeged országgyűlési képviselője is volt). Herman – saját állítása szerint – még 1874-ben megjósolta, „hogy egy rendkívüli felhőszakadás kettérepeszti Miskolcz városát.” HERMAN 1878

²¹ Olasz mérnök, 1789–1867. 1845-ben érkezett Magyarországra, hogy a Tisza-szabályozás terveit megvizsgálja.

²² „Épen harminczhárom éve annak, a mikor Európa egyik vízműépítészeti tekintélye Paleocapa Péter velencei mérnök gróf Széchenyi István kértére a Tisza-szabályozási terveket és műveleteket megtekintő, szakértő gondos szemével megvizsgálá s a tudomány meggyőződésével kimondá, hogy a Tisza-szabályozás elfogadott rendszere

Kasszandrák esetében szokás, senki sem hallgatott rájuk. A végzetszerűség és elháríthatatlanság mellett az egykori jóslat felemlítésével a szerzők az események háttérében álló – valódi, vagy legalábbis annak gondolt – okokra kívántak rámutatni, s egyúttal az erről szóló diskurzust megindítani.

A katasztrófák másik lényeges jellemvonása a rendkívüliség mellett a váratlanság. Az újságok lapjain olvasható beszámolók, valamint a későbbi visszaemlékezések és egyéb dokumentumok is arról akarták meggyőzni az olvasót, hogy bármennyire is relatíve gyakori jelenségek voltak az árvizek a két város életében, s bármennyire is képesek voltak előre látni a jövőt (pl. „jóslatok”, a vízszint figyelése, folyamatos esőzés), mégis felkészületlenül érte a lakosságot az áradás. Különösen a szegedi árvíz esetében szembetűnő az az igyekezet, amellyel a váratlan csapás képét próbálták megteremteni. Habár a Tisza vízszintjének rohamos emelkedéséről naponta több jelentés is készült, s a mentési és védekezési munkálatok már jó ideje tartottak, az esemény lefolyásában mégis számos olyan részlet akadt, amelyre nem számítottak. Például a gát nem akkor és nem ott szakadt át, ahol várták, vagy éppen a Tisza sokkal gyorsabban elárasztotta a várost, mint azt előre kiszámították, illetve a mentéshez felhalmozott csónakok is végül – meglepő módon – kevésnek bizonyultak.

„Az ár képzelhetetlen gyorsasággal ömlött a városba. Egy óra alatt már a városháztéren volt, hová csak 5-6 órával később várták. Az ár oly hirtelen jött, hogy teljesen készületlen találta a lakosságot. Az orkánszerű szél, mely egész éjjel fujt, mind beljebb korbácsolta a feldühödött hullámokat. Számosan nem érkeztek rá, kimenekülni házaikból.”²³

„A lakosságot nem lepte meg a gátszakadás, mégsem volt senki elkészülve ily vészre, mely pusztítóbb mint a 38-diki árvíz.”²⁴

A rendkívüliség és váratlanság mint a katasztrófák állandósult jelzői nem csupán arra szolgáltak, hogy jelentős mértékben csökkentsék a csapást elszenvedett közösségek felelősségét az árvíz kialakulásában, hanem a városlakók tehetetlenségének és az árvíz elkerülhetetlenségének kiemelésével a nem egészen vértlen helyieket adományokra, megsegítésre érdemes károsultakként mutatták be.

Az árvizekről szólók írásokban a szerzők arra törekedtek, hogy a lehető leghitelesebb és legrészletesebb képet nyújtsák a történetekről. Ennek érdekében versenyre kelve a korszak leghitelesebbnek tartott valóságábrázoló eljárásával, a fotográfiával, szavakkal próbálták meg visszaadni a szemtanúi beszámolók látványvilágát. A szövegekben rendszeresen előforduló vizualitással összefüggő kifejezések (*rajz, kép, szín, rajzolni, festeni*) arra utalnak, hogy elsősorban a látvány valóságghú visszaadásában vélték megragadhatónak a katasztrófa bemutatását, s az egyéb érzékszervi benyomásokra és érzelmekre kisebb hangsúly esett. Ebből kifolyólag különösen nagy figyelmet szenteltek az árvíz nyomán keletkezett károk ismertetésének, míg az árvizet kiváltó okok háttérbe szorultak. A hihetetlennek tűnő leírások ellensúlyozására a szerzők a szövegek hitelességének alátámasztásaként figyeltek az adatbőségre, illetve annak kiemelésére, hogy információik szakértőktől, szemtanúktól származnak, továbbá szövegeikben számos olyan apró „tény” szerepel, melyek csak fokozták a valóság-hatást.²⁵

„Nincs egyetlen ház, a melynek élve maradt lakói egész regénnyel, de jól megértjük, valóban megtörtént regénnyel ne tudnának szolgálni a rémes éjéről.”²⁶

„Szakértőtől tudom, hogy a város épületeiben közel 3 millió a kár, a város maga százezer forintig károsult.”²⁷

A képeket ebből kifolyólag még a legrészletesebb, legfestőibb leírás sem volt képes pótolni, ezért azon újságok, melyek anyagilag megengedhették, hogy grafikákat is közreadjanak, mindenek előtt azon voltak, hogy kielégítsék az olvasók ez irányú igényeit. Hamarosan megjelentek az árvíz sújtotta városokban a szakképzett és szakképzetlen rajzoló és fényképészek. Azonban a technika csak az 1880-as évek közepétől tette lehetővé, hogy a lapok fotográfiákat közöljenek, ezért ekkor még a

előbb-utóbb Szegednek, a legnagyobb magyar városnak, az alföldi magyarság anyafészkének végveszedelmét idézendő elő.” Eötvös 1879

²³ *Nemzeti Hirlap*, 1879. márc. 12. esti, 1.

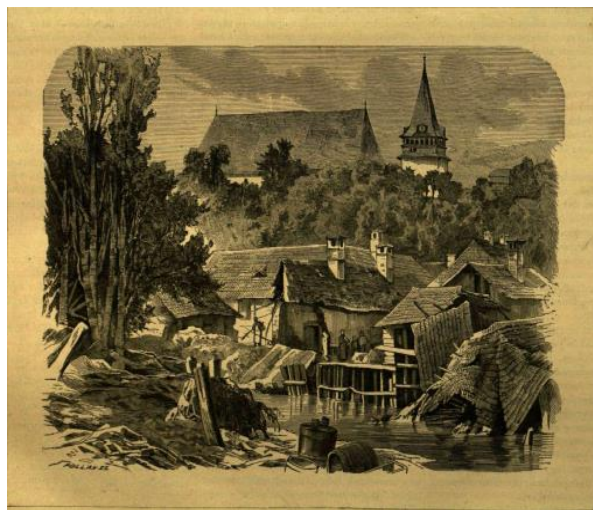
²⁴ *Nemzeti Hirlap*, 1879. márc. 13. esti, 1.

²⁵ BARTHES 1975

²⁶ Ismeretlen szerző: *Miskolcz veszedelme*, Debreczeni Ellenőr, 1878. szept. 03.

²⁷ WAGNER 1878

helyszíni felvételek alapján készített grafikák voltak hivatottak bemutatni a „valóságot”.²⁸ (2-3. kép) A fényképezés szívesen készítették árvízi riportázsokat, hiszen a megbízási díjon felül ezek a fotográfia-
ák később emlékalbumokba vagy éppen műtermi kirakatba kerülve további pénzt hoztak részben az árvízkárosultak, részben a fotográfus számára.



2–3. Fotográfia és a fotó alapján készült rajz. DOBROSSY–VERES 1978. 71.; VU 1878. szept. 29. 616.

Annak ellenére, hogy a közvélemény a fotográfiát tartotta az elsőszámú valóságábrázoló eljárásnak, „mely nem hazudik, mert az örök világosságot, a napsugárt kéri fel mesteréül”,²⁹ a fénykép után készült rajzok mellett számos helyszínen rajzolt kép, illetve a beszámolók drámai eseményeit képzelet után megjelenítő fantáziakép is helyet kapott a lapokban.³⁰ Ez utóbbiak különösen érdekesek számunkra, hiszen arról tanúskodnak, hogy miképpen képzeltek el a helyszínen előálló állapotokat. A képeket nagyfokú drámaiság és pátosz hatja át, ábrázolásmódjukra pedig gazdag érzelem- és mozgásvilág jellemző, mely arra utal, hogy a képek szerzői a romantika korának hagyományait folytatták az árvizek képi megjelenítésében.³¹ Az egy-két menekülő alakot ábrázoló kép mellett előfordulnak olyan ábrázolások is, melyek egyetlen képbe próbálják sűríteni valamennyi ilyen helyzetben előforduló eseményt. (1. és 4. kép) Ezek a montázsszerű grafikák felsorakoztatják mindazokat a jeleneteket, melyeket – toposzként – az árvizek jellemző elemeiként gondolnak el az emberek: halott gyermekét/házastársát sirató nő/férfi, segítségért kiáltó bajbajutottak, nőket vagy gyermekeket mentő katonák/férfiak, árral küzdő háziállatok, a vízen a bizonytalanságba imbolygó bölcső benne a még élő gyermekkel, halottak fellelése és összegyűjtése stb. háttérben az elpusztult város romjaival.

²⁸ Az árvizekről készített fényképek sosem az egyedi, hanem az általános megörökítését célozták. Nem azt mutatták, hogy mi történt egy bizonyos családdal, vagy egy adott épülettel, hanem a mindenhol jelenlevő, mindenkit ért pusztítást igyekezett megmutatni: nem az egyes individuum az, akit a csapás ért, hanem a közösséget, a várost.

²⁹ Herman 1878b 618. Kiemelés tőlem – B. É.

³⁰ Annak ellenére, hogy az 1860-as évektől egy technikai újításnak – a kollodiumos nedveslemez használatának – köszönhetően a fotográfia művelése és a fotókhoz való hozzáférés mind többek és többek számára megfizethetővé és ezáltal elérhetővé vált, a fénykép által nyújtott objektív hitelesség még hosszú ideig nem jelent meg kíváncsianként a sajtóban közölt képek esetében. Stemlerné Balog Ilona: *Történelem és fotográfia*. Osiris – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2009. 35. p.

³¹ Érdemes összevetni a két árvíz során keletkezett képeket az 1838-as árvízről készült grafikákkal és festményekkel. Az eltelt negyven év ellenére kevés különbség fedezhető fel az ábrázolás tekintetében. Ehhez lásd KAJÁN (SZERK.) 1988



4. Árvízi jelenet – Szeged. Vasárnapi Ujság, 1879. ápr. 13.

A pusztulás bemutatására a szöveges beszámolók is nagy gondot fordítottak. A helyenként túlonúl részletező leírás terjedelmében jócskán meghaladta a városok elöntésének, a tulajdonképpeni drámának az elbeszélését, hiszen míg a károk számbavétele több bekezdésen vagy akár oldalon keresztül is tartott, addig az árvíz tombolására mindössze néhány mondatot szántak, de előfordult, hogy teljes egészében kimaradt az elbeszélésből. Ennek okát egyrészt a szerző rendelkezésére álló információ hiányában kereshetjük, ugyanis a visszaemlékezést nehezíthette, hogy a szemtanúk sokként, traumaként élték meg a víz betörését a városba, s minden figyelmüket és erejüket a menekülésre összpontosították ahelyett, hogy az őket körülvevő történésekre figyeltek volna.³² Továbbá szó szerint gátolhatta a tisztánlátást az a körülmény is, hogy a városok elöntése éjszaka, teljes sötétségben következett be. A rövidre fogott eseményleírás magyarázataként az is felmerülhet – némileg az előzőekhez kapcsolódóan – hogy egy ilyen sokkoló, traumatikus eseménynél nem is olyan egyszerű elmondani, hogy mi is történt valójában. S ebből a szempontból nincs különbség aközött, hogy a beszélő maga élte át az eseményt, vagy éppen másodkézből származó információból dolgozott. Ugyanis a kváziszemtanú is pontosan azzal a nehézséggel találja szembe magát, mint a valódi szemtanú: hogyan lehet szavakkal visszaadni a történetek borzalmát?³³ Például úgy, hogy analógiákat sorakoztatunk fel,

³² Traumatikus eseményeknél nem ritka, hogy a traumát elszenvedett emberek csak egy bizonyos idő elteltével tudnak beszélni a történetekről. Ráadásul a traumatikus emlékezet az emlékezet normál működésmódjától eltérően nem történetyszerű, hanem fragmentált, nem kontrollálható, hanem váratlan emléketörések jellemzik, másokkal nem megosztható, hanem magányos. MENYHÉRT 2008. 5, 25-26. „Ez az óriási romlás halvány, parány rajza; nincs képzelődési erő, mely azt leírni bírja; s nincs elég erős emberi izom, nincs toll, mely az egészet higgadtan, hidegen felsorolni merje, ezért türelemre kérjük olvasóinkat, míg mindent lelkiismeretes pontossággal jelenthetünk lapunk jövő számában.” – írja a Miskolczi szeptember 5-én, hat nappal az árvíz után. Ismeretlen szerző, *Miskolcz*, 1878. szeptember 5.

³³ Előfordul, hogy a szavak már nem képesek kifejezni azt a borzalmat és megrázkódtatást, amelyet az esemény kivált. A holokauszt elbeszéléséhez többen például a megszokottól eltérő, új nyelvi megoldások alkalmazását tartják szükségesnek. Kisantal 2004. A holokauszt-narratívák kapcsán felvetett gondolatok talán a mi esetünkben is érvényesek: „Az ábrázolhatóság kérdése általában összefügg az egységesség hangoztatásával, vagyis azzal, hogy a holokauszt olyan esemény, mely mintegy »kilóg« a történelemből, semmiféle más történelmi esettel nem hasonlítható össze, túl van minden egyéb emberi tapasztalaton, s mint ilyen, tulajdonképpen reprezentálhatatlan. A történelmen kívülség e nézőpont szerint összefügg a megmagyarázhatatlansággal és az értelmén kívülséggel is, a kettő egymást támasztja alá: a történelmi események racioná-

s az olvasó ismereteire és fantáziájára bízunk az esemény elképzelését. Erre szolgálnak az özönvízre vagy éppen Atlantiszra tett utalások, szóképek, illetve a korábban megesett valódi katasztrófák említése Pompeitől kezdve egészen az 1876-os budapesti árvízig. A romok képeinek felidézése is egy jó eszköz arra, hogy elmondjuk azt, amit nem tudunk, vagy nem akarunk elmondani; az előzmények felvázolása után a következmények részletes kifejtésével lényegében elgondolható a köztes szakasz, vagyis maga az árvíz. Az elbeszélések tulajdonképpen nem tesznek mást, minthogy egy kiinduló állapot és egy végkifejlet bemutatása által valamiféle változást ábrázolnak, s ehhez nincs szükség arra, hogy a változás folyamata is szerepeljen a szövegben.³⁴

Az „egykor és most” szerkezeti elgondolás eltérő mértékben ugyan, de mindkét árvíz diskurzusában helyet kapott; a természeti csapást megelőzően olyan virágzó, fejlődő és jelentős városok képét tárják elénk a szövegek és képek, amelyeknek lakossága „derék”, „zamatosan magyar”, szorgos, becsületes stb., egyszóval olyan emberek, akik a legkevésbé sem érdemelték meg, hogy ilyen szenvedést éljenek át. A természeti csapás előtti városi élet a harmónia és a rend megtestesüléseként jelenik meg az olvasó szemei előtt, amelyet a pusztító árvíz elsodort, nem hagyva maga után mást, mint káoszt és nyomort.

A rend és káosz kettős képe elválaszthatatlan a katasztrófa fogalmától. Maga a szó is fordulatot, felfordulást jelent, olyan sorsfordulatot, amely végül negatív végkimenetellel zárul.³⁵ Ugyanakkor minden bizonnyal használatos volt korszakunkban a katasztrófa kifejezés a forradalom szinonimájaként vagy éppen fordítva. Herman Ottó maga is alkalmazza a forradalom szót az árvíz elbeszélésében.³⁶ A forradalom (*revolutio*) szó viszont eredendően egy olyan változást jelöl, miként arra Reinhart Koselleck ismételt felhívta a figyelmet, mely egy körkörös pályán halad, vagyis bizonyos idő után ugyanoda tér vissza azzal a különbséggel, hogy az ismételt előálló helyzet minőségileg fejlettebb, mint a korábbi állapot.³⁷ Szövegeinkben mindkét értelmezésmóddal találkozhatunk: egyaránt megjelenik a katasztrófa törésként, sorsfordulatként, újrakezdésként való értelmezése, melynek következtében a rövidebb-hosszabb időre megtorpanó fejlődés új irányban, de mindenképpen magasabb szinten halad majd. S látunk példát arra is, hogy a katasztrófa után minden visszaáll majd a régi kérvágásba, de ebben az esetben is egy, a korábbtól minőségileg magasabb rendű formában.

A katasztrófaképekre utaló analógiák mellett a szerzők egyéb olyan ismeretekre és tapasztalatokra próbáltak építkezni, melyekkel korszakunkban a lakosság nagyobb része bizonyára rendelkezett. Ilyen volt például a háború képe. A háború és a katasztrófahelyzet közötti vélt vagy valós hasonlóságok miatt a katonai kifejezések gyakori kellékek a különféle szerencsétlenségekről szóló elbeszélésekben. A miskolci és a szegedi árvíz kapcsán is szép számmal találkozhatunk ilyen kifejezésekkel.

lisan megmagyarázhatóak, ám a holokauszt esetében minden okozati érvelés elégtelen, így nem illeszthető bele a történelem menetébe és a hagyományos, logikus gondolkodásba.” Kisantal 2009. 45.

³⁴ „A narráció egyik legfontosabb feladata színpadot állítani ahhoz a cselekményhez, ami majd a végkifejlethez vezet, s leírása annak a változásnak a magyarázata, amelynek a kezdet és a befejezés a két végpontját alkotja.” DANTO 2003. 75.

³⁵ TOLCSVAI NAGY 2007. 532. *Katasztrófa és katasztrophé* szócikkek.

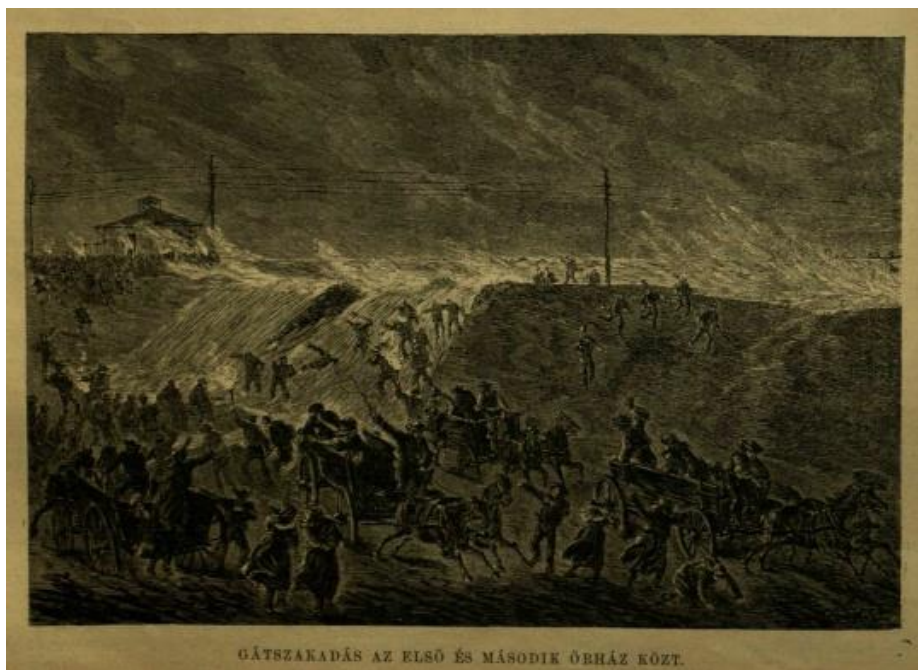
³⁶ „Ez elemi forradalmak hatalma irtóztató. A gondolkozó embernek fogalmat adnak kettőről: azokról a kataklizmákról [...], a melyek a földkéreg felületét átalakítva, oly rétegeket alkotnak meg, a melyeket a tudomány »földtani rétegeknek« nevez, a melyek azonban, igazában, egész életkorszakok temetkező helyei — • és fogalmat nyújtanak arról a gyöngeségről, tehetetlenségről, mely az embernek az elemi forradalmakkal szemközt osztályrésze, egyszersmind végzete is.” HERMAN 1878

³⁷ Barthélemy Hauréau volt az, aki 1842-ben rámutatott a szó elsődleges jelentésére. KOSSELLECK 2003. 78. Az idegen szavak és kifejezések szótára (Bakos 1978. 734.) a következőképpen bontja ki a szó jelentését: Revolúció: 1. a fejlődésnek ugrásszerű, minőségi változást jelentő szakasza 2. forradalom 3. bolygó keringése, egyszeri körülfordulása a központi égitest körül. Az evolúció fogalmával szemben, mely a természetben és a társadalomban szüntelenül, fokozatosan, tehát ugrás nélkül bekövetkező mennyiségi változás, a forradalom relatíve gyorsan megy végbe. Uo. 237.

Az áradás és az árvíz mindkét esetben két fél egyenlőtlen küzdelmeként jelenik meg a szövegekben, olyan háborúként, amelyben a „támadó fél”, a víz, sokszoros túlerőben van a „megtámadott” városlakókkal szemben. Hiába dolgoznak erejüket megfeszítve, éjt nappallá téve a Szegedet védő gátakon, az alattomos ellenség könnyedén áttöri a védműveket, s megállíthatatlanul ront rá a városra. (5. kép)

„...az éj orvleple alatt rohant meg a minden ellenségnél borzasztóbb gyilkos áradat. És hozzá még sok tekintetben váratlanul is!

Hiszen már remélni kezdtük, hogy a fenyegető csapás el lesz hárítható. Mit emberi erőfeszítés ily aránytalan tusában elkövethet, a mit a hősi elszántság, lankadatlan kitartás néhány nap alatt eredményül felmutathat: mindaz megtörtént Szeged védelmére.”³⁸



5. Árvízi jelenet – Szeged. Vasárnapi Ujság, 1879. márc. 30.

Miskolcon nem volt idő a védelem megszervezésére, a helyieket orvul, éjszaka rohanta le a „bősz áradat”. Harc nélkül szenvedtek vereséget.

„A vízár nem csak a folyam medréből fenyegetett veszéllyel, hanem mindenfelől; semmi számítást, semmi okoskodást nem engedett meg a rettenetes ellenség; a ki az utcáról várta a vizet, mielőtt észrevehette volna, bejött a kert felől, betörte az ajtókat, betódult a szobákba, egyet kavarodott a falak között, ledöntötte, rakásra hányta a butorokat, a könnyebbeket s a nehezebbeket egyaránt, s melyekkel az ajtón kiferhetett, rohant velök tovább; ha ki nem férhetett: kitörte a falakat s elvitt mindent, az anya kebléről leszakította a gyermeket, oda vetette egy másik hullámnak, maga tovább futott a jajgató anyával, betömte a síró anyának is, a síró gyermeknek is a száját sűrű iszapos vízzel... azután többé nem jajgattak; a miket ott hagyott a szobában, szétrombolta, összetörte, behányta iszappal.”³⁹

Az árvizeket leíró narratívákban a történet aktív szereplője maga az vízár, mely mint önálló gondolat- és akarattal rendelkező lény a városok utcáin rombolva, zúzva ront végig, hogy végül elnyelje az előle menekülő – a csapást passzívan elszenvedő – embereket. A pusztító erő ily módon történő perzsonifikációja egyáltalán nem ritka; napjaink sajtója is szívesen ruházza fel az elmondottakhoz hasonló módon emberi, állati, esetleg démoni tulajdonságokkal a természeti jelenségeket.⁴⁰

³⁸ Nemzeti Hírlap, 1879. márc. 13. reggeli

³⁹ GYÖNGYÖSSY 1879. 11–12.

⁴⁰ TRCKOVA 2012

A háborúval vont párhuzam azonban sokkal komolyabb következményekhez vezethet annál, mint hogy a kialakult helyzetet két fél hadakozásaként gondoljuk el. Előfordulhat ugyanis, hogy az irányítás kikerül a helyi vezetők kezéből, s azt a katonaság vagy egy magasabb szintű, többnyire állami szerv veszi át.⁴¹ Ráadásul az olyan, hétköznapi helyzetben nem megszokott intézkedések is elfogadhatóvá válhatnak, mint amilyen a teljhatalommal való felruházás, vagy a statárium felállítása.

„Szeged város tanácsa tegnap hirdette ki a rögtönbíráskodást (statáriumot), s mi a kormány ezen intézkedését épen nem tartjuk helytelennek, mivel értesülésünk szerint még Algyőn is, melyet a víz tökéletesen tönkretett, találkoztak oly nyomorultak, kik a menekülő gazdák által elhagyott házakba betörvén, nemcsak raboltak, hanem a megmaradt butor úgy más tárgyakat s élelmi szereket megsemmisítették, ily eljárás valóban kívánatossá tette a statáriumot.”⁴²

Nehéz megmondani, hogy mindezekre valóban szükség van-e ilyen helyzetekben, de az bizonyos, hogy az újságok nagy szerepet játszottak/játszanak abban, hogy a katonai/állami közbelépés elkerülhetetlenségét (ál)híreikkel alátámasszák.⁴³

Végül az ostromként elképzelt katasztrófa helyzet pozitív következménnyel is járhat. Miután már nem a városállamok korát éljük, egy hazai települést ért támadás annyit jelent, mintha maga az ország (a nemzet) került volna idegen ostrom alá. E párhuzam révén az elszigetelt, helyi eseményből egy csapásra országos, nemzeti jelentőségű katasztrófa válik, és a háborús helyzetben megnyilvánuló összetartozás, szolidaritás és áldozatvállalás érzése által hatékonyabbá válhat a helyreállítás folyamata.⁴⁴

Az eddigieket úgy foglalhatjuk össze, hogy a katasztrófa egy olyan rendkívüli, váratlanul és hirtelen bekövetkező, nagy pusztítással járó esemény, mely erejénél fogva megtöri a közösség korábbi fejlődésének ívét, s az élet folytatását, a helyreállítás után, egy, a korábbtól kisebb-nagyobb mértékben eltérő, ám minőségileg magasabb szinten képzei el. Mielőtt azonban ez bekövetkezne, a csapás következtében egy olyan állapot alakul ki, amely a káosz képét ölti magára; a társadalmi rend megbomlik, a normák érvényüket veszítik erre az időre. A katasztrófa egy olyan átmeneti, egyfajta liminális állapotot teremt meg, mely a közösséget átvezeti az egyik állapotból a másikba.⁴⁵

A katasztrófa szereplői

Az értelmezési keret megteremtésén túl, ugyancsak a diskurzus részét képezi a katasztrófa által érintett személyek bemutatása, hiszen az ilyenkor szokásos viselkedés ugyanúgy a katasztrófakép részét alkotja. Szó esik a mentésben/helyreállításban irányító szerepet betöltőkről, a városukat védő lakosságról, a semmittevőkről és a munkálatokat hátráltatókról, s természetesen a szerencsétlen áldozatokról és a csodás módon megmenekülőkről.

Ez a szereplői gárda – cselekedetük közösségi megítélése alapján – negatív és pozitív csoportra osztható fel. Egyértelműen pozitív kép alakul ki a városvezetésről, különösen a polgármesterről és a rendőrség vezetőjéről. Mindkét árvíznél intézkedéseiket gyorsaság, megfontoltság, erélyesség és hatékonyság jellemzi. A város első emberei a vezéregyéniségek ideális megtestesülései: bátrak, fáradhatatlanok, kiváló szervezők, akik a helyzetet uralva példát mutatnak a többieknek. Igazi hősök. Ma már nem tudhatjuk meg, hogy a valóság mennyiben fedte az újságban leírtakat, mindazonáltal figyelemre méltó Mikszáth Kálmán következő megjegyzése:

⁴¹ Kathleen Tierney és munkatársai a Katrina hurrikán kapcsán rámutattak arra, hogy a háborúként értelmezett szituáció lehetővé tette a hatóság számára, hogy a szükségesnél több katonai egységet vessenek be a mentési és helyreállítási munkák alkalmával. TIERNEY – BEVC – KULIGOWSKI 2006

⁴² Budapest, 1879. márc. 13., 3.

⁴³ „Városunk tele volt álhirekkel, hogy a vizimalmokon lopott holmik rejtettek el. Alapos és szigorú rendőri vizsgálat után kiderült, hogy abból egy szó sem igaz. [...] Szeged népének az egész katasztrófa alatt tanusított példás becsületességéről e szenyfolt is lemosatott.” Szegedi Napló, 1879. márc. 21., 1.

⁴⁴ vö. KEMPE 2007; PFISTER 2008

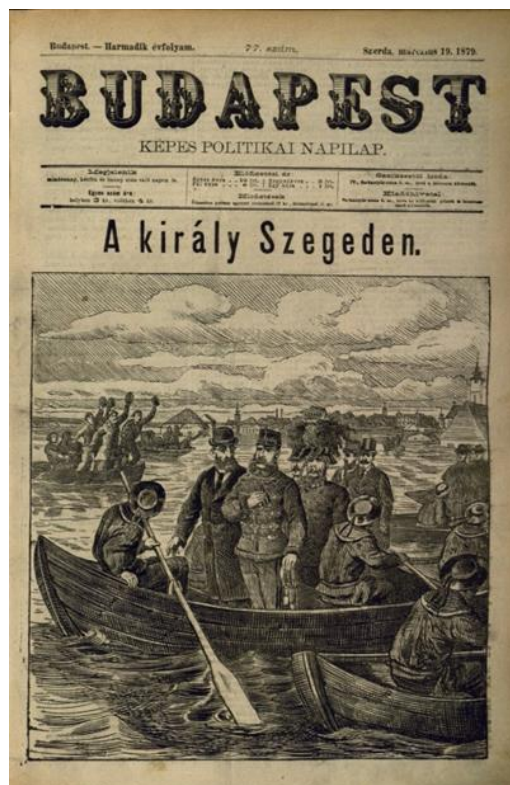
⁴⁵ vö. VAN GENNEP 2007

„A szörnyű veszedelemmel szemben, dacára, hogy azt a kormánybiztosi intézmény éppen nem érintette, mintegy önkényt elveszett a sajtószabadság.

Azt például, hogy a város pénztára kiürült, nem volt szabad megírni, mert ha a munkások megtudják, hogy a városnak pénze nincsen, könnyen hátrányukra magyarázzák e körülményt, s megszöknek a töltésekről. Az előljáróság intézményei ellen írni szinte nem volt tanácsos (dacára, hogy a sajtónak ezek bírálása a föladata), mert a hatóság tekintélyét rontani ilyenkor bajt szülhet.”⁴⁶



6. Budapest, 1879. márc. 13



8. Budapest, 1879. márc. 18

A vezetőség mellett a középkori lovag modern változatoként jelennek meg a mentésben segítő katonaság tagjai, kik életük kockáztatásával is bátran és rendületlenül menekítik a bajbajutottakat – leginkább nőket, gyerekeket és időseket (6–7. kép). Hozzájuk hasonló tisztelet illeti meg a helyi rendőröket, de kiváltképp az önkéntes tűzoltókat. A történetek e kitüntetett személyiségeinek népes táborát szaporítják azok a – többnyire névtelen – hétköznapi hősök, akik erejükön felül, magukkal nem tördelve mentették családtagjaikat, barátait, szomszédjaikat, ismeretleneket.

Ezek az emberek fizikai erejüket vagy éppen tudásukat ajánlották fel a köz szolgálatára, de szót kell ejtenünk azokról a „csendes megmentőkről”, akik adományokkal járultak hozzá a közösség megsegítéséhez. Közülük is kiemelkedik az uralkodópár, Ferenc József és felesége, Erzsébet, akik az elsők között küldték el nagylelkű adományukat. Sőt Ferenc József még Szegedre is ellátogatott (Miskolcra csupán szárnysegédje kísérte el a belügyminisztert), s miután bejárta a rommá lett egykori virágzó várost, szavát adta, hogy Szeged újra felépül majd (8. kép).

⁴⁶ MIKSAZÁTH 1967a. 169.



7. Vasárnapi Ujság, 1879. ápr. 6.

Miközben a királyt és a királynét a legnagyobb megbecsülés, szeretet és hála övezte, addig a miniszterelnököt és kormányát – elsősorban Szeged esetében – elítélő és sértő szavakkal illeték a lapok. A szegedi katasztrófa háttérében álló Tisza-szabályozásért ugyanis a kormányt tették felelőssé, s a város megsegítésére tett intézkedéseket kevésnek és erőtlennek értékelték.

„A sors nem büntetheti meg Magyarországot annyira, hogy Szegedet tönkre tegye. – A sorsban van annyi becsület, hogy egy rókáról ha két bőrt nyúz is, legalább nem nyúztatja két vargával.

Két Tiszát nem mér ránk egyiptomi csapásul: elég nagy kereszt nekünk az az egy is.”⁴⁷

Az egyik gyakori katasztrófa mítosz szerint, katasztrófa helyzetben mindig akadnak olyan emberek, akik önző módon, emberiességükről megfeledkezve, mások kárára mentik életüket és vagyonukat.

„Tegnap éjjel 11 órakor a tűzoltók elfogtak egy embert, aki egy másiknak erőszakkal elvette a csónakját és bundáját. Az őt elfogni akaróknak is erőszakosan ellenállt. Felakasztatása több mint bizonyos. Holnap rendkívüli városi közgyűlés lesz.”⁴⁸

De közéjük sorolhatjuk azokat a kereskedőket is, akik az átmeneti élelmiszer- és egyéb áruhiányt kihasználva többszörös árat kérnek portékájukért, illetve a naplopó, ráérősen ácsorgó „csőcseléket”, akik nem érzik át a fenyegető veszély és a rájuk nehezedő felelősség súlyát.

„Lehetetlen itt fel nem említenem azon sajnós körülményt, hogy akadtak Miskolczon lelketlen kufárok és napszámosok, kik a közszerencsétlenséget undok nyereszkesedési vágyuk kielégítésére használták fel. Így a vész utáni első két napon egy zsemle 4-6 krért, egy tojás 8-10 krért árultatott város szerte, s a napszámos urak 8 frt napi béren alól a fülök botját sem akarták mozdítani, inkább oda állottak bámulni, a hol a katonaság verejtékben fürödve dolgozott.”⁴⁹

A nehéz helyzetben a toposzok mellett előkerülnek a súlyosabb társadalmi konfliktusok is. Bár a szerzők igyekeztek meggyőzni olvasóikat arról, hogy a katasztrófában mindenki egyenlő, ugyanúgy meghal a gazdag „delnő”, mint a szegény koldus, mégis megjelentek a kétkedő hangok. Ily módon a sikeresen megmenekült, ám a bajbajutottakon segíteni nem akaró gazdagok igencsak kedvezőtlen fényben tűntek fel.⁵⁰ A társadalmi rangsor másik végén elhelyezkedők, a „proletár nép”, a „csőcseléknép”

⁴⁷ Mikszáth 1967b. 59.

⁴⁸ *Nemzeti Hírlap*, 1879. márc. 17. esti, 2.

⁴⁹ *Debreczeni Ellenőr*, 1878. szept. 4.

⁵⁰ „A. J. óraművész, két ház tulajdonosa és városi virilista, ki az árvízben semmi kárt nem szenvedett, Temesváron [ahová a menekültek egy részét vitték] tíz frtot vett föl a szegedi árvíz károsultaknak szánt könyörület filléreiből. E becstelenség eljárását, miután a statáriumból kiesik, kérem a tekintetes szerkesztő urat lapjában való nyilvános fölemlítéssel bélyegezni meg.” *Szegedi Napló*, 1879. márc. 27., 1.

viselkedése is nagy ellenszenvet váltott ki, akik „az iparos, kereskedő s általában a birtokos polgárság”-gal ellentétben dologtalanul nézték mások küszködését.⁵¹

Ezek a személyek vétének a közösség normái ellen, s ily módon – negatív példaként – annak a magatartásformának a megtestesítői, amit kerülni kell. A lelketlen, önző emberek bemutatásának célja nem merülni ki a leleplezésben; a normasértés felmutatásával a cikkek szerzői magát a normát erősítették.⁵²

S végezetül, ismételten toposzként él a köztudatban, hogy katasztrófa helyzetben, a rendet felváltó kaotikus körülmények között, megemelkedik a bűncselekmények száma: az emberek fosztogatnak, rabolnak, ok nélkül törnek-zúznak.

„Éjjel nagy tűz volt; két gyujtogatót elfogtak; számos lopásról és rablásról beszélnek. [...] A csolnakosok zsarolnak, és nem lehet segíteni. A fejtelenség rendkívüli nagy; az élelmiszerek fogyanak, a drágaság nő. A víz szakemberek véleménye szerint két hétig is itt maradhat, és akkor a leg-erősebb épületek sem biztosak. Szeged egy óriási romhalom.”⁵³

Hogy mennyi alapját találjuk a vizsgált két árvíz esetében ennek a mítosznak, azt nehéz megmondani. Részletes statisztikai adatok hiányában a bűnesetek számát összefoglalóan közreadó polgármesteri jelentések alapján azt mondhatjuk, hogy Miskolcon nem volt jelentős eltérés a korábbi és a későbbi évek adataihoz képest.⁵⁴ Szeged esetében pedig a statárium felállítása, úgy tűnik, szükségtelennek bizonyult.⁵⁵ Felmerülhet a kérdés: az alacsony számok a hatékony rendőri és katonai fellépés következménye, vagy e beavatkozás nélkül is hasonlóan alakultak volna az eredmények? Ezt már nem tudjuk meg.

Valóság vagy konstrukció? – a valóság konstrukciója

A vizsgált szövegekben megjelenő katasztrófaképről összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a szerzők mindkét esetben egy olyan előfordulásában és erejében is rendkívüli, váratlanul bekövetkező eseményt mutattak be, amely elől lehetetlen volt a menekülés. Bár a természeti csapás emberi vétkek miatt következett be,⁵⁶ a városlakók mégsem érdemelték ekkora büntetést. Az újságok a kialakult helyzetet egy zűrzavaros állapotként írják le, ahol csak kevesen cselekszenek józanul és határozottan. Sok a halott, tetemes a kár, az emberek menekülnek, az élelmiszer kevés és drága. A társadalmi normák megbomlani látszanak: egyesek ahelyett, hogy segítséget nyújtanának, mások kárára nyereszkednek. A betörések, lopások, cél nélküli rongálások számának jelentős emelkedése miatt a hatalom megnövelt erővel lép fel, és az így előállt rend egyike azon fontos lépéseknek, mely végül visszavezeti a közösséget a feje tetejére fordult abnormális világból a rövid időre felfüggesztett normális életbe.

Hogy mindez mennyiben tükrözte a valóságos helyzetet, azt ma már nehéz kideríteni. Szinte valamennyi, a tanulmány elején általánosan áttekintett mítoszra találtunk példát a szövegekben, de nem mindegyik esetében bizonyultak forrásaink elegendőnek ahhoz, hogy meggyőzően igazolni vagy cáfolni tudjuk azokat.

⁵¹ „A dologtalan, proletár népség ma is, midőn oly nagy a veszedelem, ráér ácsorogni a köztereken, különösen pedig a tiszaparton, s ott törvénykeznek az urak fölött. [...] keveredik közéjük sok jóra való ember, a kiket galád nyelvökkel megmételtyeznek s így ebben a veszélyes időben gonosz magvakat hintenek el a nép közt.” *Szegedi Híradó* 1879. márc. 6., 2.

⁵² LUHMANN 2008. 40.

⁵³ *Nemzeti Hírlap* 1879. márc. 14. reggeli, 2.

⁵⁴ POLGÁRMESTERI JELENTÉSEK. A forrással kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy csupán 1878-ból, 1879-ből, 1882-ből, 1884-ből, 1886-ból, 1887-ből és 1888-ból maradtak ránk adatok a betörések és lopások számát illetően, ráadásul azt sem tudjuk, hogy milyen kimutatás alapján és milyen szempontok szerint állították össze.

⁵⁵ „A statárium kihirdetése óta mindössze egy statáriális eset fordult elő, az sincs a vízveszélylyel semminemű összefüggésben. Koczó János fölgyújtotta bosszúból a tulajdon ipának tanyáját. A gaz tettes rossz időt választott bosszujára, mely a szó szoros értelmében torkára forrt. Ma fölakasztották.” *Szegedi Napló* 1879. márc. 21. 1.

⁵⁶ Egyik szövegben sem értelmeződik a csapás a természet ellen elkövetett emberi vétkek miatti büntetésként, miként az gyakorta előfordul napjaink katasztrófanarratíváiban.

Legmeggyőzőbbnek a keletkezett károk mértékét tarthatjuk a valószínű pontatlanság ellenére is, hiszen a kb. 280 és 150 halott, illetve a milliós értékű kár kétség kívül jelentősnek mondható. Szeged esetében egyértelműen igazolhatóak az evakuálásról és a menedékhelyen való letelepítésről szóló hírek is; Miskolcon egyelőre nem tudjuk, hogy a lakhely nélkül maradtak elszállásolása szervezeten folyt-e. Nehezebb helyzetben vagyunk a lelkiismeretlen kufárokról szóló hírekkel, mivel valószínűtlen, hogy az újságokon kívül más írott forrás rögzítette volna ténykedésüket. Mindenesetre a vizsgált szövegekben nem találoztunk a róluk szóló hírek cáfolatával.

Míg az előbbi mítoszok kapcsán viszonylag homogén képet közvetítettek a szövegek, addig – mint ahogyan arra korábban már utaltunk, s néhány példát is mutattunk rá, – több helyen is ellentmondást véltünk felfedezni a forrásokban. Ilyen volt például a Szegeden „váratlanul” bekövetkező árvíz, a lopásokról szóló álhírek, vagy a helyzet miatt önmagukat cenzúrázni kénytelen újságírók esete. A tanulmány zárásaként a diskurzus néhány további olyan pontjára térnénk ki, ahol úgy tűnik, a katasztrófáról kialakított általános kép csorbát szenved.

Az egyik ilyen pont a kétségbeesetten és rémülten menekülő emberekről szóló hírek valóságtartalma. Szinte nincs olyan szöveg, mely ne tenne említést a „páni félelem”-től átjárt menekülőkről, azonban viselkedésük nem ölt irracionális jelleget, mint a pánik esetében, sokkal inkább az általános „zűrzavar” vagy „fejetlenség” részét képezi, s a pánik kifejezés sem használatos. Ráadásul a várakozásokkal szemben

„[e]gyetlen ijedt arccal sem találkoztunk, s a város külszíne csak annyiban változott, hogy a piac valamivel néptelenebb volt, mint rendszerint. A férfi-népség – munkás-szerszámokkal ellátva – már kora reggeltől kisebb-nagyobb csoportokban, nyugodtan vonult ki az alföldi vasúthoz [...]”⁵⁷ – hangsúlyozták a szegedi lapok, de országos lapokban is olvashatjuk, hogy „[a] víz a városháztérről az alsó városba tódult, s ellepte a város minden utcáit; a nép ezrenként menekült s csodálandó higgadtságot tanúsított. Csak fehér cselédek sirtak.”⁵⁸

Kérdés persze, hogy ez a lapok többségének ellentmondó kijelentés mennyiben célozta az általános vélekedés cáfolatát, s mennyiben volt hivatott a rendíthetetlen szegedi nép képének megteremtését szolgálni.

Miskolccal kapcsolatban nem találoztunk olyan esettel, amikor a helyi sajtó cáfolta volna az országos, ill. fővárosi lapokban megjelenteket,⁵⁹ a szegediek viszont többször is említést tettek a ferdtésekről. hiszen az alaptalan híreknek köszönhetően nemcsak rosszul informáltak lesznek az olvasók, hanem kedvezőtlen kép alakulhat ki a város lakosairól is. „Az árvízről, a mentési műveletekről, s általában e borzalmas katasztrófáról az időszaki sajtóban annyi ferdtítés, annyi téves dolog lett megírva, hogy az érdeklődő, ki a lapokból olvasta a dolgok állását, sokkal többet most sem tud, mint amikor semmit sem tudott.”⁶⁰

Nem is csodálkozhatunk hát, ha mindezek után „[...] méltó bosszankodás fogja el afölött a közönséget, hogy az egész árvízveszélyt és az azzal kapcsolatos dolgokat elferdítve vagy éppen valótlanul olvassa a fővárosi lapokban”.⁶¹

Elképzelhető tehát, hogy a sajtó bizonyos esetekben a valós helyzetnek nem megfelelő kijelentéseket tett, de azt nem tudhatjuk, hogy ez mennyiben volt tudatos, illetve, amennyiben az volt, milyen szándék vezérelte. Ettől függetlenül a lapok által közvetített árvízkép meghatározó szerepét a katasztrófa reprezentációjának kialakításában nem vonhatjuk kétségbe (9–10. kép).

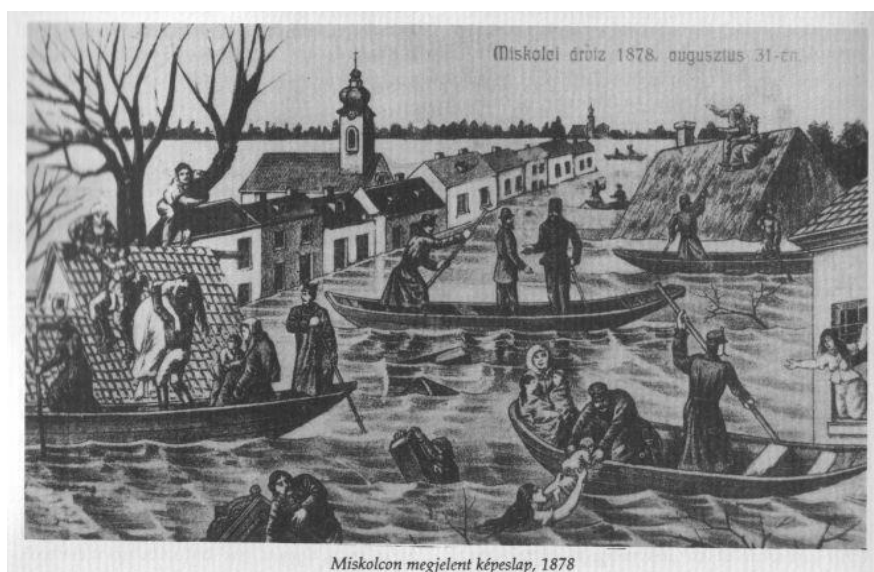
⁵⁷ Szegedi Híradó, 1879. márc. 7. 1.

⁵⁸ A Pesti Naplót idézi a Budapest, 1879. márc. 13. 2.

⁵⁹ Általában véve kevés jelét láttuk annak, hogy a miskolci lapok bármilyen kérdésben is reagáltak volna az országos lapok írásaira az ügygel kapcsolatban.

⁶⁰ Mikszáth 1967a. 144.

⁶¹ Szegedi Napló, 1879. márc. 19. 1.



9. A képeslap felirata: Miskolci árvíz 1878 augusztus 31-én.

DOBROSSY–STEHLIK 1997. alapján



10. A képeslap felirata: Szeged. Árvíz 1879 március 12 (Rausnitz festménye után) Zempléni Múzeum, Szeged

Úgy véljük, hogy a sajtó által érintett témák részben a korábbi tapasztalatok és ismeretek eredményeként, részben pedig az olvasói elvárások szem előtt tartása révén kerültek a fókuszba. Az egyes témákon belüli konkrétumokat pedig az az általános vélekedésnek való megfelelés formálta, miszerint a katasztrófahelyzet a megszokott, normális életmeneten kívül esik, olyan állapot, amelyben a súlyos veszteségek egzisztenciális, gazdasági, és szociokulturális válságot eredményezve próbatétel elé állítják az egyént és a közösséget egyaránt. Ily módon a publikumnak szánt szövegek az értelmezési folyamat részeként egy kulturálisan rögzült tartalmi elemekből felépülő konstruált „katasztrófát” mutatnak be.

FORRÁSOK

Borsod-Miskolczi Értesítő
Budapest
Debreczeni Ellenőr
Nemzeti Hírlap
Szegedi Híradó
Szegedi Napló
Vasárnapi Ujság

BIBLIOGRÁFIA

ANKERSMIT 2000

ANKERSMIT, Frank R.: Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról, in: THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák, 4. köt. A történelem poétikája*, Budapest, 2000. 111–120.

AUF DER HEIDE 2004

AUF DER HEIDE, Erik: Common Misconceptions about Disasters, Panic, the „Disaster Syndrome”, and Looting. In: O’Leary, M (ed.): *The First 72 Hours. A Community Approach to Disaster Preparedness*. Lincoln, 2004. 340–380.

BARTHES 1975

BARTHES, Roland: The Reality Effect. In: BARTHES, R.: *The Rustle of Language*, New York, 1975. 141–148.

BODOVICS 2013

BODOVICS Éva: Árvízi hangok. Az 1878-as miskolci árvizet megélt személyek történetei = *Korall* 14. (2013)/54. 63–80.

BODOVICS 2014a

BODOVICS Éva: Árvíz a városban – árvíz a sajtóban, A miskolci (1878) és a szegedi (1879) árvíz verbális narratívái a Vasárnapi Ujságban. In: GYULAI Éva (Szerk.): *Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011)*. Miskolci Egyetem BTK TTI, Miskolc, 2014. 202–208.

BODOVICS 2014b

BODOVICS Éva: Vízhasználat és árvízi kultúra Miskolcon a 19. század második felében, in: HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Balassi, Budapest, 2014. 439–469.

CSÁSZI 2002

CSÁSZI Lajos: *A média rítusai*. Budapest, 2002

DANTO 2003

DANTO, Arthur C.: A narratívák szerepe a történeti magyarázatokban. In: KISANTAL Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. Budapest, 2003. 61–83.

DOBROSSY–STEHLIK (szerk.) 1997

DOBROSSY István–STEHLIK Ágnes (szerk.): *Miskolc írásban és képekben*. 4. köt. Miskolc, 1997

DOBROSSY–VERES 1978

DOBROSSY István–VERES László: *Miskolci árvíz, 1878–1978*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1978

EÖTVÖS 1879

EÖTVÖS Károly: A szegedi vész = *Vasárnapi Ujság*, 1879. márc. 16.

GYÖNGYÖSSY 1879

GYÖNGYÖSSY Sámuel: A miskolci árvíz 1878. augusztus 31-én. In: *Miskolcz gyásza, 1878. augusztus 31. Emlékkönyv*. Miskolc. 1879, 9–18.

HERMAN 1878a

HERMAN Ottó: A végpusztulás réme = *Vasárnapi Ujság*, 1878. szept. 8.

HERMAN 1878b

HERMAN Ottó: Miskolc és Eger pusztulása = *Vasárnapi Ujság*, 1878. szept. 29.

HOITSY 1878

HOITSY Pál: A Miskolczot elpusztított vihar = *Vasárnapi Ujság*, 1878. szept. 22.

HOLM 2012

HOLM, I.W.: The Cultural Analysis of Disaster, in: MEINER, C.–VEEL, K. (eds.): *The Cultural Life of Catastrophes and Crises*. Berlin/Boston, 2012. 15–32.

KAJÁN (szerk.) 1988

KAJÁN Imre (szerk.): „Jégszakadás és Duna' kiáradása”. *Pest-Buda 1838*. [Kiállítási katalógus] Budapesti Történeti Múzeum, 1988. márc. 11–okt. 30. Vízgazdálkodási Intézet, Budapest, 1988

KEMPE 2007

KEMPE, Michael: 'Mind the Next Flood!' Memories of Natural Disasters in Northern Germany from the Sixteenth Century to the Present = *The Medieval History Journal*, 2007/1–2. 327–354.

KOSSELLECK 2003

KOSSELLECK, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest, 2003

KREPS 1995

KREPS, G. A.: Disaster as systemic event and social catalyst, A clarification of subject matter = *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 1995/3. 255–284.

LUHMANN 2004

LUHMANN, Niklas: *A tömegmédia valósága*. Budapest, 2008

MENYHÉRT 2008

MENYHÉRT Anna: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*. Budapest, 2008

MIKSZÁTH 1967a

MIKSZÁTH Kálmán: Szeged pusztulása. In: BISZTRAY Gyula–KIRÁLY István (szerk.): *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok*, VI. köt. Budapest, 1967. 144–183.

MIKSZÁTH 1967b

MIKSZÁTH Kálmán: A haragos Tisza. In: *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok* VI. Akadémiai, Budapest, 1967

MOSCOVICI 2002

MOSCOVICI, Serge: A szociális reprezentációk elmélete. In: MOSCOVICI, S.: *Társadalom-lélektan. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2002. 210–289.

PFISTER 2008

PFISTER, Christian: Disasters, interregional solidarity and nation-building: Reflections on the case of Switzerland, 1806–1914, in: FAVIER, R.–PFISTER, Ch. (ed.): *Solidarité et assurance. Les sociétés européennes face aux catastrophes (17e-21e siècle)*. Grenoble, 2008. 117–142.

POLGÁRMESTERI JELENTÉSEK 1879–1889

POLGÁRMESTERI JELENTÉSEK: *Miskolc város polgármesterének és tiszti orvosának jelentése az [...] közigazgatási évről*. Miskolc, 1879, 1880, 1883, 1885, 1888, 1889

ROHR 2005

ROHR, Christian: The Danube Floods and their Human Response and Perception = *History of Meteorology*, 2005/2. 71–86.

STEMLERNÉ 2009

STEMLERNÉ Balog Ilona: *Történelem és fotográfia*. Osiris–MNM, Budapest, 2009

TIERNEY–BEVC–KULIGOWSKI 2006

TIERNEY, Kathleen–BEVC, Christine–KULIGOWSKI, Erica: Metaphors Matter, Disaster Myths, Media Frames, and Their Consequences in Hurricane Katrina = *The Annals of the American Academy*, 2006/March, 57–81.

TOLCSVAI NAGY 2007

TOLCSVAI NAGY Gábor: *Idegen szavak szótára*. Budapest, 2007

TRCKOVA 2012

TRCKOVA, Dita: Metaphorical Representation of a Natural Phenomenon in Newspaper Discourse on Natural Catastrophes = *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 2012. 137–151.

VAN DIJK 1988

VAN DIJK, Teun: *News as Discourse*. L. Erlbaum Associates, Hillsdale (NJ), 1988

VAN GENNEP, 2007

VAN GENNEP, Arnold: *Átmeneti rítusok*. Budapest, 2007

WAGNER 1878

WAGNER János: Miskolcz = *Vasárnapi Ujság*, 1878. szept. 8.

Az Andrássyak politikai szerepe az országgyűlési almanachok tükrében

NAGY Péter

The political role of the Andrassys in the light of the parliamentary almanacs

The publication is about the political activity of the Andrassy family from the Reform Era to the parliamentary elections of 1910, when Gyula Andrassy Jr. was the only member of the Andrassy dynasty who got into the Parliament. To summarize, the members of the Andrassy family from the Betler branch had a prominent role in the control of Hungary and Prime Minister Gyula Andrassy and his son with the same name rose from the family. They took part in numerous positions of political life from the control of particular counties, being MPs to the position of the Premier. They also had active roles in several public and economic organizations. It is interesting how important the family ties were in politics of this period. This can be noticed mainly in the changes of parties especially in 1898 as well as 1904. With the help of parliamentary almanacs, compared analysis can be made, paths of life and the political roles of the Andrassy family may be presented. The analysis and the presentation definitely show the significance of the family – that may be different - in domestic politics.

Az Andrássyak hazánk egyik legelső főúri családja. A hagyomány szerint az Ázsiából származó ősmagyar vezérek egyikétől, Andorástól erednek, aki 1000-ban, Szent István koronázásán, Esztergomban tüntette ki magát. Egy idegen bajnokkal mérkőzött meg az ünnepi tornán, akit óriási erejével kettéhasított. E tettéért elnyerte az Erős melléknevet. Két év múlva pedig Gyula helyett őt nevezték ki Erdély kormányzójává. Nagy Iván szerint ennek emlékezetére lett a családi címeren egy kardos férfi és két koronát tartó oroszlán.¹

Az Andrássy család ősi fészke az erdélyi Csíkszentkirály (ma: Sâncrăieni, Románia), itt lakott Andrássy Mihály, akitől a jelenkorig levezetik a családfát. A család az 1700-as évek elején a betléri és a monoki ágra bomlott, Andrássy Miklós István fiától a betléri, György nevű gyermekétől a monoki ágat származtatják. Dolgozatomban a betléri ág politikai szerepével foglalkozom, az országgyűlési almanachok tükrében. A monoki ágból egyedül Andrássy Dénesnek volt mandátuma a főrendiházban, de a közügyekben nem vett részt.²

Az első generáció

Az említett Andrássy István kuruc generális ükunokája Károly, akinek három fia volt: a legidősebb Andrássy Emánuel (Manó), aki 1821-ben született Kassán.³ Tanulmányait Budapesten végezte, ahol bölcsészdiplomát kapott.⁴ A középső gyermek, Gyula 1823. március 8-án látta meg a napvilágot Zemplénben, a középiskola és az egyetem befejezésével külföldi tanulmányutat tett. A legkisebb fiú, Aladár 1827. február 16-án, Budapesten született, a középiskolát és a jogi tanfolyamot magánhallgatóként végezte.⁵

Andrássy Manó 1845-ben Torna megye követeként már részt vett a pozsonyi országgyűlés munkájában, majd 1848 elején ugyanezen megye főispánja is lett.⁶ Testvérét, Gyulát pedig Zemplén megye küldte a parlamentbe, majd az első független magyar kormány ugyanezen megye főispánjává nevezte ki őt is 1848-ban. Öccsük, Aladár a szabadságharc előtt még nem vett részt a politikai életben.⁷

¹ NAGY 1857. 34.

² MIHÁLYFALUSI FORGON 1909. 44–49

³ BOROVSKY 1904. 680.

⁴ HALÁSZ (szerk.) 1886. 3.

⁵ HALÁSZ (szerk.) 1887. 13–15.

⁶ HALÁSZ (szerk.) 1886. 3.

⁷ HALÁSZ (szerk.) 1887. 13–15.



Andrássy Manó: Önarckép. 1870 k.
www.rovart.com/foto/orig/3327.jpg



Vajda Zsigmond: Andrássy Gyula.
Betlíri Kastélymúzeum (Múzeum Betliar),
Szlovákia (www.npg.hu)



Mayer György: Andrássy Aladár,
vizitkép, 1865 k. Magángyűjtemény
<https://sparismus.wordpress.com>

A szabadságharcban azonban Andrássy Károly mindhárom gyermeke részt vett, kitörésekor Gyula szervezte a zempléni népfelkelést. Pákozdnál mindannyian részt vettek Perczel Mór oldalán; Aladár, mint Bem szárnysegédje több ütközetben is részt vett, a legkisebb fiú a világosi fegyverletétel idején őrnagyi beosztásban szolgált.⁸ Gyula Schwechatnál harcolt, majd a Debrecenbe költözött kormány követeként, Konstantinápolyban képviselte a kabinet érdekeit.⁹

A szabadságharc leverésével mindhárman emigrációba kényszerültek; Manó beutazta Indiát és Kínát, tapasztalatait *Utazás Indiában* című munkájában írta meg az 1850-es években, amely utat nyitott számára a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé.¹⁰ Gyula Párizsba menekült, ahol feleségül vette Kendeffy Katinka grófnőt, s csak 1860-ban tért haza, miután kegyelmet nyert. Aladár is csak az általános amnesztia elrendelése után tért vissza Magyarországra.¹¹ Andrássy Manó, hazatérve, a Tisza-szabályozásnak szentelte idejét, Károlyi György gróffal együtt 11 millió forintot vettek fel a munkálatokra, rajtuk kívül még Dessewffy Emil gróf és Pallavicini Alfonz lettek megbízva az összeg szétosztásával. Andrássy Manó harcolta ki az osztrák kormánynál a felszabadult árterek tizenöt évi adómentességét.¹² Gyula is bekapcsolódott a szabályozási vállalkozásba. Aladár egy ideig csak gazdasági kérdésekkel foglalkozott, azon belül a lótenyésztés terén ért el eredményeket. Megvetette a homonnai kórház alapjait. 1862-ben Wenckheim Viktor leányát, Leontint vette el feleségül, a fővárosban telepedtek le.¹³

A legidősebb fiút főispáni pozícióval kínálták meg hazatérte után, de nem fogadta el, azonban később, Vay Miklós kancellársága alatt, Gömör és Zemplén megye főispánja is lett. Zempléni tisztségéről azonban, a karhatalommal szétkergetett népgyűlés után, lemondott. A gömöri főispáni hivatalt a megyerendezési törvény megalkotásáig töltötte be. Andrássy Manó a vasipar fejlesztésének érdekében gyárakat és bányatársulatokat hozott létre a Felvidéken.¹⁴ A 19. század második felében, jelentős fölénnyel, ő volt Gömör vármegye legtöbb adót fizető polgára.¹⁵

⁸ BONA 1987. 91–92.

⁹ BONA 1987. 345.

¹⁰ HALÁSZ (szerk.) 1886. 3.

¹¹ HALÁSZ (szerk.) 1887. 13–15.

¹² HALÁSZ (szerk.) 1886. 3.

¹³ HALÁSZ (szerk.) 1887. 13–15.

¹⁴ HALÁSZ (szerk.) 1886. 3.

¹⁵ B. Kovács 1997. 75.

Andrássy Gyula Sátoraljaújhely képviselőjeként részt vett az 1861. évi országgyűlésen, ahol Deák támogatóihoz csatlakozott. 1865-ben a képviselőház alelnökévé választották, majd pedig részt vett a kiegyezés előkészítésében. 1867. február 17-én miniszterelnökké választották, egyúttal a honvédelmi tárcát is átvette, az 1867. június 8-i koronázáskor ő helyettesítette a nádort. Keresztülvitte a honvédség újjászervezését, valamint a honvédmeház alapítását, amelyhez tízezer forinttal járult hozzá. 1867 októberében a királyt elkísérte a párizsi világkiállításra, majd 1869-ben a Szezei-csatorna megnyitására. 1871. november 14-én külügy- és a császári ház minisztere lett, 1872-ben Bismarckkal és Gorcsakovval jelen volt a három császár egyezményének aláírásánál Berlinben. 1874-ben Ferenc Józsefet elkísérte Pétervárra, 1875-ben Velencébe, ahol a király Viktor Emánuellel találkozott. 1876-ban Reichstadtba ment az uralkodóval, ahol az orosz cárral tárgyaltak. 1876. január 31-én a boszniai és hercegovinai felkelés alkalmával átnyújtotta a Portának híres jegyzékét. 1878-ban mint első meghatalmazott képviselte a Monarchiát, s megszerezte a jogot Bosznia és Hercegovina okkupációjára. 1879. szeptember 22-én lemondott a külügyminiszterségről, miután létrehozta a német-osztrák-magyar szövetséget. Andrássy Gyula lett a Tiszavölgyi Társulat központi bizottságának elnöke Lónyay gróf halálát követően. 1876-tól a MTA igazgatósági, majd tiszteletbeli tagja. 1868-tól valóságos belső titkos tanácsos, 1877-ben az aranygyapjas vitéz, első osztályú spanyol grand és több rendjel tulajdonosa. 1878 óta altábornagy.¹⁶

Andrássy Aladár Zemplén megye főispánja lett 1870-ig,¹⁷ majd a fővárosban telepedett le, s gazdasági és pénzügyi életében nagy befolyással rendelkezett. A Magyar Általános Hitelbank, a Budapest–Pécs Vasúttársaság és a Magyar Gácsországi Vasúttársaság igazgatósági elnöke. Az Országos Gazdasági Egyesületben is fontos szerepet játszott, 1873-ban a Lipót-rend középkeresztjével tüntették ki.¹⁸

Andrássy Manó 1881-től 1891. április 23-án bekövetkezett haláláig a rozsnyói kerület képviselője a Szabadelvű Párt színeiben, 1881–1891 között a pénzügyi bizottság tagja, 1886-ban elnyerte a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot.¹⁹ Andrássy Gyula és Aladár, bátyjakkal ellentétben, a census alapján a főrendiház tagjai lettek. Gyula 1884 és 1887 között a közjogi bizottság,²⁰ 1887 után kezdődő ciklusban a felirati és közjogi bizottság tagja, valamint delegátus.²¹ Aladár a *delegatio* egyik legrégebbi tagja, több alkalommal elnöke is volt. A főrendiház pénzügyi,²² 1892-től a közlekedési bizottságnak is tagja volt.²³ Részt vett a legfőbb fegyelmi bíróság munkájában. 1896-tól haláláig királyi tárnokmester, így ettől kezdve a zászlósorok közé tartozott. Időközben az Országos Gazdasági Egyesület elnöke lett. 1886-ban lett valóságos belső titkos tanácsos, 1896-ban Aranygyapjas Renddel tüntette ki az uralkodó. Ő alapította a budapesti Önkéntes Mentőegyesületet, melynek haláláig elnöke is volt.²⁴

3. A második generáció

Andrássy Manó egyetlen fiúgyermek, Géza 1856-ban Budapesten született. A gimnázium elvégzése után jogot hallgatott Budapesten és a genfi jogakadémián. Tanulmányainak befejezésével a Zemplén Megyei Gazdasági Kör elnöke lett. Egy évig mint huszárönkéntes szolgált, három évig pedig tényleges szolgálatú huszárhadnagy, s ebben a minőségében egy évet Boszniában töltött. 1881-ben Amerikában nemzetgazdasági tanulmányutat tett, dr. Meyer elismert nemzetgazdász tanítványaként. 1882-ben feleségül vette Kaunitz Eleonóra grófnőt. A Balaton-tavi Gőzhajózási Részvénytársaság

¹⁶ HALÁSZ (szerk.) 1887. 13–15.

¹⁷ BOROVSKY 1904. 680.

¹⁸ HALÁSZ (szerk.) 1887. 13–15.

¹⁹ STURM (szerk.) 1892. 74–75.

²⁰ HALÁSZ (szerk.) 1887. 13–15.

²¹ STURM (szerk.) 1888. 67–68.

²² STURM (szerk.) 1892. 66–67.

²³ STURM (szerk.) 1897. 50.

²⁴ STURM (szerk.) 1901. 52.

felügyelő bizottsági tagja, A Felső-Bodrogi Vízsabályozó Társulat elnöke, a Ferenc József és Károly István főherceg védnöksége alatt álló Cs. és Kir. Vitorlázó Raj Contre-Commodore-ja volt.²⁵

Andrássy Gyula volt miniszterelnök legidősebb fia, Tivadar 1857-ben látta meg a napvilágot. Iskoláit Budapesten és Bécsben végezte, utóbbi helyen a Magyar Ifjúság Egyletének elnöke volt. Bosznia okkupációjában, mint Württemberg-husár segédtsízt vett részt.²⁶ Öccse, ifj. Andrássy Gyula 1860. június 30-án született, tanulmányai végeztével diplomáciai pályára lépett, s attaséként működött a konstantinápolyi és berlini nagykövetségeknél. Önkéntesi évét közben leszolgálta, és 1881-ben a 4. számú huszárezred tartalékos hadnagyává nevezték ki.²⁷



Benczúr Gyula: Andrássy Géza.
Betléri Kastélymúzeum,
Szlovákia (www.npg.hu)



Andrássy Tivadar.
Vasárnapi Ujság 52/21.
(1905. máj. 21.) Koller felv.



Ifj. Andrássy Gyula.
Magyar Nemzeti Múzeum
Történeti Fényképtára)



Andrássy Sándor. Országos
Széchényi Könyvtár
(<http://keptar.oszk.hu>)

Andrássy Aladár fia, Sándor 1863. június 19-én született Pozsonyban. Budapesten államtudományi végzettséget szerzett, majd Zemplén megye tiszteletbeli főjegyzője lett. Külföldön hosszabb utazásokat tett. Zemplén megye virilistája, valamint a közigazgatási bizottság választott tagja és a Zemplén Megyei Gazdasági Egyesület elnöke lett. 1889-ben feleségül vette Esterházy Marietta grófnőt.²⁸

A gyermekek közül legelőször, 1881-ben Andrássy Tivadar lett az országgyűlés tagja a terebesi körzetben a Szabadelvű Párt jelöltjeként. Az alakuló ülésen korjegyzőként működött közre. 1884-ben ismét ugyanott választották parlamenti képviselőnek, szintén szabadelvű programmal. Az 1884–1887 közötti ciklus vége felé megüresedett a csíkszentmártoni kerület mandátuma, ahol testvérét, ifj. Andrássy Gyulát választották meg időközi választáson, szintén a Szabadelvű Párt képviselőjelöltjeként.²⁹ 1887-ben szabadelvűként ismét megválasztották mindkettőjüket, Tivadar a Zemplén megyei Terebesen, Gyula pedig a Csík megyei Csíkszentmártonban lett újra képviselő. Tivadar delegátus és a közgazdasági bizottság tagja, majd a képviselőház alelnöke lett. Andrássy Gyula a ciklusban tagja lett a pénzügyi bizottságnak. Andrássy Manó halála után az időközi választáson a rozsnyói kerületben fiát, Gézát ellenjelölt nélkül, egyhangúlag megválasztották a Parlamentbe.³⁰ Az 1892-es választásokon már mindegyik fiú bekerült az új Országgyűlésbe, a Szabadelvű Párt frakciójába. Andrássy Tivadart ismét a terebesi kerület küldte a Parlamentbe, ahol a közgazdasági bizottság tagja lett, s a ciklus végéig továbbra is betöltötte a képviselőház alelnöki pozícióját. Közben elnyerte a valóságos belső titkos tanácsos címet. Öccsét a választásokon viszont már Budapest VI. kerületében választották meg, s a mentelmi és a pénzügyi bizottság tagja lett. A Wekerle-kabinet megalakulása után 1893-ban a Belügyminisztérium államtitkára lett. Tisza Lajos gróf halála után pedig ő lett a király személye körüli miniszter. A kormány bukása után az egyházpolitikai

²⁵ STURM (szerk.) 1892. 197–198.

²⁶ HALÁSZ (szerk.) 1886. 4.

²⁷ BASICS 2005. 256–261.

²⁸ STURM (szerk.) 1892. 175.

²⁹ HALÁSZ (szerk.) 1886. 4.

³⁰ STURM (szerk.): 1888. 165–166.

reformjavaslatok kidolgozásában működött közre. Andrassy Géza szintén a rozsnyói kerületben nyert mandátumot. 1894-ben azonban az ellenzék számos kormánypárti képviselő ellen felvetette az összeférhetetlenséget, így ellene is, mivel vasművek tulajdonosaként szerződéses viszonyban állt az állammal. Ennek során lemondott képviselő helyéről, azonban a kormányváltás után, mint a nagymihályi kerület képviselője, újra tagja lett az Országgyűlésnek. Újbóli megválasztása után üzemeit eladta a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.-nek, a pénzügyi bizottság tagja lett. Andrassy Sándort a zempléni Homonna kerülete küldte a Parlamentbe, ahol a véderő bizottság tagja lett.³¹

Az 1896. évi választásokon, Gyula kivételével, az Andrassyak mandátumot nyertek szabadelvű jelöltként, Andrassy Tivadart ismét Terebesen választották meg. Az összeférhetlenségi és a felirati bizottság tagja, a közgazdasági bizottság elnöke lett. A millenniumi ünnepségek során a június 8-ai felvonulást szervező bizottság elnöke volt. Később az összeférhetlenségi bizottság elnökévé választották, s ebben a minőségében 1897-ben különvéleményt nyújtott be négy képviselő ügyében, de a többség ellene döntött, s tisztségéről lemondott. Andrassy Gézát ismét Rozsnyón választották meg a Szabadelvű Párt színeiben, s a közlekedési bizottság tagja lett. 1898-tól valóságos belső titkos tanácsos lett. Mandátumáról azonban időközben lemondott, s helyette unokatestvérét, ifj. Andrassy Gyulát küldték a Parlamentbe. A volt miniszterelnök kisebbik fia, 1898-tól a MTA lelevelező tagja, 1899-től valóságos belső titkos tanácsos, 1896-ban írta meg *A kiegyezésről* c. munkáját, amelyben Deák Ferenc tevékenységének történelmi és politikai jelentőségét taglalja. Művéért a MTA Bródy-díjjal jutalmazta, azonban a 3000 Ft-os díjat Gyula felajánlotta az Akadémiának, hogy készítsék el Deák Ferenc élet- és jellemrajzát. *A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. kétkötetes könyve még ennél is nagyobb elismertséget kapott. Andrassy Sándort ismét Homonna választotta be a Parlamentbe, ahol a pénzügyi bizottság tagja lett.³²

A Bánffy-éra alatt Andrassy Gyula és Tivadar voltak az inkompatibilitási kérdés körül létrejött mozgalom élharcosai. Az 1898-ban kitört obstrukció során, az úgynevezett Tisza-lex benyújtása után mindketten elhagyták a Szabadelvű Pártot, s a disszidensekhez csatlakoztak. Tivadar a Gálszécsen tartott beszédében a megújulás első feltételeként Bánffy miniszterelnök távozását jelölte meg. Gyula pedig a pártközi megegyezés létrehozásánál volt meghatározó személyiség, Csáky Albin gróffal együtt meg volt bízva azzal, hogy Bánffy bárónak tudomására hozzák ennek feltételeit. Bánffy lemondását követően mindketten visszatértek a Szabadelvű Pártba.³³

Az 1901. évi választások alkalmával mindannyian mandátumot szereztek választókörzetükben a Szabadelvű Párt jelöltjeként. Andrassy Tivadar ismét Terebesen nyert, majd az összeférhetlenségi bizottság elnöke, az Erzsébet királyné-szobor bizottság, valamint a felirati és a közgazdasági bizottság tagja lett. Az 1900-as évek elejétől részt vett a Nemzeti Múzeum Tanácsának és a Fővárosi Közművek Tanácsának munkájában. Ifj. Andrassy Gyulát most Losonc város egyhangúlag választotta be a magyar parlamentbe, ahol a felirati és a pénzügyi bizottság tagja lett.³⁴ 1902-1907 között a Társadalomtudományi Társaság elnöke volt.³⁵ A katonai javaslatok elleni obstrukció alkalmával éles beszédben kelt ki a hadsereg akkori szervezetének védelmére. Tagja volt az 1903-ban vesztegetési ügy felgöngyölítésére felállított parlamenti bizottságnak és a Szabadelvű Párt kilences bizottságának. Andrassy Géza ismét Rozsnyón szerzett mandátumot, s a közlekedési bizottság tagja lett. Andrassy Sándor pedig ismét Homonnán nyert, s a pénzügyi bizottságban folytatta tovább munkáját.³⁶

1904. november 18-a után mindannyian kiléptek a Szabadelvű Pártból, s a disszidensek közé léptek. Andrassy Gyula nyílt levélben adta elő kilépésének okait, s 1904. december 14-én megtámadta Tisza István kormányfőt, akivel ezután többször is éles vitái voltak. Az egykori miniszterelnök legkisebb fia a disszidensek vezére lett, és pártjával együtt csatlakozott az ellenzékhez, amelynek soraiban is befolyásos szerep jutott neki.³⁷

³¹ STURM (szerk.) 1897. 186–187.

³² STURM (szerk.) 1901. 197–200.

³³ STURM (szerk.) 1901. 198–200.

³⁴ STURM (szerk.) 1901. 198–200.

³⁵ VÉGVÁRY–ZIMMER (szerk.) 1910. 214.

³⁶ FABRO–UJLAKY (szerk.) 1905. 199–203.

³⁷ FABRO–UJLAKY (szerk.) 1905. 199–203.

Az 1905. évi választásokon disszidens színekben nyert a négy Andrassy mandátumot, Tivadar ismét Terebesen, s az összeférhetetlenségi állandó bizottság tagja lett. Gyula két helyen is indult: Budapest IV. kerületében Tisza István gróffal, valamint Olaszliszkán Balkányi Gézával szemben. Az miniszterelnökkel szemben alulmaradt, de a zempléni körzetben megválasztották. Andrassy Géza megint Rozsnyón, Sándor ismét Homonnán szerzett bizalmat.³⁸

A disszidensek 1905-ben az Alkotmánypárt nevet vették fel, az Andrassyak közül újra Gyula élvezte a legnagyobb befolyást. 1905. június 22-én a parlament ismételt elnapolásával szemben ő terjesztette elő a szövetkezett ellenzéki pártok tiltakozását. 1905. szeptember 23-án egyike volt azon öt pártvezérnek, akik a király előtt megjelentek. A Tisza-kormány lemondása után, 1906 februárjában megbízták, hogy a válság megoldása érdekében közvetítsen a tárgyalásokban a király és a koalíció között. Ferenc József kívánságára a megalakult Wekerle-kabinetben elvállalta a belügyi tárcát, tevékenységét elismerték, a nemzeti ellenállás kulcsfigurájaként tartották nyilván, számos város és község választotta meg díszpolgárának.³⁹

Az 1906. évi választásokon Tivadar kivételével mindannyian a Parlament tagjai lettek, immár alkotmánypárti programmal. Gyula három helyen: Kassán, Olaszliszkán és Tőketerebesen szerzett mandátumot, de csak a kassait tartotta meg. Géza ismét Rozsnyón nyert, s a közlekedésügyi bizottság tagja lett. Sándort Homonnán újraválasztották, s a pénzügyi bizottságban dolgozhatott ezután.⁴⁰

Az Andrassyak közül a legmagasabb pozíciókra ismét Gyula tett szert belügyminiszterként. Munkásságához fűződik az alkotmánybiztosítékok néven ismert törvények megalkotása, amelyek a közigazgatási bíróságok hatáskörét bővítették ki. Eltörölte a korban lex-Szapárynak nevezett törvényt. A közegészségügy javítására is nagy erőfeszítéseket tett, kiépítette az erkölcsi gyermekvédelem rendszerét, végrehajtotta a községi közegészségügyi szolgálat reformját, az alkohol elleni védekezésre irányuló akciókat intenzíven támogatta. A fővárosi államrendőrség, a csendőrség és a határrendőrség fejlesztésére is nagy gondot fordított, megváltoztatta a kivándorlási törvényt, megpróbált gátat szabni a megnövekedett visszaéléseknek. Az igazságügy-miniszterrel együtt megalkotta a rendőri kihágási bíráskodásról szóló rendeletet. 1908 őszén benyújtotta a választójog reformját a képviselőházban, amely a többes szavazatok elvét érvényesíti. 1910 január 17-én ért véget a megbízatása, mikor a kabinettel együtt az uralkodó őt is felmentette állásából. Budapest a főváros fejlesztésében elért érdemeiért 1910. február 3-án díszpolgárává választotta. 1910. február 14-én az általa vezetett Alkotmánypárt is feloszlott, mert a közelgő választásokon nem akarták gyengíteni külön ellenzéki állásfoglalásaikkal a 67-es pártot. 1909-ben feleségül vette testvére, Andrassy Tivadar özvegyét, Zichy Eleonóra grófnőt.⁴¹

Sándor 1907-ben valóságos belső titkos tanácsos lett, majd cs. és kir. kamarás és a Felső-Bodrogi Vízszabályozó Társulat alelnöke, az Országos Filoxera Bizottság munkájában pedig mint tag vett részt. A Magyar Királyi Önkéntes Gépkocsizó Egyesület parancsnokává választotta, majd a Magyar Automobilklub elnöke, a Pannonia Evezőklub tiszteletbeli elnöke lett.⁴²

³⁸ FABRO–UJLAKY (szerk.) 1905. 199–203.

³⁹ FABRO–UJLAKY (szerk.) 1906. 38–42.

⁴⁰ FABRO–UJLAKY (szerk.) 1906. 38–42.

⁴¹ VÉGVÁRY–ZIMMER (szerk.) 1910. 214–216.

⁴² VÉGVÁRY–ZIMMER (szerk.) 1910. 216–217.

Összegzés

Az Andrássyak politikai tevékenységében az 1910-es országgyűlési választás korszakhatárnak tűnik, hiszen ekkor már csak ifj. Andrássy Gyula került be a Parlamentbe. Az országgyűlési almanachok adatai alapján szembetűnő, hogy a vizsgált időszakban a rokoni kapcsolatok mennyire sokat számítottak a politikában, ez leginkább a pártváltásokban figyelhető meg, így 1898-ban és 1904-ben is. Összegzésképpen elmondható, hogy az Andrássyak betléri ágának tagjai prominens helyet foglaltak el a politikai elitben, az ország vezetésében, s közülük is kiemelkedik Andrássy Gyula miniszterelnök és hasonnevű fia.

FORRÁSOK

FABRO–UJLAKI 1905

FABRO HENRIK–UJLAKI JÓZSEF (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach. 1905-1910. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól.* Budapest, 1905

FABRO–UJLAKI 1906

FABRO HENRIK–UJLAKI JÓZSEF (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach. 1906-1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól.* Budapest, 1906

HALÁSZ1886

HALÁSZ SÁNDOR (szerk.): *Országgyűlési almanach. 1886. Képviselőház.* Budapest, 1886

HALÁSZ 1887

HALÁSZ SÁNDOR (szerk.): *Országgyűlési almanach. 1887. Főrendiház.* Budapest, 1887

STURM 1888

STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési almanach. 1887-1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól.* Budapest, 1888

STURM 1892

STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési almanach. 1892–1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól.* Budapest, 1892

STURM 1897

STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési almanach. 1897–1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól.* Budapest, 1897

STURM 1901

STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési almanach. 1901–1906. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól.* Budapest, 1901

VÉGVÁR–ZIMMER 1910

VÉGVÁRY FERENC–ZIMMER FERENC (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach. 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól.* Budapest, 1910

BIBLIOGRÁFIA

BASICS 2005

BASICS BEATRIX: *Betlér és Krasznahorka. Az Andrássyak világa.* Budapest, 2005

B. KOVÁCS 1997

B. KOVÁCS ISTVÁN: *Gömörország.* Pozsony, 1997

BONA 1987

BONA GÁBOR: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49.* Budapest, 1987

BOROVSKY (szerk.): 1904

BOROVSKY SAMU (szerk.): *Gömör-Kishont vármegye.* Budapest, 1904 (*Magyarország vármegyéi és városai*)

MIHÁLYFALUSI FORGON 1909

MIHÁLYFALUSI FORGON MIHÁLY: *Gömör-Kishont vármegye nemes családai.* Kolozsvár, 1909

NAGY 1857

NAGY IVÁN: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal I. A-B.* Pest, 1857

Nem szabad elfelejteni! **Emlékbeszéd az 2012-ben Miskolcon tartott GULAG-konferencián**

Vladimir ROTT

It should not be forgotten! **Memorial speech held on International Gulag Conference** **in Miskolc (Hungary), 2012**

1918-ban a Magyar Királyi Honvédség egyik alegysége Miskolc közelében állomásozott. A front csöndes volt. A katonák a szomszédos falvak lányait látogatták, táncolni hívták őket. Róth Ferenc, a kedves káplár Garadnán ismerte meg Reginát, a tizennyolc éves széplányt. A fiatalok egymásba szerettek, de lagzira csak kilenc év múlva került sor. (Segíteni kellett a két, özvegyen maradt anyát, hogy fölneveljék a kisebb testvéreket.) A fiatal pár Miskolcon kezdte meg boldog életét. Ferenc kitanulta a fafeldolgozást. Megszületett József, a kisfiuk.



1–2. Róth Ferenc és felesége, Regina, 1930 körül. (Műtermi fényképek a szerző tulajdonában)

1931-ben, a gazdasági válság idején, Ferenc hitelt adott a hazug moszkvai propagandának és rábeszélte a feleségét, hogy utazzanak a Szovjetunióba, ahol állást és lakást kapott a bobrujszki (Beloruszija) fafeldolgozó kombinátban. Ferenc úgy tervezte, hogy a szerződése szerint hét évet dolgozik a Szovjetunióban, utána pedig Angliába költözik. Regina a háztartást vezette és nevelte két gyermeküket. Otthon csak magyarul beszéltek.

1938 júliusában sok más ártatlan emberhez hasonlóan az apát letartóztatta az NKVD. Ferencet két hétig verték a bobrujszki börtönben, azt követelték, írja alá a jegyzőkönyvet, miszerint „a nép ellen-sége”. Nem írta alá. Sokszor a hóhérok ceruzát erőszakoltak a jobb kezébe, a bal keze ujját pedig az ajtónyílásba helyezték, majd rácsukták az ajtót. Elérték vele, hogy aláírta a jegyzőkönyvet. A családja soha többé nem látta.

Regina munkát kapott – évekig pusztá kézzel rakodott deszkát a vagonokba -, ám a lakásból gyermekeستül kitették. Megfosztották őket magyar állampolgárságuktól. Ferenc 1950-ben pusztult el a magadani lágerben. Tizenegy időzőna választotta el a családjától. Ha hébe-hóba kapott levelet, az is félét utazott. A családukra mért rengeteg szenvedéshez az is hozzátartozott, hogy Ferencnek 1947-ig (!) nem engedték meg, hogy magyarul írjon a családjának. Regina viszont nem tudott oroszul olvasni. A férjének ezért nagyon szépen kellett megírnia minden levelét, hogy József, az akkor kilenc éves bátyám el tudja olvasni, lefordítsa, s aztán megírja a választ apánknak.



3–4. Risa (Regina) és Vladimir Rott a Szovjetunióban, 1948. (Műtermi fénykép és rajz a Szerző tulajdonában)

A mai Oroszország vezetői és az NKVD mai napig zárt irattárai még most is pimaszul tagadják azokat a tragikus eseményeket, amelyekre 1945-ben, már Magyarország felszabadítása után került sor, amikor is sok százezernyi polgári személyt, köztük több mint százezer zsidót rabként szállítottak a Szovjetunióba. Apám a következőt írta 1946-ban, Magadanból:

„Mind több magyarral találkozni... az utóbbi időben is érkeztek magyar fiúk. Mindegyiknek megpróbálok segíteni, szerintem csak tudok, mert nagyon megrémültek a nehéz körülményektől. Érdekes, hogy szinte mindegyik kezdi elfelejteni az anyanyelvét és kezdenek úgy beszélni, mint „tót ember Zólyom vármegyéből”. Csodálkoznak a kiejtésemen, amire azt mondják olyan az én kiegészítésem, mintha még tegnap is Budapesten lettem volna diák. A napokban érkezett meg Csolnakos Gyuri Esztergomból, aki kellemes fiatalember, szakmája szerint fafeldolgozó, akárcsak én.”

Az 1948-ban a Szovjetunióban készült fényképen és ceruzarajzon jól látni, mit tett a GULAG-rendszer Reginával és Ferencsel.

- 5 -

управлений НКВД утверждается следующее количество подлежащих репрессии:

	Первая категория	Вторая категория	В С Е Г О
1. Азербайджанская ССР	1500	3750	5250
2. Армянская ССР	500	1000	1500
3. Белорусская ССР	2000	10000	12000
4. Грузинская ССР	2000	3000	5000
5. Каргвинская ССР	250	500	750
6. Таджикская ССР	500	1300	1800
7. Туркменская ССР	500	1500	2000
8. Узбекская ССР	750	4000	4750
9. Башкирская АССР	500	1500	2000
10. Бурято-Монгольская АССР	350	1500	1850
11. Дагестанская АССР	500	2500	3000
12. Карельская АССР	300	700	1000
13. Кабардино-Балкарская АССР	300	700	1000
14. Крымская АССР	300	1200	1500
15. Коми АССР	100	300	400
16. Калининская АССР	100	300	400
17. Мариинская АССР	300	1500	1800
18. Мордовская АССР	300	1500	1800
19. Немец Поволжья АССР	200	700	900
20. Северо-Осетинская АССР	200	500	700
21. Татарская АССР	500	1500	2000
22. Удмурдская АССР	200	500	700
23. Чечено-Ингушская АССР	500	1500	2000
24. Чувашская АССР	300	1500	1800

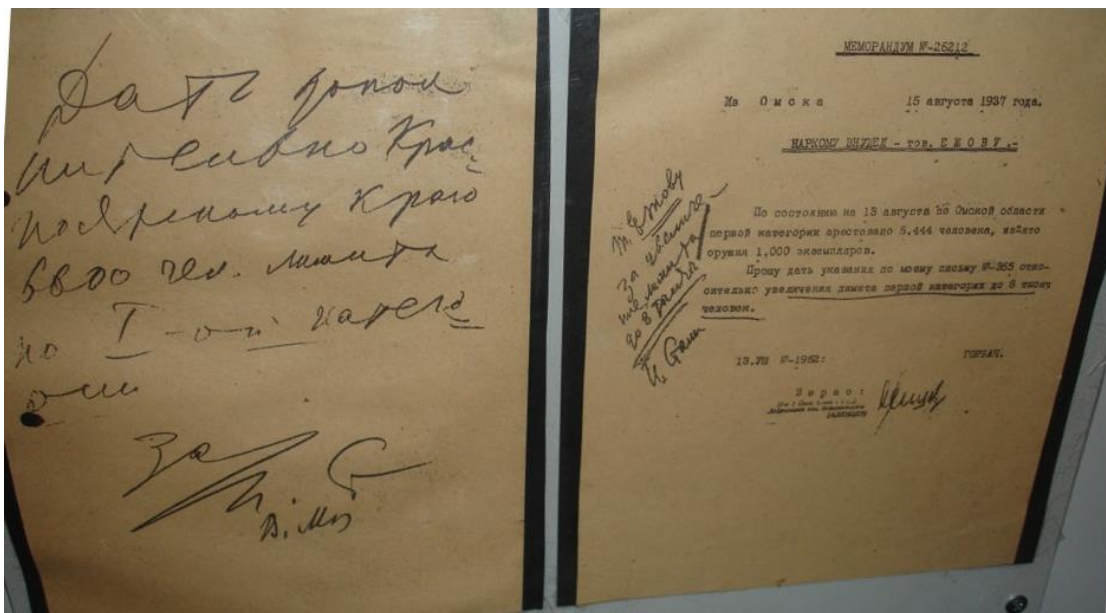
- 5 -

управлений НКВД утверждается следующее количество подлежащих репрессии:

	Первая категория	Вторая категория	В С Е Г О
1. Азербайджанская ССР	1500	3750	5250
2. Армянская ССР	500	1000	1500
3. Белорусская ССР	2000	10000	12000
4. Грузинская ССР	2000	3000	5000
5. Каргвинская ССР	250	500	750
6. Таджикская ССР	500	1300	1800
7. Туркменская ССР	500	1500	2000
8. Узбекская ССР	750	4000	4750
9. Башкирская АССР	500	1500	2000
10. Бурято-Монгольская АССР	350	1500	1850
11. Дагестанская АССР	500	2500	3000
12. Карельская АССР	300	700	1000
13. Кабардино-Балкарская АССР	300	700	1000
14. Крымская АССР	300	1200	1500
15. Коми АССР	100	300	400
16. Калининская АССР	100	300	400
17. Мариинская АССР	300	1500	1800
18. Мордовская АССР	300	1500	1800
19. Немец Поволжья АССР	200	700	900
20. Северо-Осетинская АССР	200	500	700
21. Татарская АССР	500	1500	2000
22. Удмурдская АССР	200	500	700
23. Чечено-Ингушская АССР	500	1500	2000
24. Чувашская АССР	300	1500	1800

5-6. Titkos dokumentumok a Szovjetunió köztársaságainak letartóztatási és kivégzési „kvótáiról”
(Másolatok a Szerző tulajdonában)

A korabeli titkos szovjet kormányzati dokumentumok az ún. kvótákat sorolják fel, a kvóta azt a „mennységet”, azaz létszámot jelzi, ahány embert az egyes országrészekben, köztársaságokban le kellett tartóztatni („Második kategória”), valamint azt, hogy ezek közül hányat kell haladéktalanul agyonlőni (ők voltak az úgynevezett „Első kategória”). Sztálin és Molotov személyesen írta alá a parancsot, hogy növelni kell az „Első kategóriába” kerültek számát.



8. Dokumentummásolatok 1937-ből múzeumi tárlóban (A Szerző felv.)

Néhány részlet a GULAG rendszer mai napig zárt irataiból:

„Minél többet lövünk agyon a reakciós burzsoázia és a reakciós papság képviselőiből, annál jobb. Éppen most kell megtanítani ezt a népséget, hogy aztán pár évtizedig még csak gondolni se merjenek ellenállásra” – írta Lenin.

A vezérnek ez az útmutatása jelenti az eljövendő terror kezdetét Oroszországban. Ez a rendszer újfajta embert teremtett: a kivégzések végrehajtóit, akiknek mindegyike harminc vagy még több „bűnözőt” lőtt agyon naponta. A hóhérok neve mindmáig titok. Nehéz szívvel olvassuk:

„A hóhérok leghírhedtebb alakja, akinek körülbelül tízezer kivégzett volt a kontóján, Pjotr Ivanovics Maggo volt. Két elemije volt, egy földesúrnál béreskedett, majd részt vett az első világháborúban, aztán 1917-ben belépett a bolsevik pártba és kis idő múlva már munkatársa lett a különleges feladatokkal megbízott OGPU, vagyis hóhér lett. Tíz év alatt Maggo érdemes csekista lett egy sor kitüntetéssel és aranyórával jutalmazva, a jellemzése szerint sajátos, ám mégis szokványos dicséretet sorakoztak: Komolyan viszonyul a munkához. Sokat dolgozott különleges feladaton.”

Az egyik hóhér visszaemlékezéséből:

„Mindig oda volt készítve egy vödör vodka és egy vödör kölni. Addig vodkáztunk persze, amíg kiűtöttük magunkat. Bárki bármit mond, nem volt könnyű munka. Annyira elfáradtunk, hogy néha alig álltunk a lábunkon. Kölnivel mosakodtunk, derékig. Másként nem tudtunk megszabadulni a lőpor és a vér szagától. Még a kutyák is meghátráltak előlünk, s ha megugattak is minket, csak messziről.”

Egy másik részlet: *„Maggo egyszer jó nagyot kapott a fejére a közvetlen parancsnokától. Maggóra hivatkozva ugyanis azt írta a jelentésében, hogy sok kivégzett azt mondta a halála előtt, hogy: „Éljen Sztálin!” A felsőbb parancsnokság határozata teljes egészében bolsevik volt: „Felvilágosító munkát kell végezni a halálra ítélték között, hogy alkalmatlan pillanatban ne szennyezzék be a vezér nevét.”*

És még egy:

„Jakov Petersz (a moszkvai résztörvényszék vezetője) nagyon gyakran részt vett kivégzéseken. Csoportos kivégzések voltak. A vöröskatonák mesélték, hogy mindig a fia, egy nyolc-kilenc éves kisgyerek futott el Peterszéért, s folyton nyaggatta az apját: „Papa, engedd, hogy én is!” (Revoljucionnaja Rosszija, 1920/4.)

A történelem sok tragédiát ismer a tatárdúlástól az inkvizíció tombolásáig. Ám a bolsevikok által Oroszországban létrehozott GULAG, nagyságrendje és a kegyetlensége miatt, mindent felülmúl, amit valaha is meg tapasztalt az emberiség. A mai Oroszországban továbbra is titkolják az információt azokról a súlyos és égre kiáltó bűntettekről, amelyeket a sztálini rendszer követett el a Szovjetunióban a saját népe ellen. Ezért nem szabad hallgatni a bolsevikok vadállati tetteiről. Folyton és folyton beszélni kell a GULAGRól. A világnak rá kell vennie Oroszország vezetőit, hogy engedjenek betekintést e tragédia minden iratába. Nemcsak valamennyi áldozat nevét kell följegyezni emlékezetünkbe, hanem néven kell nevezni, akár élnek, akár meghaltak, e szörnyű bűntettek kitervelőit és végrehajtóit is.



Vladimir Rott (2012)

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.

2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:

Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc

Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

◆ **2012. április 11. Délelőtti szekció**

9.00–10.00 Regisztráció.

10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.

10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.

11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtünk! Visszaemlékezés a Gulágra.

11.20–11.40 Bognár Zsolt: Sztálin 1944. december 16-ikái határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.

11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulag-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.

12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.

12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.

12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források

13.00–13.30 Vita, hozzászólások

◆ **2012. április 11. Délutáni szekció**

15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton

15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948) 15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején

16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozgóképek

16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág

16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)

17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata

17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Kísérő rendezvények:

◆ **2012. április 12. csütörtök 9.30-11.00**

Helyszín: Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (Miskolc, Fényi Gyula tér 2-12.)

Szent Ignác épület, Fényi Gyula terem

Programok: Előadások, műhelybeszélgetés a Gulágról. Várdy Huszár Ágnes és Várdy Béla professzorok, Duquesne Egyetem, Pittsburgh, USA; Tatjana Guszarova, Lomonoszov Egyetem, Moszkva, Oroszország

Kamara kiállítás: Szovjet fogságban – Emlékek Dr. Gyermeke László rabságának idejéből

(Budapesti Történelmi Múzeum kiállítása, tablókön)

◆ **2012. április 13. péntek 16.30-18.00**

Helyszín: Nyilas Misi Ház, Lévy József Közművelődési Egyesület (Miskolc, Kossuth u. 17.) Oratórium

Program: Gulyás Gyula filmrendező előadása. Részletek Gulyás Gyula „Málenkij robot” (1987-1989) című dokumentumfilméből. Beszélgetés a rendezővel.

Rendező intézmények:

GKNT

Gulágkutatók Nemzetközi Társasága <http://www.gknt.hu>

Miskolci Egyetem BTK Történet-tudományi Intézet

<http://bolcsesz.uni-miskolc.hu>, <http://tortenelemszak.uni-miskolc.hu>

Fényi Gyulai Jezsuita Gimnázium és Kollégium www.jezsu.hu

Lévy József Közművelődési Egyesület <http://www.nyilasmisi.hu>

MTA MAB Történettudományi Munkabizottság <http://mab.mta.hu>



**MTA
MAB**

A gulág a magyar közvéleményben

VÁRDY Béla

Duquesne University, Pittsburgh, Pennsylvania (USA)

The Gulag in Hungarian public opinion

A 20. század kétségtelenül az emberiség legvéresebb évszázada volt, az emberek tízmilliói szenvedtek és haltak meg különböző megváltó eszmék – a rasszizmusba torkolló szélsőséges nacionalizmus, a bolsevizmus és kommunizmus, a fasizmus és nácizmus, valamint a század végén előtörő fundamentalista iszlám – érdekében hirdetett ideológiák áldozataként. A huszadik század nagy emberirtásai között kétségtelenül a legismertebb a Hitler által véghezvitt zsidó holokauszt, mely mintegy hat millió zsidónak nyilvánított egyént – köztük több százezer magyart – irtott ki a náci haláltáborokban. Ez a megtervezett és nagy precizitással végrehajtott népirtás annyira közismert, hogy ma már, szinte mindenütt a nagyvilágban, része az átlagember köztudatának. „Sajnos ez nem vonatkozik a gulággal, ami ismert másik nagy emberirtásra, melynek léte csak mostanában kezd részévé válni a köztudatnak” – írja néhány évvel ezelőtt megjelent tanulmányában a jeles gulág-kutató, Stark Tamás, miután részt vett a ‘Gulág – Mítosz és valóság’ című, 1999-ben Budapesten rendezett nemzetközi konferencián, ahol akadtak olyan hozzászólók, akik még a gulág létezését is megkérdőjelezték, ami gyakorlatilag ugyanaz, mint a holokauszt tagadása. Ez utóbbit tizenhat országban – így Magyarországon is – törvény rendeli büntetni. Magyarországon azonban 2010 júliusa óta a kommunista bűnök tagadását is a büntetendő cselekmények közé sorolják.

Hogy a gulág mennyire ismeretlen a közvélemény előtt, bizonyítja egyik saját tapasztalatom a pittsburghi Duquesne Egyetemen. Itt minden szemeszter kezdetén felteszem a kérdést a “Shaping of the Modern World” [= Modern világ kifejlődése] című kurzuson a diákoknak, hogy hányan hallottak a holocaustról, és hányan tudnák jellemezni. Ilyenkor a negyven diák közül mind a negyven jelentkezik. Ezt követően, ugyanezt a kérdést felteszem a gulággal kapcsolatban, de a negyven közül legfeljebb két-három kéz nyúlik a magasba, igaz, ők sem tudják igazán megmagyarázni, hogy mi is az a gulág. Ezt bizonyítja Susan Glasser washingtoni publicista esete is. Amikor 2004-ben Moszkvába utazott, hogy megtudja, hogy a mai orosz gimnazisták miként vélekednek a gulágról, illetve a gulág-rendszert létrehozó kegyetlen diktátorról, Sztálinról, csodálkozva kellett tapasztalnia, hogy az orosz diákok szinte semmit sem tudnak kényszermunka-táborokról, s megteremtőjüket, Sztálint idealizálják, mivel szuperhatalommá tette a cárok egykori birodalmát. A hivatalos tankönyvükben a diktátor tömeggyilkos tetteit meg sem említik, és a gulág szó sem jelenik meg bennük. Amikor emiatt kérdőre vonta a tankönyvíró “történészt”, azt a választ kapta, hogy azért nem írt semmit a gulágról, mert nem tudja, hogy 15 vagy 50 millió ember pusztult-e el ezekben az emberirtó rabszolgatáborokban, így inkább kihagyta az egészet. Hasonlóval Magyarországon is találkozhatunk, amikor a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának elnöke anyagi segítséget kért bizonyos tehetős emberektől, azzal torkollták le, hogy ők semmiféle “Kulák Egyesületet” nem támogatnak. Pedig *A kommunizmus fekete könyve* cím alatt 1999-ben megjelent összefoglaló francia munka szerint a marxizmus kiteljesedése közel százmillió ember életébe került. A kötet szerzői úgy vélik, hogy 20 millió áldozat közvetlenül Sztálinnak, 65 millió pedig Sztálin legkedvesebb tanítványának, Mao Ce-tung-nak tulajdonítható.

Hogy mi lehet a gulággal kapcsolatos tudatlanság oka? A harmincas évek folyamán Sztálin birodalma hermetikusan elzárt ország volt, ahonnan alig szivárogtak ki hírek, ugyanakkor jeles nyugati értelmiségiek Sztálin-imádatban szenvedtek. Majd közbejött a második világháború, az USA és a Szovjetunió szövetségesek lettek, ezt követően „kitört” a hidegháború, amelynek eseményei mellett a gulág távoli és kevésbé lényeges jelenségnek számított.

A két világháború között igen kevés magyar került a szovjet gulágra, s aki odakerült, mind megtévesztett kommunista volt, akik hitt abban, hogy Sztálin egy új, jobb és szebb világ felépítésén fáradozik. Ilyen volt az ősbolsevik Kun Béla (1886–1939), aki kommunista múltja ellenére áldozatul esett Sztálin tisztogatásainak. Hasonló sorsra jutott a kevésbé ismert Róth Ferenc (?–1950), aki 1931-ben emigrált a Szovjetunióba, ahol mint mérnök dolgozott, 1938-ban azonban mint trockistát letartóztatták, és a távol-keleti Kolima tartományba vitték, ahol tizenkét éven át szenvedett, mielőtt elhalálozott. 1935-ben már a Szovjetunióban született fia, Vladimir Rott, aki, mi nyugatra menekült, megírta apja szenvedéseit, és publikálta leveleit.

A Szovjetunióba deportált magyarok óriási többsége a második világháború utolsó hónapjaiban került fogolyként a gulágra, számuk minimálisan 600 ezerre tehető. Nagy részük mint hadifogoly került a Szovjetunióba, jelentős részüket – az idevonatkozó nemzetközi szerződések ellenére – háborús bűnösökké minősítették, ezen az alapon éveken át dolgoztatták őket a gulág-táborok valamelyikében. Aki életben maradt közülük, csak több évi rabszolgamunka és szenvedés után került vissza hazájába.

A civilek, azaz akik nem hadifogolyként jutottak hasonló sorsra, főleg kitalált politikai bűnök miatt elítélt rabokként, vagy az utcán összeszedett „málenkij robotos” minőségben került ki a Szovjetunióba, ahol jelentős részük elpusztult. A Felső-Tisza-vidéken még olyanok is voltak, akiket azért vittek rabszolgamunkára, mert családi nevük „r” betűvel végződött, mint Hitlernek, s így kiáltották ki őket németeknek és náciknak. Így került sok Molnár, Kádár, Pintér, Pásztor, Bognár, és hasonló nevű magyar a deportáltak soraiba. Amennyire megállapítható, a szovjet fogságba kerültek közül legalább 200 ezer, de lehet, hogy 260 vagy 300 ezer magyar áldozat vesztette életét. Akik életben maradtak, általában 3–9 évig robotoltak a Szovjetunióban, közülük legelőbb (általában 3 év után) a málenkij robotosok, legkésőbb (Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után) a politikai elítéltek kerültek vissza hazájukba.

Felmerül a kérdés, hogy miért kerültek ezek az ártatlan magyarok, köztük 16 éves leányok és állapotos anyák a szovjet táborokba? Ennek főleg két oka volt, egyrészt a háborús veszteségei következtében Sztálinnak ingyen rabszolgamunkásokra volt szüksége, hogy munkaerejük kihasználásával építse fel a Szovjetuniót, és terjessze tovább nagyhatalmi terveit. Ugyanakkor Sztálin büntetni is akarta a magyarságot a Hitlerrel kötött háborús szövetségért, így lett sok százezer magyar sorsa a „kollektív bűnhődés”. A szovjet külügyminiszter, V. M. Molotov már a háború közepén tudtára adta a brit nagykövetnek erre irányuló szándékukat: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselni, hanem kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is”. 1943 decemberében ezt a szovjet álláspontot Molotov megismételte a közismerten magyarellenes Eduard Benesnek is, amikor kijelentette: „A magyarokat meg kell büntetni”.

A gulággal kapcsolatos nemzetközi kutatómunka fontos része a magyarság és a háború utáni szovjet kényszermunka-táborok viszonya. Tudományos munkánk során számos interjú készült túlélőkkel, legtöbbjük magyar volt. A gulágra vonatkozó nyugati munkákban a magyarok alig jelennek, a magyar tudományos irodalom is viszonylag szegény kérdést illetően, mivel csak néhány történész foglalkozik a témával. A gulág-kutatás célja ugyanakkor, a tudományos követelmények teljesítésén túl, hogy a társadalom megismerje a gulágra került magyarok százezreinek sorsát, szenvedéseit, és mindez a köztudat szerves részévé váljon. A közel félévszázados szovjet–kommunista uralom ugyanis teljesen kitörölte a munkatáborok világának emlékét a köztudatból. A politikai tabu hatása még most is, közel negyedszázaddal a rendszerváltás után, ott lappang sok átlagember, sőt néhány történész tudatában is.

VÁLOGATOTT IRODALOM

APPLEBAUM, Anne: *A Gulág története*, 1–2. Európa, Budapest, 2005

Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásuk volt.... Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekben, 1944/45–1955. Szerk.: BOGNÁR Zalán. Kontraszt, Pécs, 2009

MENCZER Gusztáv: *A Gulág rabtelepei. A BOLSEVIZMUS népiirtásának színtere*. Századvég Kiadó, Budapest, 2007

ROTT, Vladimir, *A sors ellenében I. Szenvedésből vigasz*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2008

RÓZSÁS János: *Keserű ifjúság – Éltető reménység*. Püski Kiadó, Budapest, 1999

VÁRDY Béla: A nyugati értelmiség árulása. Sztálin-imádatuk a Gulághaláltáborok árnyékában”. *Valóság*, 50. (2007)/10. 16–25.

VÁRDY Béla: A Gulág-kutatás helyzete az Egyesült Államokban. *Valóság*, 53. (2009)/10. 58–73.

VÁRDY Béla–VÁRDY HUSZÁR Ágnes: Kannibalizmus a szovjet Gulág rabszolgatáboraiiban. *Valóság*, 49. (2006)/5. 48–53.

VÁRDY Béla–VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Magyarok a GULAG rabszolgatáboriban*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007



GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.

2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:
Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc
Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

◆ 2012. április 11. Délelőtti szekció
9.00–10.00 Regisztráció.
10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.
10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.
11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtsünk! Visszaemlékezés a Gulágra.
11.20–11.40 Bognár Zalán: Sztálin 1944. december 16-ikai határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.
11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulag-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.
12.00–12.20 Barabás László: Gulág és malenkij robot.
12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.
12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajöttek visszaemlékezései, mint történelmi források
13.00–13.30 Vita, hozzászólások

◆ 2012. április 11. Délutáni szekció
15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton
15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Malenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948)
15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején
16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozgatórugói
16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág
16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)
17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata
17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Kisérő rendezvények:
◆ 2012. április 12. csütörtök 9.30-11.00
Helyszín: Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (Miskolc, Fényi Gyula tér 2-12.)
Szent Ignác épület, Fényi Gyula terem
Programok: Előadások, műhelybeszélgetés a Gulágról Várdy Huszár Ágnes és Várdy Béla professzorok Budapesti Egyetem, Pittsburgh, USA; Tatjana Guszarova Lomonoszov Egyetem, Moszkva, Oroszország
Kamarakiállítás: Szovjet fogságban... Emlékek Dr. Gyermek László rabágának foglalatja
(Budapesti Történelmi Múzeum kiállítása, tablókön)

◆ 2012. április 13. péntek 16.30-18.00
Helyszín: Nyilas Misi Ház, Léway József Közművelődési Egyesület (Miskolc, Kossuth u. 17.) Oratórium
Program: Gulyás Gyula filmrendező előadása. Részletek Gulyás Gyula „Malenkij robot” (1987-1989) című dokumentumfilméből. Beszélgetés a rendezővel.

Rendező intézmények:
GKNT
Gulágkutatók Nemzetközi Társasága <http://www.gknt.hu>
Miskolci Egyetem BTK Történelmi Tudományi Intézet <http://bolcsesz.uni-miskolc.hu>, <http://tortenelelmiskolc.uni-miskolc.hu>
Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium www.jezsu.hu
Léway József Közművelődési Egyesület <http://www.nyilasmisi.hu>
MTA MAB Történettudományi Munkabizottság <http://mab.mta.hu>






A gulágról hazatértek visszaemlékezése mint történeti forrás

VÁRDY HUSZÁR Ágnes

Duquesne University, Pittsburgh, Pennsylvania (USA)

The memoirs of Gulag survivors as historical sources

Az igen hiányos és nehezen elérhető hivatalos iratokon kívül a gulág legfontosabb forrásai közé tartoznak egyrészt a kisszámú magyar tudományos gulág-irodalom, másrészt az előttünk járók által és az általunk készített interjúk, valamint a hazatértek kiadott vagy kiadatlan emlékiratai. Gulág-kutatásunkban, a magyar és nemzetközi tudományos irodalom tanulmányozásán kívül, főleg a hazatértek visszaemlékezéseire támaszkodhatunk, bár tudjuk, az ilyen érzelmekkel teli visszaemlékezések nem lehetnek a gulág megismerésének kizárólagos forrásai, ezekből a kutatóknak ki kell szűrniük a szenvedések és borzalmas élmények okozta torzításokat. Az így nyert kép azonban, szubjektívizmusa ellenére is, sokkal hűebben adja vissza a GULAG-táborok világát, mint akármilyen tudományos irodalom.

Ezek a visszaemlékezések tartalmilag nagyon hasonlítanak, szinte mindegyik ugyanazokat a borzalmakat tárgyalja, természetesen az egyes szerző vagy interjúalany egyéni szemszögéből. A leggyakoribb témák a hódító Vörös Hadsereg magyarországi garázdálkodásai, a gulágra szánt egyének begyűjtése, a politikai elítéltek vallatása és elítélése, a foglyok munkatáborokba szállítása, illetve a szökési próbálkozások és büntetésük, a GULAG-táborok „mindennapi” élete, a rabszolgamunka, a táborokban tapasztalt szovjet erkölcsök és a tábori prostitúció. Gyakran beszélnek a túlélők a köztörvényes rabok politikai foglyok felett gyakorolt uralmáról, a besúgókról és „janicsárokról”, az orvosi kezelésről, sőt a kannibalizmusról is. Állandó téma a gulág Sztálin halálát követő felszámolása, a hazatérés és a sokszor antihumánus fogadtatás a szovjet kommunizmus befolyása alá került Magyarországon.

Ma már több visszaemlékezés nyomtatásban is megjelent, sok interjú vár azonban még feldolgozásra. Nagy Ferenc volt miniszterelnök magyar nők és férfiak tömeges megerőszakolásáról beszélt, s mindez hazájukban történt velük: „A [szovjet] megszállás alapossága teljesen megdöbbentett. A Vörös Hadsereg egységei nemcsak a városokat és az összekötő utakat, de még a kis gazdaságokat és termőföldeket is megszállták. A lakosok állandó rettegésben éltek. Városokban és a falvakban a nők állandóan bujdosnak, hogy elkerüljék támadásaikat. Kegyetlen vörös katonák a nők és [leány] gyermekek tízezreit rabolták el és fertőzték meg nemi betegséggel. Orvos- és orvossághiány, valamint a parasztok természetes szemérmessége következtében a gyógykezelés lehetetlen volt. Kecskemét mellett egy üdülőtábor hoztak létre a szovjet hadsereg és rendőrség több mint harmincezer beteg és lábadozó női tagja részére, ebből a táborból az orosz nők bandákba szerveződve rohanták meg éjszakánként a környező falvakat, és raboltak el a férfiakat, akiket olykor több napon át fogvatartottak.”

Leopold József, akit társaival együtt a 4. Ukrán Front és a 27. hadsereg katonai bírósága talált bűnösnek, halálra ítélését, majd húszévi rabszolgamunkáját mesélte el. Nyolcunkat golyó általi halálra, tizenegyünket pedig húsz–húszévi kényszermunkára ítélték. Amikor „felolvasták a neveket egy másodpercig nem is voltam magamnál, mikor állítanak minket a falhoz, mikor veszik el az életünket, mennyi időnk van még hátra, meddig kell élnünk ebben a szorongásban? Csak egymást néztük, s nem hittük el, amit a bíró kinyilvánított. Hogy’ ítélné el minket, magyarokat egy idegen ország? [Negyvenhét nap elteltével] a Szovjetunió legmagasabb katonai bírósága mindenkit amnesztiában részesített, és a halálbüntetéseket 20–25 éves kényszermunkára változtatták.

Pásztor Piroska visszaemlékezéseiben a málenkij robotosok összeszedésének egyik módját mondta el: „1945. január havában eljöttek értem, hogy menjek a községházára segíteni, dolgozni. Egy félóra múlva közölték, hogy 2 hétre megyünk cukorrépát ásni, üzenjünk haza, hozzanak 2 hétre ennivalót, dunnát, párnát, ruhaneműt, meleg holmit, jó lesz egy kis élelem az útra. Hát erre teljes felháborodás volt. Fél óra múlva a szegény édesanyám 3 zsák holmival megjelent az ajtó előtt, de már csak a vasrácsra át tudtunk beszélgetni, egymáshoz sem engedtek. Úgy bántak velünk, mintha valami bűnözők lettünk volna. Pár óra múlva a tiszaluci iskolához érkeztünk, összefagyva, meggémberedve. Ott voltunk néhány napig. Édesapám mindent megtett, hogy segítsen, mindent megpróbált. Eljött oda a parancsnokhoz. Azt mondták, csak testvérrel lehet kicserélni, kimenteni, [de eredménytelenül]. A vonat megindult, már csak annyit láttam, hogy [Édesapámat] a kocsis húzza a havon, de hogy él, vagy hal, arról semmit nem tudhattam. Szegény édesanyám annak következtében, hogy engem elhurcoltak, megbetegedett, kissé elborult az elméje. Édesapám is súlyos beteg volt, visszatérésem után egyetlen hónapig élt még, de legalább mégis találkozhatott velem. Édesanyám 9 évet élt még elborult elmével, olykor-olykor kitisztulva, de soha el nem fogadott gyermekének. Azt mondta, hogy én Oroszországban vagyok, engem csak egy jóakarójának hitt, aki segít rajta.”

Kölley Györgyöt visszaemlékezései ismét Finn-Karéliába vitték: „körülbelül 1900 embert összekötözött kézzel indítottak el marhavagonokban. Ez volt életem legborzalmasabb utazása. A hőmérő állandóan –10 fok körül mozgott, borzasztóan fáztunk, és szinte teljesen védtelenek voltunk. Egy vagonba 180 személyt tereltek be, és amikor megérkeztünk utunk céljához, Finn-Karéliába, átlagban 100–130-an voltak még életben. A hullák összeszedése úgy történt, hogy mikor a vonat megállt és beadták az élelmet, az őr bekiáltott, hogy „van-e halott?” Ha azt feleltük „da”, bejött. A testet a drótba vágott kis ajtóhoz kellett tolnunk. Ő kihúzta és kidobta a hóra. Medvezsegorszkba, Finn-Karéliába érkeztünk meg, Leningrádtól kb. 120 kilométerre, útközben 800 ember halt meg, és a többiek is nagyon leromlott állapotban voltak.”

Bien György Vlagyivosztoktól Magadánig a Félix Dzerzsinszkij nevű „halálhajón” érkezett Kólimára. „Ötös sorban egy falétrán kellett lemászni a hajó rakodóterébe, amelynek padlózata olajos vaslemezekből állt. Minél több rabot zsúfoltak be, annál melegebb és füledtebb lett a levegő. Mivel a tenger vize jéghideg volt, a pára azonnal lecsapódott a hajó vaslemez falain. Ez a fagyos lé elkezdett folyni a padlón, ezért mindenünk nedves lett. A hajó belsejében kimondhatatlan hőség uralkodott, úgy hogy csak kis, rongyos, piszkos gatyában gubbasztottunk nedves rongyainkon. Az étkezés fekete kenyérből és sós halból állt. Víz nem volt. Néha leadtak egy vödörrel, de a rablók azt azonnal elvették. A szomjúság örületig gyötör. Össze kellett szednem minden megmaradt erőmet, hogy felmászjak a falétrán. Mivel lent a nagy hőségtől csak egy kis gatyában voltam, ahogy felértem a fedélzetre, a süvöltő hideg szél megcsapta izzadt testemet. A WC körül a jég csupa vizeletes és piszkos volt. Testem már nem bírta ezt a megpróbáltatást és elvesztettem eszméletemet. Nem tudom meddig feküdtem a jeges, piszkos padlón, de amikor felocsúdtam két géppisztolyos katona rugdalgatott. Megérkezvén, egy hosszú fadeszkan kellett a partra mennünk. Mindent hó borított. Egyszerre az egész szállítmány nekiesett a hónak és ette, szürcsölte, habzsolta a piszkos hólevet. Elfelejtettem, hogy milyen hideg van és én is, mint az őrült ettem a havat.”

A Szőregi Bélával készült interjú a tábori viszonyokat tárta elénk. „Mikor mi kiérkeztünk, már volt ott egy csomó fogoly, akik a mi viszonyainkra akkor azt mondták, hogy csak ne panaszkodjunk, most már pazar viszonyok vannak. Ha egyszer majd valaki ásatásokat fog végezni ezen a vidéken, csodálkozni fog a rengeteg csontvázon, amit itt találhat. 1942-ben a híres sztálingrádi csata után körülbelül 30 ezer embert hoztak ide az oroszok, javarészüket ott pusztult el. Volt velünk a régiak között 90-92 magyarországi zsidó. Ezek a szerencsétlen emberek körülbelül ezren érkeztek ide, mint munkaszolgálatosok estek fogságba, de nem tettek velük semmi kivételt, még embertelenebb viszonyok közé kerültek, mint előzőleg voltak. Ketten láb nélkül voltak, lefagyott lábukat egyszerűen levágták. A tábor korábban partizánokat kiképző tábor volt, tulajdonképpen nem más, mint egy erdő, melyben elhagyatott vermeket találtak. Ide hajtották be a hadifoglyokat. Az erdei vágásokon álltak az őrök. Aki oda kilépett, azt egyszerűen lelőtték. Drótkerítés nem volt. Hozzá kell venni a –30C°-os hideget.”

Adorján Sándor megdöbbenő visszaemlékezései a szökevények körében megjelent kannibalizmust tárta fel.

„Az egyik délutánon, hirtelen az egész tábor felbolydult, futkosó fegyőrök zavartak mindenkit ki az udvarra. A kapunál –idegen örök között – egy szakálas képű, rongyos ruhás rab ácsorgott, aki a parancsnok intésére a lábánál heverő zsákból egy szőrös emberfejet húzott ki s azt a hajánál fogva felemelte, hogy mindenki jól láthassa. Lassan, fáradt hangon elmondta, hogy’ szöktek meg együtt a barátjával (a fej gazdájával). A tajgába vették be magukat, ahol rájuk szakadt előbb az ősz, majd a tél. Tavasszal majd továbbmennek, reménykedtek. Csináltak egy földalatti kunyhót, de elkövetkeztek az éhezés napjai. Már három napja éhezünk, vagy lehet, hogy több volt, folytatta, mikor éjjel váratlan felriadtam. A maró éhség nem hagyott nyugodni. Mind többször és többször villant az agyamba, hogy Miska talán meg akar ölni, hogy tőlem megszabaduljon, vagy, hogy meg is egyen. Talán egyikőnk úgy ki tudná húzni tavaszig. Miért ne én? Felugrottam, ő is ébren volt, felugrott, én a fejszét, ő meg az ásót kapta fel és megindult köztünk a harc életre-halálra. Én gyorsabb voltam.» Végül kijött az erdőből és feladta magát. Vallatni kezdték a barátja felől, azt állította, hogy Miska más irányba ment. Őrei kivették a helyszínre, és ott találták meg a fejet. Most azután – büntetésből – táborról-táborra viszik, és mindenhol el kell mondania a történetet.”

Szloboda Máriának három hónapos volt a gyermeke, amikor 1945. október 20-án tizenhárom kisgyerekes asszonnyal együtt elindították a gulágra. „Az úton hideg volt. Ott már leesett a hó. A pelenkázás úgy ment, az egyik rongyot kivettük alóluk, a másikat betettük, mosás nélkül, ahogy megszáradt. Dideregtünk, takargattuk őket. Se mosni, se fürdetni egyáltalán nem tudtunk. Téptük széjjel, amink még volt, hogy a hideg vagonban ne legyenek nedves pelenkában. Közben hol ettünk, hol nem. Valameddig tartott abból, amit az oroszok adtak, aztán az éhezéstől elapadt az asszonyok teje. Egyre kevesebb lett, sorvadtak a gyermekek. Egyik anya segített a másiknak, egyedül nem tudott volna senki boldogulni. . Az asszonyok teje végképp elapadt, a gyerekek egymás után haltak éhen. Nekünk is majd megszakadt a szívünk, amikor egy-egy kis halottat kidobtak a hóra a sínek mellé. Volt anya, aki lefeküdt, mint egy darab fa, a másik mereven nézett maga elé egy sarokba húzódva, a harmadik ordított, amikor kivette az őt a karjaiból a halott gyermeket. Utána akart ugrani, de visszalökték. A tizenhárom gyerekből végül kettő maradt élve.

Egy fiatal nő Magyarországra való visszatérését mesélte el.

„Alig szálltunk ki a vagonokból Debrecenben, közölték velünk, hogy tartsuk a szánkat, semmiről sem beszélhetünk, ami velünk történt, mert könnyen visszakérülhetünk oda, ahonnan jöttünk. Így fogadott bennünket az oly sokszor megsiratott hazánk, amely először eladott, elárult, majd megbélyegzett minket. Negyven évig titkolni kellett múltunkat, a karrierista, szolgálatteljesítő honfitársaink miatt. Az önéletrajzomba sosem mertem beírni, hogy hol voltam. 1947. július 26-án a Donbasz (Donyeci szénmedence) egyik bányájában bányaszerencsétlenség ért. A csille térdén felül leszakította lábamat. 1947 novemberében jöttem haza, a mankóimat még a kenyérfejadagomból csináltattam a táborban. Megérkezésem után behívtak a Szerencsi Közjegyzői Hivatalba, a járási közjegyző, bizonyos Csendes úr, és egy tisztiorvos volt jelen a rokkantsági fokom megállapításánál. A szüleimet kiküldték a helyiségből. Rokkantsági fokozatként 95 százalékot állapítottak meg. Nem értettem mit jelent ez, és megkérdeztem, miért nem száz százalékot? Csendes úr közölte velem, hogy ha én száz százalékot kapnék, hogyan minősítenék azt, akinek egy lába sincs? Ezután havonta 27, később 42, majd 62 Ft-ot kaptam, de ezt is megvonták tőlem, mert a fizetésem meghaladta a 300 forintot. Több kérvénnyel fordultam a Kádár-titkársághoz, elutasító választ kaptam. Az volt az értelme, hogy Magyarországnak nem volt női katonája, tehát engem nem illet meg semmiféle segély.”

A gulág tudományos feldolgozása még kezdeti stádiumban van, s ez többszörösen vonatkozik a magyarok gulág-élményeire, hiszen a szovjet megszállás idején, 1945–1990 között erről a témáról senki sem beszélhetett, és nem is írhatott. Legalább két nemzedék született és nőtt fel Magyarországon anélkül, hogy bármit hallottak volna a kegyetlen szovjet intézményről, amely sok tízmillió ártatlan embert meggyötört, és sok millió ember halálát okozta. Még történészek is vannak, akik alig hallottak valamit a gulágról, s még 20 évvel a rendszerváltás után is kevesen foglalkoznak a témával.

Többen tagadják a gulág mint terrorintézmény létét, van, aki szerint a gulág nem is volt olyan rossz, és oda például magyar nőket sohasem deportáltak. Mások, nemcsak hogy nem hallottak róla, hanem még össze is tévesztik a “gulágot” a “kulákkal”. Vannak olyanok is, akik rossz néven veszik, ha valaki a gulágot kutatja, szerintük ugyanis, Hitler bűneivel ellentétben, a Sztálinéit egyszerűen el kell felejteni.

A gulág, mint terrorszervezet mibenlétét a gulágra deportált, életben maradt és hazakerült áldozatok visszaemlékezései alapján tudjuk leghívebben dokumentálni, ezért a történészként kötelességünk, hogy ezeket az áldozatokat megszólítsuk, amíg még megszólaltathatók.

AJÁNLOTT IRODALOM

SZEBENI Ilona: *“Merre van a Magyar Hazám”. Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949.* Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1992

VÁRDY Béla–VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Magyarok Gulag rabszolgatáboráiban.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2007



GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.

2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:
Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc
Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

- ◆ 2012. április 11. Délelőtti szekció
- 9.00–10.00 Regisztráció.
- 10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.
- 10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.
- 11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtsünk! Visszaemlékezés a Gulágra.
- 11.20–11.40 Bognár Zsolt: Sztálin 1944. december 16-ikai határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.
- 11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulag-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.
- 12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.
- 12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.
- 12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források
- 13.00–13.30 Vita, hozzászólások

- ◆ 2012. április 11. Délutáni szekció
- 15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton
- 15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948)
- 15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején
- 16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világgép és mozgatórugói
- 16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág
- 16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)
- 17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata
- 17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Sztálin 1944. december 16-i határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében

BOGNÁR Zalán

Implementing Stalin's command No. 0060 (16 of December 1944) in the Carpathian Basin

Immár talán köztudomású, hogy a Vörös Hadsereg, illetve a szovjet fegyveres szervek az általuk elfoglalt Kelet–Közép- és Délkelet-Európából több százezer ártatlan polgári lakost hurcoltak el szovjetunióbeli kényszermunkára. Az már sokkal kevésbé közismert, hogy az elhurcolt polgári lakosok kétféle fogoly státuszba, és ezzel együtt kétféle lágertípusba kerültek: hadifogoly- és internáló táborokba. Ez utóbbi esetben az elhurcolások már a női lakosságra is kiterjedtek. Az internáltakat – korabeli kifejezéssel deportáltakat – külön gyűjtőtáborokon keresztül, külön szerelvényekkel szállították a Szovjetunióba, ahol továbbra is a hadifoglyoktól elkülönítve, internálótáborokban lettek elhelyezve. Őket majd csak a hazahozatalukkor keverték össze a hadifoglyokkal, és ugyanazokkal a szerelvényekkel érkeztek haza, mint „hadifoglyok”. A szovjetek által megszállt Magyarországon hivatalosan őket is csak, hadifoglyokként kezelték, s róluk is csak a hadifogoly-ügy keretében lehetett szólni.

Sztálin már 1943 novemberében, a teheráni konferencián kijelentette a szövetségeseknek, hogy néhány évig mintegy 4 millió német munkáját szándékozik felhasználni az újjáépítési munkálatokban, ami ellen az angolszász hatalmak nem emeltek kifogást. Az elfoglalt országokból történő tömeges munkaerő beszerzésre az egykori külügyi népbiztos, Litvinov vezetésével 1944 júliusában elkészült terv 5 millió fogoly (katona és civil) tízéves kényszermunkáját irányozta elő, amely 35-45 milliárd dollár nyereséget termelne a szovjet népgazdaságnak. Sztálin az angolszász hatalmak érdektelen viszonyulásán felbátorodva 1944 novemberében parancsot adott a Belügyi Népbiztosnak, Lavrentij Berijának a „munkaerő-beszerzés” előkészítésére, aki a 2., 3. és a 4. Ukrán Front által elfoglalt területeken élő német nemzetiségű személyek számbavételére három – az NKVD, az NKGB (Állambiztonsági Népbiztosság) és a SZMERS (szovjet katonai hírszerzés) operatív tisztjeiből álló – csoportot vezényelt. Az akció irányítását Arkagyij Apollonov vezérezredesre, Berija helyettesére és Ivan Gorbatyjuk vezérőrnagyra, a front mögöttes területét biztosító NKVD Karhatalmi Főparancsnokságának a parancsnokára bízta. Utóbbinak már volt gyakorlata népcsoportok (csecsenek, ingusok, karacsajok) tömeges deportálásában. Az eredményről Berija december 15-én tette le jelentését Sztálinnak, amely szerint a kijelölt területen összesen 551 049 16-50 éves korú német nemzetiségűt vettek számba.

Sikló város közszeg Katonai parancsnoka
3 számú

PARANCSA

1944. december 26. 1. hadrakelt hadsereg

PARANCS: a német származású munkaképes személyeknek a közvetlen mögöttesterületen végzendő közmunkákra való mozgósításáról.

A hadrakelt hadsereg 1944. december 22-i, a közvetlen mögöttesterületen végzendő közmunkák megszervezéséről és elvégzéséről szóló, 0060 számú parancsa értelmében elrendelem az összes német származású munkaképes személyek mozgósítását.

1. Minden német származású munkaképes személy mozgósítandó és jelentkezni tartozik: férfiak 17-től 45, nők 18-tól 30 éves korig.
2. A mozgósítottak gyülekező helye *ona parancsnokaj Sikló városban közszegben van.*
3. Az összes mozgósítottak 1944. december 26-án, 12 órakor a gyülekező helyen kötelesek megjelenni.
4. A mozgósítottak vigyenek magukkal: meleg felső ruhát, 2 pár hordható állapotban levő lábbelit, 3 rend fehérneműt, ágyneműt és takarót, evődényt és 15 napi élelmet. Az egész össz súlya ne haladja meg a 200 kg.-ot fejenként.
5. A helyi polgári hatóságok kötelesek biztosítani azt, hogy minden egyes mozgósítandó személy a kitűzött időben pontosan megjelenjen a gyülekező helyen.
6. Mindazok, akik kivonják magukat a mozgósítás alól, a háborús törvények szerint felelősségre vonatnak – Hadbírószág fog felettük ítélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik és bűntársaik.

Kapitán Szepatenna
a város közszeg parancsnoka

A 0060 számú parancsnak a lakosság számára előre nyomtatott változata, hirdetményen

Másnap Sztálin, mint az Állami Védelmi Bizottság (ÁVB) elnöke a 7161.sz határozatával elrendelte, hogy 1944 decemberében és 1945 januárjában „a Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német 17 és 45 év közötti férfit és a 18 és 30 év közötti nőt.” A deportálás irányítását az NKVD-re bízta. A parancs előírta, hogy „engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejenként” és „valamennyi németet a Donyeci-szénmedence szénbányászatának és a Dél vas-kohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani.” A németeknek a munkaterületre való kiszállítását 1945. február 15-ig be kellett fejezni. Az NKVD-s vezetők Apollonov vezetésével részletes intézkedési tervet dolgoztak ki németek „mozgósítására”. Az elhurcolások azonban, tovább tartottak és nagyobb területre terjedtek ki a tervezettnél, ráadásul a határozatban megjelölt célállomásokon kívül az Urálba és a Kaukázusba is szállították a „mozgósítottakat”.



Kiszállítás a Szovjetunióba. Korabeli felvétel másolata

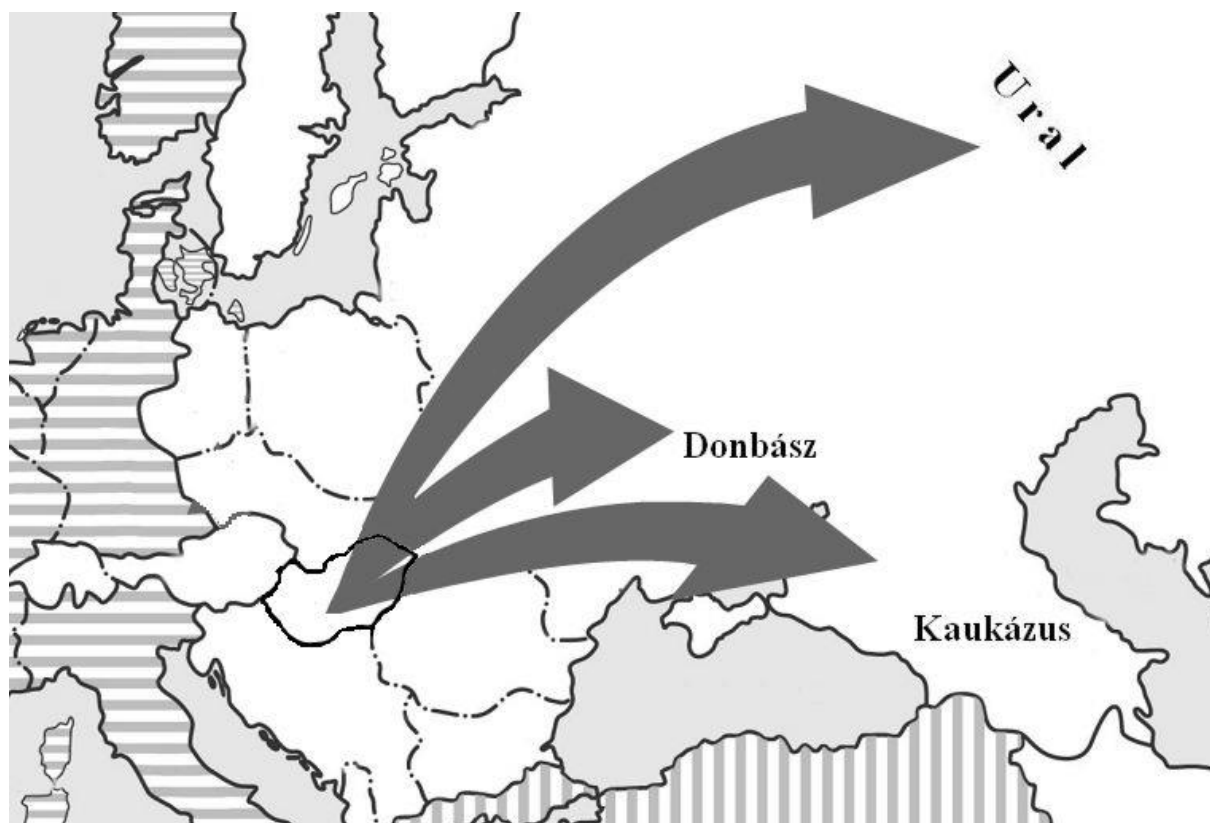
A december 16-i határozat végrehajtási utasításaként hozta meg a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. december 22-én a hírhedtté vált 0060-as számú (Szigorúan titkos!) parancsát. Az elhurcolásokat a szovjetek által megszállt legnyugatibb területen, a Dél-Dunántúlon kezdték, a tervezettnél 5 nappal hamarabb. Így a Kárpát-medence területén a „németek mozgósítása” 1944. december 22-től január 31-ig tartott, 3 hullámban és több mint 25 területi operációs központtal, a központokban felállított gyűjtőtáborok közbeiktatásával.

A parancs a városok katonai parancsnokságának 3. számú parancsaként, falragaszokon jelent meg, míg a falvakban a kisbírók dobolták ki, amely szerint „az összes német származású munkaképes személyek” – férfiak 17–45, nők 18–30 éves kor között – kötelesek voltak jelentkezni „a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkára” a kijelölt helyen és időpontban. A végrehajtási parancsban tehát a központi határozatban szereplő „német” szó értelmezését is megadják, amely szerint a „német származásúaknak” kell kényszermunkára menniük. Azaz, nem az elkövetett bűnök és nem is a választott saját identitás, vagy anyanyelv volt az alapja a kényszermunkára hurcolásnak, hanem a

demokratikus világ, sőt a Szovjetunió által is – legalábbis szavakban – elítélt a náci Németország által is alkalmazott „faji” alapú megkülönböztetés. A „faji” alapú megkülönböztetés kritériumait ugyanakkor nem határozták meg központilag, így az összegyűjtést végrehajtó parancsnokok tág teret kaptak a német származás meghatározására.

Minderről így ír Révai József, a kommunista párt egyik vezetője az akkor még Moszkvában lévő Rákossinak:

„A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció, sajnos, nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia. Ugyanis a végrehajtásban megint olyan szerencsétlen peregibek [= túlhajtások] voltak, hogy az eredmény: pánik a magyarok közt is, még a tisztességes, hozzánk közel álló elemek is (mint pl. Sántha alelnök, sőt maga Erdei is) [Sánta Kálmán az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke, Erdei Ferenc az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere – B. Z.] megvadtak, arról beszélnek, hogy ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal stb. Az történt ugyanis, hogy a parancsnokságok a legtöbb helyen úgy hajtották végre a dolgot, hogy a családnevekből indultak ki és fix kontingensekből. Ha nem volt elég német, vettek magyarokat. Vettek olyanokat, akik egy szót sem tudnak németül, bebizonyítottan antifasiszták, ülte, internálva voltak, mindegy: vitték őket. Előfordult, hogy kommunista párttitkárokat, vezetőségi tagokat, sőt nemzetgyűlési képviselőket vittek, azért mert német nevűek, sőt vittek tiszta magyar nevűeket is. Szóval, kissé sok volt az ilyen akciónál természetesen elkerülhetetlen helyi túlkapás.”



Célállomások a Szovjetunióban

A parancs 5. pontjában megfenyegették az érintet korosztályú „németeket” és családtagjaikat arra az esetre, ha nem tennének eleget a felhívásnak: *„Hadbíroság fog felettük ítélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik, bűntársaik.”* Sokan, bár elmenekülhettek volna az elhurcolás elől, de mivel féltették szeretteiket, ezért inkább vállalták a szenvedéseket. Ráadásul a parancsban is tudatos megtévesztés, hazugság volt, hiszen nem a frontvonal közvetlen mögöttes területére, hanem a szovjetunióbeli kényszermunkára gyűjtötték őket. A „közmunkára” rendelték listáját a településekre kivonult NKVD-s osztagok parancsnokainak utasítására, többnyire a helyi közigazgatás emberei állították össze. Ugyanakkor a listák készítésének szempontjai nem voltak egységesek, hanem a helyi parancsnoktól, illetve az adott területre vonatkozó tervszámok és a „mozgósítottak” számának az

egymáshoz való viszonyától függtek. Ha a tervszámokhoz képest többen jelentek meg, akkor nagyobb lehetőséget adtak a szovjetek a mentesítésekre, ha viszont kevesebben, akkor még a parancs szerinti korhatárokat is kibővítették, akár 16-65 éves korig. A települések magyar vezetői megpróbálták minél több embert mentesíteni, de a végső döntés természetesen az NKVD-s parancsnokok kezében volt. Ezért többször is előfordult, hogy egy-egy sikeres mentesítési akció után, másodszor, sőt volt, ahol harmadszor is összeszedtek embereket a „mozgósítási” parancs ürügyén, hogy a központilag tervezett létszámot produkálni tudják. A listákon szereplők összegyűjtését legtöbbször az éppen csak megalkult, s a szovjetek bizalmát élvező egykori partizánokból, szláv nemzetiségűekből, román „gárdistákból” vagy többnyire baloldaliakból álló rendfenntartók, az ún. policok végezték. S, hogy ekkoriban mennyire nem számított a trianoni határ, jól jelzi, hogy a határ magyarországi oldaláról is vittek „németeket” a szabadkai, vagy a nagykárolyi gyűjtőtáborba. Sőt még a Zemplén megyei Herceghútról sem a közeli szerencsi, hanem az onnan 120 km-re levő, romániai szaniszlói táborba vitték az elhurcoltakat.



Mindennapi viselet a kényszermunkán. Korabeli műtermi felvétel másolata

A szovjet szervek nemcsak az éppen felálló magyar kormányt, de magyar kommunista vezetőket sem értesítették az akcióról. Ahogy Révai – részben már idézett – levelében írja: „mindenki sérelmezi, vagy kimondva, vagy titokban, hogy az oroszok ezt a kormány tudta nélkül, előzetes megállapodás nélkül csinálták. (Mezsdu námi [= magunk között mondva] még mi se tudtunk róla előre.)”

A kormány és a magyarországi kommunisták kérésére és megnyugtatóására a szovjetek – legalábbis papíron – beleegyeztek abba, hogy a magyar kormány 10 tanácsadó megbízottat küldjön a deportálásokat végző NKVD parancsnokságokhoz, hogy mentesítsék az igénybevétel alól a nem német nemzetiségűeket, amelyről a belügyminiszter 1945. január 5-i rendelete intézkedett. A kormány mentesítő kísérlete azonban szinte semmilyen hatással nem volt a deportálásokra, sőt előfordult, hogy az NKVD-s parancsnok még a mentesítést megkísérlőket – mint akadékoskodókat – is elhurcoltatta. A „mozgósítottakat” először a gyűjtőhelyekre, majd a gyűjtőtáborokba hajtották, ahol egy-két hetet töltöttek el (létszámellenőrzés, felülvizsgálat, mentesítések, az újabb csoportok bevétele stb.), s már szállították is tovább őket vasúti szerelvényeken, vagononként 35-45 fővel. A Kárpát-medencéből több mint 100 ezer főt hurcoltak el németként szovjetunióbeli kényszermunkára.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Hadtörténelmi Levéltár (a kutatások idején, 2005-től a Magyar Országos Levéltárban), Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának az iratai – 1945

Magyar Országos Levéltár (MNL OL), XIX-B-1-n, Belügyminisztérium, Erdei Ferenc iratai

BIBLIOGRÁFIA

BOROS Ernő: *„Volt minekünk jó éltünk, van most nekünk jaj” 1945–1949. A szatmári svábok deportálástörténete I–II.*, Csíkszereda, 2005

„Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955. Szerk.: BOGNÁR Zsolt. Pécs, 2009 (magyar–német–angol nyelvű)

FÜZES Miklós: *Modern rabszolgaság. „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában.* Budapest, 1990

Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június. Dokumentumok. Szerk.: VIDA István. Budapest, 2005

Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása (Dokumentumkötet). Szerk.: ZIELBAUER György. Budapest, 1990 (magyar–német nyelvű)

Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Szerk.: IZSÁK Lajos–KUN Miklós) Budapest, 1994

VARGA Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében.* Budapest, 2009

GULÁCKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.

2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Budapesti civilek elhurcolása a Szovjetunióba (1945. január 15–18.)

STARK Tamás

Deportation of civilians from Budapest to the Soviet Union (15–18th of January 1945)

Az 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány még Debrecenben volt, amikor magyar területekről elhurcolt civilek hozzátartozói a kormány közbenjárását kérő levelek ezreit küldték a Külügyminisztériumba. A közhangulat megnyugtatója és a civil foglyok elengedését folyamatosan kérő magyar kormány leszerelése érdekében 1945. március 18-án a Fegyverszüneti Bizottság rendeletet adott ki a „Vörös Hadsereg által elszállított személyek összeírásáról”. Ez a rendelet tette lehetővé, hogy az országban településenként részletes adatfelvételre kerüljön sor. A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályára érkező hatalmas anyag javát azok a 19 kérdést tartalmazó – kutatólapul is szolgáló – kérdőívek teszik ki, amelyeket a hozzátartozók töltöttek ki és küldtek a minisztériumba, abban a reményben, hogy elősegíthetik Szovjetunióba vitt családtagjuk hazahozatalát. A Budapesten kitöltött kutatólapokból egyértelműen kiderül, hogy mely utcákból, mikor vittek el civileket. A forrás alapján tehát az elhurcolás időbeli és térbeli keretei jól körülhatárolhatóak.

1944 végén és 1945 elején a budai oldalon megindult fogolygyűjtő akció, a frontvonalat követve, a csak támpontszerűen megszállt II. és XII. kerületekben, illetve a XI kerület déli peremén és Óbudán bontakozott ki. A budai arcvonal megszilárdulása után a fővárosért vívott harc súlypontja áttevődött a pesti oldalra, ezért a támadás fő vonalába eső Zugló és Kőbánya férfilakosságát szinte megtizedelték a harcos alakulatokat követő fogolygyűjtők. Január 12. után, a belvárosi harcok fellángolásával egyidejűleg, az elhurcolások súlypontja Zuglóról és Kőbányáról a belső kerületekre helyeződött át, majd január 15-ikét követően, a budai harcok során, a munkaképes civilek összegyűjtése ugyanúgy zajlott, mint néhány héttel korábban. Óbuda elfoglalását követően Budán a II. kerület lett az elhurcolások legfőbb színtere.

1945. február 5-én a XII. kerületben is újrakezdődtek az elhurcolások, a fogolygyűjtők első sorban a főútvonalakat, a Gömbös Gyula (ma Alkotás) utat, a Böszörményi, a Németvölgyi és az Is-tenhegyi utat járták be, de elhurcolásokra került sor a fő ellenállási vonal peremén fekvő Városmajor út környékén is. A Gellért-hegy és Lágymányos elfoglalása után a Viziváros és a Várnegyed utcái váltak az elhurcolások elsődleges színtereivé, de a harcok elültével sem szűntek meg az elhurcolások, hanem új lendületet vettek. Az elővárosi települések elfoglalásakor a fővárosban megvívott, háztömbről háztömbre zajló ostrom közepette rendszertelenül végrehajtott fogolygyűjtéseket átgondolt, szisztematikusan végrehajtott elhurcolások váltották fel. A fogolygyűjtés fegyvernyugvás utáni hulláma a főváros körüli településekről indult 1945. január elején, és a hónap második felére már Pest belvárosát is elérte. A főváros akkori közigazgatási határán kívül fekvő településeken a harci események befejezése után gyakran hetekkel később kerültek sorra a fogolygyűjtő kampányok, ezek végrehajtásában a szovjet egységeket a helyi lakosság köréből verbuvált „Polica-j”-feliratos fehér karszalagot viselő rendőrök segítették.

A Budapest környéki települések közül a legtöbb embert, mintegy 4 ezer főt, Érdről és környékéről vitték el. Az 1944. december 24-én megszállt Pesthidegkúton és Máriaremetén 1945. január 15-én kellett munkára jelentkeznie a 18–45 év közötti férfilakosságnak, majd az összegyűlt férfiakat az Ercsiben lévő gyűjtőtáborba meneteltették. A december utolsó napjaiban elfoglalt Rákosszentmihályról és Pestszentiméről 1945. január 6-tól kezdve vittek el civileket. Több Pest szélén lévő településről nem a munkaképes férfilakosságot, hanem „csak” a német nemzetiségű, illetve német nevű személyeket hurcolták el, s ennek a kampánynak a büntetőjellegét kiemelte, hogy az elhurcolások a nőket is érintették.

Mivel az elhurcolás megtorló jellege nyilvánvaló volt, a szovjetek rendszerint nem is titkolták az összegyűjtött foglyok előtt, hogy ha nem is feltétlenül szovjetunióbeli, de mindenképpen hosszabb távollétre kell felkészülniük, ezért ők magukkal vihetek három váltás fehérneműt, 2 öltöny ruhát, 2 pár cipőt, ágyneműt, evőeszközt és élelmet.

Pest keleti peremén a „németek” összegyűjtése Rákoskeresztúron kezdődött meg 1945. január 6-án, innen néhány tucat, de három nappal később Soroksárról már mintegy 700 férfit és nőt vittek el. A január első felében kibontakozó elhurcolási hullám érintette Pestszenterzsébetet, Sasalmot, Rákospalotát, Rákoscsabát, Csepelt és Újpestet is. A pesti polgárok körében általános volt a meggyőződés, hogy ha a fegyverek elhallgatnak, és a szovjetek már biztonságban érzik magukat az elfoglalt városrészekben, akkor a fogolygyűjtéseknek is vége szakad, és el lehet hagyni a pincéket. A szovjet parancsnokságok is a hétköznapi élet megkezdésére, a munka felvételére sarkallták a lakosokat, több korabeli beszámoló utal egy 1945. január 22-én már plakátokon is terjesztett szovjet felhívásra, amely a polgárokat a munka felvételére utasította. A pincékből előbújó pesti polgárok azonban gyorsan megtapasztalták, hogy sem a bunkerben, sem az utcán nincsenek biztonságban. Ahogy egyre több ember hagyta el az óvóhelyeket, úgy vált lassan és fokozatosan az utca az elhurcolás legfőbb színterévé. A civileket összegyűjtő szovjet járőrök nemcsak főútvonalak mentén, hanem a forgalmasabb tereken is gyakran lesben álltak, hogy az arra járóknak – korabeli szóhasználatból élve – csapdát állítsanak, így „csapda” volt többek között az Orczy, a Baross, a Berli (ma Nyugati), illetve az Endresz György téren (ma Magyar Jakobinusok tere), a Széll Kálmán, a Széna, a Lenke (ma Kosztolányi Dezső) téren, a Horthy Miklós (ma Móricz Zsigmond) körtéren és a Gellért téren. Sok civil ember került „hadifogságba” a pályaudvarokon vagy azok közelében, valamint hídfőknél, illetve magukon a cölöpökkel ideiglenesen megerősített, újra megnyitott hidakon. A fontosabb csomópontoknál végrehajtott fogolygyűjtések mellett március végén a lakásokból való elhurcolás is új lendületet vett. Az elhurcolásnak ez az új és egyben utolsó nagy hulláma a XI. a VIII. kerület és az Újlipótváros egyes háztömbjeire terjedt ki.

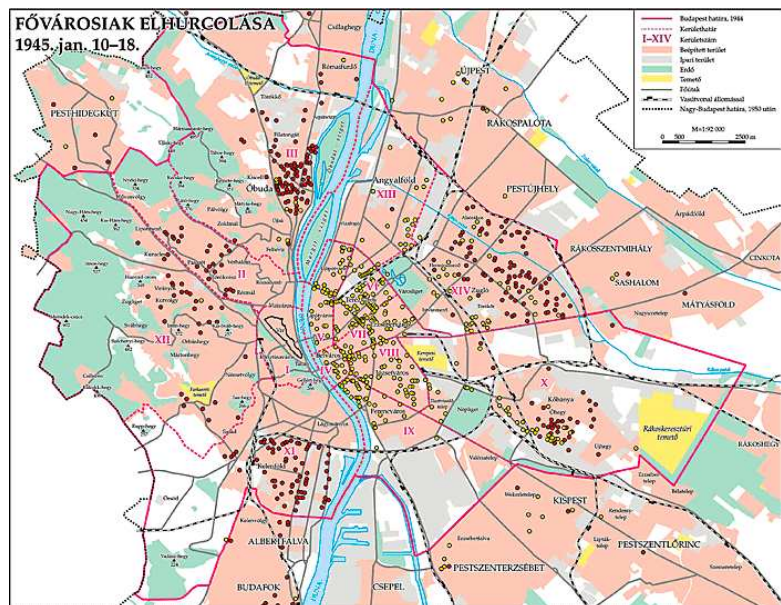
Hadtörténészek szerint az elhurcolások legfőbb oka az ostrom elhúzódása volt, mivel Malinovszkij marsallnak nem sikerült a „Budapesti Erődöt” időben elfoglalnia, azzal védekezett Sztálin előtt: 180 ezer katonából állt a védőszereg! Valójában azonban 70 ezer magyar és német katona maradt Budapesten az ostromgyűrűben, és ebből maximum 35 ezer ember esett fogságba. Malinovszkij győzelmi jelentésében viszont több mint 100 ezer foglyról beszélt. Mivel a szovjet illetékes szervek a marsallt elszámoltatták a foglyokról, Malinovszkij úgy segített magán, hogy civilekkel töltötte fel a hadifogolylétszámot. Hadtörténészek arra a következtetésre jutottak a marsallnak a Szovjet Tudósító Iroda által is közölt, a foglyok számára vonatkozó adatából, hogy a szovjetek 50–100 ezer polgári személyt hurcoltak el Budapestről és környékéről. A meglévő részadatok, a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályára beküldött kutatólapokon feltüntetett helyszínek nagy száma alapján csupán annyi mondható, hogy a fővárosból és közvetlen környékéről elhurcolt civil személyek száma több tízezer lehetett.

Az elhurcolások kiterjedését, intenzitását valóban befolyásolta a hadműveletek iránya, a harc hevesége és elhúzódása. Az elhurcolásoknak közvetlenül a harcokhoz kötődő, első hulláma zömmel a Vörös Hadsereg fő támadási vonalába eső városrészeket – Törökvész, Kelenföld, Óbuda, Zugló, Kőbánya és a belső kerület – érintette. Ugyanakkor csak szórványosan vittek el civileket a szovjet katonák Angyalföldről, Újpestről, a Ferencváros pereméről, illetve Lágymányosról, vagyis azokból a kerületekből, amelyeket gyorsan, viszonylag kevés áldozat árán foglaltak el. A küzdelem elhúzódása azonban nem járt mindenhol tömeges elhurcolásokkal; Kispest elfoglalásáért például ugyancsak kemény harcok folytak, mégis viszonylag kevés polgárt vittek el onnan. A polgári lakosság jelentős részének elhurcolásában biztonsági szempontok is fontos szerepet játszhattak, a szovjet hadvezetés Budapesten is számolt a front mögött kibontakozó partizánharc lehetőségével. A szovjetek minden fegyverforgatásra alkalmas férfiban potenciális ellenséget láttak, ezért igyekeztek összegyűjteni őket. A biztonsági szempont azonban nem ad elégséges magyarázatot mindarra, ami Budapesten és környékén 1944 decemberétől 1945 tavaszáig történt. Ha csak biztonsági megfontolások vezérelték volna a hadvezetést, akkor hetekkel a fegyvernagyváltás után nem került volna sor újabb elhurcolásokra az elővárosokból, de az utcákról és a csomópontokról sem szedték volna össze a munkába igyekvőket.

Nem a hátország biztosítása, nem a harc elhúzóda, és még csak nem is a téves frontstatisztika korigálása volt az alapvető oka a fogolygyűjtésnek, ezen belül pedig a civilek elszállításának. A foglyokra ugyanis – függetlenül attól, hogy katonák vagy civilek voltak-e – a Szovjetunió újjáépítése miatt volt szükség, mert a szovjet vezetés a háború kezdetétől fogva törekedett arra, hogy a fogságba esett katonákból és az elfoglalt területek civil lakosságából nagyszámú kényszermunkás-seregre tegyen szert. A külföldi foglyok kényszermunkájával is számoló részletes szovjet jóvátételi tervek, valamint a magyar területeken lezajlott elhurcolásokról fennmaradt beszámolók alapján feltételezhető, hogy az összegyűjtendő hadifoglyok és civil foglyok létszámára vonatkozóan léteztek területekre lebontott általános irányelvek. Feltételezhetően elsősorban ezekről függött, hogy egy-egy adott településen a hadifogolylétszámot hány civil fogollyal kellett kiegészíteni. Végeredményben tehát bizonyos, hogy eleve meghatározott tervszámoktól függhetett, honnan hány embert visznek el. A tervszámok létezésé- se lehetett az oka a harc elmúltával meginduló második fogolygyűjtő hullámnak, amikor a közlekedé- si csomópontok, pályaudvarok váltak a civilek elfogásának fő színtereivé. A megfelelő számú munka- erő begyűjtését szolgálták az elhurcolások harmadik hullámának tekinthető március végi, áprilisi el- hurcolások is, amelyek nyilvánvaló célja a dunántúli harcokból elmenekülő, egységüktől leszakadó, hazatérő katonák összegyűjtése volt.

A Budapest területén és környékén elfogottak túlnyomó részét, mintegy 70%-át keleti irány- ba meneteltették. A két leggyakrabban használt útvonal: Budapest–Üllő–Albertirsa–Cegléd, valamint a Budapest–Kerepestarcsa–Gödöllő volt. A menetoszlopok célállomásai – Baja, Cegléd, Kiskunfélegy- háza, Gödöllő, Kecskemét – mind olyan városok voltak, amelyek jó vasúti összeköttetéssel rendelkez- tek kelet felé, ez volt a legfőbb oka annak, hogy területükön gyűjtőtáborokat alakítottak ki. A foglyok útja innen a romániai tranzittáborok érintésével a Szovjetunióba vezetett.

Nem a koalíciós időszak magyar kormányain múlott, hogy a szovjet kényszermunkatáborok túlélőinek zöme csak 1947-ben és 1948-ban térhetett vissza. Hazaér- ve, a debreceni hadifogoly-átvevő táborból való elbocsátásuk során a volt foglyokat megfenyegették, hogy visszaszállítják őket, ha be- szélnek a Szovjetunióban átélt eseményekről, ezért csak nagyon kevés visszaemlékezés maradt fenn a budapesti elhurcolásokról. A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályára érkező kutatólapok, és szemtanú-beszámolók alapján az elfelejtésre ítélt múlt mégis re- konstruálható.



AJÁNLOTT IRODALOM

STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006

Kárpátaljai magyarok a donbászi munkaszolgálaton

MOLNÁR D. Erzsébet

Hungarians from Subcarpathia as forced laborers in Donbas

A kárpátaljai magyarság 20. századi történetében újabb sorsforduló vette kezdetét, amikor – a Magyarországtól történő elszakítás és a közel két évtizeden át tartó csehszlovák kisebbségi korszak után, majd az anyaországhoz való visszatérést követően – 1944 őszén a Vörös Hadsereg megjelenésével megkezdődött a szovjet rendszer módszeres, áldozatokat nem kímélő kiépítése a térségben. Kárpátalja szovjetizálásának számos vonatkozása közül – a tanácsok létrejötte, a földkérdés rendezése, az erőszakos kolhozosítás és a kötelező terménybeszolgáltatás, az államosítás, a történelmi egyházak elleni közül stb. – kétségtelen, hogy a legtragikusabb következménnyel a helyi magyarság számára a malenkij robotként hírhedté vált 1944-es deportálások jártak.

A malenkij robot után kevés idő kellett ahhoz, hogy az itthon maradt fiatal nemzedék is áldozatává váljon a szocializmus építésének. A hatalom képviselői 1947-ben találták elérkezettnek az időt annak a generációnak az eltávolítására, amelynek tagjai az 1944-es elhurcolások idején fiatal koruk miatt még megmenekültek a lágerektől. A kárpátaljai magyar katonaköteles korú fiatalokat megbízhatatlannak nyilvánították, így nem teljesíthettek katonai szolgálatot, hanem bányászati munkára irányították őket a Donyeci szénmedencébe, másképpen Donbászra (az orosz Donyetszkij basszein = Donyeci medence rövidítése), bányászati munkára, ahol kötelesek voltak letölteni a három év szolgálati idejüket. 1947 tavaszán útnak indították az első csoportokat: a '26, '27, '28-as korosztályt. A toborzás – amelyet a hadkiegészítő parancsnokság irányított – szabályos katonai behívó útján történt, azzal a különbséggel, hogy ezeknek a behívottaknak lapáttal, csákánnyal a föld mélyén kellett védelmezniük a hazát. A hatóságok hivatalosan nem indokolták, hogy a munkaszolgálatnak miért ezt a formáját kényszerítették a kárpátaljai magyarság fiataljaira. Elegendőnek bizonyult számukra, hogy egyszerűen kiküldték a katonai behívót és az illetőnek jelentkeznie kellett a megadott időben a megadott helyen. A behívottaknak eleget kellett tenniük a parancsnak, tudomásul kellett venniük, hogy szolgálati idejüket a szokványostól eltérő módon fogják letölteni. Aki megpróbált kibújni ez irányú kötelezettségének teljesítése alól, arra további, még keményebb megpróbáltatások vártak és vég eredményben nem kerülhetett el a donyeci szénbányákat. Fegyveres őrök kíséretében szállították a fiatalokat Donbászra.

A munkaszolgálat okaként mindenképp kiemelendő a Szovjetunió munkaerő-szükséglete: 1945 után ugyanis Kárpátalját is bekapcsolták az össz-szovjet népgazdasági gépezetbe, az ötéves tervbe, vagyis a területnek is kis kellett vennie a részét az ország iparosításából, ami a köztudottan a második világháború utáni szovjet gazdaságpolitika fő célja volt, szakképzett munkaerőre (szakképzett káderekre) pedig kiemelten szükség volt a donbászi széniparban. A Szovjetunió Minisztertanácsa elfogadta a rendeletet, megszabta a kvótát, amelyet a megyei és járási szerveknek kellett teljesíteni.

A donbászi munkaszolgálatot teljesített adatközlők szerint a hatóságok, a munkaerő-toborzás mellett, ezt az intézkedést is felhasználták a kárpátaljai magyarság újbóli megtizedelésére. A kényszerszolgálat elhurcoltak emlékezetében ezek az események több szempontból is tragédiaként jelennek meg: egyrészt, miután édesapjuk és rosszabbik esetben még idősebb bátyjuk is a malenkij robot áldozatává vált, őket – arra kényszerítve, hogy otthon hagyják édesanyjukat és fiatalabb testvéreiket – mint családfenntartót, szintén elhurcolták. A megkérdőjelezetteket a Donyec-medence alábbi bányavárosaiába vitték: mint Makijevka, Jenakijev, Sztalino (Donyeck 1943-1961 között használt neve), Horlivka, Krasznodon, Krasznarmijszk.



A donbászi munkaszolgálat leggyakoribb helyszínei (A szerző)

Az elhurcoltak először az úgynevezett FZO-iskolába (fabricsno-zavodszkoje obucsenyije = szakmai-gyári oktatás) kerültek, ahol felkészítették őket a rájuk váró feladatokra. A szakmai felkészítés időtartama részlegenként változó volt: egyes helyeken három, máshol négy, de az is előfordult, hogy hat hónapig tartott, 1946–1947 folyamán 1350 FZO-iskola létesült a területen. A tanulást, mint a donbászi munkaszolgálat egyik előnyét, egyébként, valamint a szakmai képesítés megszerzésének a fontosságát harsogja a pártvezetés irányítása alatt lévő korabeli sajtó, így próbálva kevésbé rémisztővé, már-már vonzóvá tenni a három év bányászati munkát a fiatalok számára. Erről tanúskodnak a beregszászi kerületi pártbizottság és néptanács sajtószervének lapjában, a Vörös Zászló számaiban megjelent cikkek tömkelege, a *Hazánk fő ütőere – a szénipar* című írás például a következőket taglalja:

Még nem is olyan régen területünk fiatalsága teljes bizonytalanságban élt jövődő életét illetően. Az iskola elhagyása után csak a szerencsésebbek tudtak közülünk valamilyen szakmai képesítésre szert tenni, de még azt a néhányat is, akinek ez sikerült, a munkanélküliség állandó veszélye fenyegette. A szovjet kormány korunk fiatalsága előtt a fejlődés lehetőségeinek olyan útjait nyitotta meg, amilyenre mi azelőtt gondolni sem mertünk volna. Szakiskolák egész sora nyílt meg és áll a szovjet fiatalság rendelkezésére. Mi megértettük hazánk hívó szavát, tudjuk, hogy nekünk kötelességünk ezekbe az iskolákba menni és tanulni, hogy mint szakmunkások, értékes tényezőjévé válhassunk a fasiszta harácsolók által szétrombolt népgazdaságunk újjáépítésének. Szovjethazánk vérkeringésének fő ütőere a Don-medence. Ahhoz, hogy gyors ütemben építhessük fel gyárainkat, falvainkat, kulturális és egészségügyi intézményeinket, szükséges, hogy elsősorban szemet, miinél több szemet termeljünk. (Vörös Zászló. Beregszász, 3. évf. 85. szám. 1947. X. 23.)

Azokról a munkásokról pedig, akik panaszkodni mertek a munkaszolgálatra való kényszerítés miatt, a következőket olvashatjuk:

De vannak itt olyanok is, akik itt is az otthoni kulákiú életét szeretnék élni – munka nélkül. Ezek írják haza a kétségbeesett hangú leveleket, ezek szítják az ellenséges propagandát. Mi, akik boldogan jöttünk ide, mert segíteni akarjuk Hazánk nagy újjáépítési munkáját, súlyt helyezünk arra, hogy ezeknek a kulákelemeknek a hazugságait megcáfoljuk és felvilágosítsuk az otthoniakat a valóságos helyzetről. (Vörös Zászló. Beregszász, 4. évf. 25. szám, 1948. III. 21.)

A különböző munkafolyamatokat tekintve, a legtöbb megkérdezett természetesen a bányákban dolgozott vājárként, fűrészként, vagy éppen szén lapátolt, de ácsokat is képeztek az FZO-iskolákban, és sokan dolgoztak asztalosként vagy vasöntőként is. A munkások többségének mindennap biztosítva volt a tisztálkodási lehetőség, ami elengedhetetlen volt, főleg a bányákban és a vasgyárakban dolgozók tekintetében.

Az otthonuktól távol lévő bányaüzemi munkások számára azonban a legnagyobb veszélyt azok a munkakörülmények jelentették, amelyek közt, életüket kockáztatva, dolgozni kényszerültek. A vājatok magassága miatt mind a fűrészt, mind a robbantást és a kitermelést a legtöbb helyen hason csúszva, vízben kellett végezni, és így ledolgozni a nyolcórás műszakot (hasuk alatt folyt, fejük felett csepegett a víz). A bányamentők állandó jelenséggé váltak a különböző részlegeken a gyakori omlások vagy a bányák kigyulladásai miatt. Nyilvánvalóan ez volt az oka sorozatosá váló szökéseknek, amivel a munkaszolgálatot teljesítő többsége megpróbálkozott. A szökevények egy részét még útközben elfogták, a hazaérkezés után a családtagjaik hónapokig rejtegették őket a padláson, a csűrben, az udvaron földbe vājt gödrökben, de sokan még így is a hatóságok kezére kerültek, a rajtaütésszerű razziaiknak, vagy a rosszakarató szomszédoknak köszönhetően. Hadiszökevénynek, dezertőrnek kiáltva ki őket, bíróság elé kerültek.

A szovjet rendszer helyi kiépítésének vizsgálatát korábban több dolog is akadályozta, s ezek közül néhány még jelenleg sem hárult el. A szovjet hatalom sajátos nemzetiségpolitikáját jellemző bizalmatlanság 1952-ben szűnik meg, amikor a Donbász helyett már katonai szolgálatra viszik a magyar fiatalokat is. 1952-ben mindjárt négy korosztályt – az 1930–1933-ban születetteket – soroztak be katonának. Előfordult olyan eset is, hogy három év bányaüzemi munka után az illetőt – mintha misem történt volna – három év katonai szolgálat letöltésére is kötelezték.

Arról, hogy összességében hány embert hurcoltak el, és lett áldozata a régió fiatalságát megcélzó szovjet intézkedésnek, összesítő adatok sajnos nem állnak a rendelkezésünkre, 1947–1949 között azonban 12–14 ezer kárpátaljai magyar esett áldozatául. Az mindenesetre biztos, hogy az embert próbáló donbász évek valamennyi túlélő és hazatért életében maradandó nyomot hagytak, élet-szemléletükre mai napig kihatással vannak. Azon túl, hogy a donbász munkaszolgálat a kárpátaljai magyarsággal szemben tanúsított bizalmatlanság legkézenfekvőbb megnyilvánulása volt, talán megfontolandó az vélemény, mely szerint – a malenkij robot után – ez volt a második deportálási kísérlet. Az úgynevezett „donbász ügy” ugyanis szerves részét képezte annak az előre megfontolt és tudatosan kitervelt intézkedéssorozatnak, amelynek célja a kárpátaljai magyarság beolvasztása, meggyengítése és megfélemlítése volt.

BIBLIOGRÁFIA

KOVÁCS Elemér: *Élőlátók*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993

OFICINSZKIJ Román: Munkaerő-toborzás a Donbászra. In: *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Szerk.: FEDINEC Csilla–VEHES Mikola. Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010

Реабілітовані історією. Закарпатська Область. Ред. кол. РІЗАК І. М. та ін. ВАТ «Видавництво «Закарпаття», Ужгород, 2003

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.
2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:

Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc

Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

◆ 2012. április 11. Délelőtti szekció

- 9.00–10.00 Regisztráció.
10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.
10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.
11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtünk! Visszaemlékezés a Gulágra.
11.20–11.40 Bognár Zsolt: Sztálin 1944. december 16-ikái határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.
11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulág-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.
12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.
12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.
12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források
13.00–13.30 Vita, hozzászólások

◆ 2012. április 11. Délutáni szekció

- 15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton
15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948)
15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején
16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozdítórugói
16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág
16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)
17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata
17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Kísérő rendezvények:

◆ 2012. április 12. csütörtök 9.30-11.00

Helyszín: Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (Miskolc, Fényi Gyula tér 2-12.)
Szent Ignác épület, Fényi Gyula terem
Programok: Előadások, műhelybeszélgetés a Gulágról, Várdy Huszár Ágnes és Várdy Béla professzorok, Duquesne Egyetem, Pittsburgh, USA; Tatjana Guszarova, Lomonoszov Egyetem, Moszkva, Oroszország
Kamarakiállítás: Szovjet fogságban – Emlékek Dr. Gyermekek László rablásának idejéből
(Budapesti Történelmi Múzeum kiállítása, tablókön)

◆ 2012. április 13. péntek 16.30-18.00

Helyszín: Nyilas Misi Ház, Lévy József Közművelődési Egyesület (Miskolc, Kossuth u. 17.) Oratórium
Program: Gulás Gyula filmrendező előadása. Részletek Gulás Gyula „Málenkij robot” (1987-1989) című dokumentumfilméből. Beszélgetés a rendezővel.

Rendező intézmények:

GKNT

Gulágkutatók Nemzetközi Társasága <http://www.gknt.hu>
Miskolci Egyetem BTK Történet-tudományi Intézet
<http://bolcsesz.uni-miskolc.hu>, <http://tortenelemszak.uni-miskolc.hu>
Fényi Gyulai Jezsuita Gimnázium és Kollégium www.jezsu.hu
Lévy József Közművelődési Egyesület <http://www.nyilasmi.hu>
MTA MAB Történettudományi Munkabizottság <http://mab.mta.hu>



MTA
MAB

Malenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban, 1944–1948

MURÁDIN János Kristóf

Malenkiy Robot: Inhabitants of Cluj (Klausenburg) in Soviet captivity, 1944–1948

Az 1944. augusztus 23-i román átállás után a keleti front déli szakaszán a Vörös Hadsereg megállíthatatlanul tört előre nyugati irányba, Magyarország felé. A többszörös túlerőben levő szovjet haderőt nem lehetett megállítani, legfeljebb ideig-óráig feltartóztatni. Így a német–magyar csapatok Tordánál való több mint egy hónapos ellenállása is csak késleltethette a mindössze 30 km-re fekvő Kolozsvár elfoglalását. A front október 8-i áttörése után, a Rogyon Jakovlevics Malinovszkij marsall által vezetett 2. Ukrán Fronthoz tartozó 27. szovjet hadsereg és 18. lövész hadosztály végül harc nélkül vonulhatott be 1944. október 11-én, hajnalban, a már kiürített Szamos-parti városba.

A megszállás egyik azonnali következménye volt, hogy október 12–15 között a szovjet járőrök ötezer 17–55 éves kor közötti civil magyar fiút és férfit ejtettek foglyul, majd hurcoltak el a városból. A sorozatos razziaszerű fogolyszedések során előbb az utcáról, vagy a munkahelyükről szedték össze a magyar férfiakat. Szemtanúk elbeszélése szerint, gyakran román szomszédok vezetésével, otthonukból terelték össze őket. A feljelentők között emlegették Gheorghe Onişoru kolozsvári román konzult és Aurel Milea helyi ügyvédet, közreműködésükre azonban minden kétséget kizáró bizonyíték nem került elő. Tény, hogy az elfogottak között olyan ismert személyiségek is voltak, akikre a helyi románság ellenérzéssel tekintett, így Mikó Imre jogász, magyar parlamenti képviselő, az Erdélyi Párt országos politikai főtitkára, Kiss Jenő író, vagy Mikecs László történész, a moldvai csángók múltjának kiváló kutatója. Tény, hogy csak igen kevés román nemzetiségű civil került fogságba, de őket is rövid kihallgatás után elengedték. Az eddigi kutatások során feltárt 710 név alapján az elfogottak 24%-a munkás, 18%-a kisiparos, 16%-a értelmiségi, 14%-a szabadfoglalkozású, ugyancsak 14%-a mezőgazdász, 8%-a kereskedő volt, sokan közülük egészen fiatalok voltak, a gimnáziumi diákok aránya 6 %.

A szokatlanul nagyméretű elhurcolásoknak több oka volt, ezek között talán első helyen említhető Malinovszkij marsall félelme Sztálin megtorló haragjától, Sztálin ugyanis november 7-ikére, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 27-ik évfordulójára szerette volna Budapestet bevenni, ezt azonban a német–magyar csapatok Torda körüli ellenállása megghiúsította. A kisszámú foglyul ejtett honvéd nem indokolhatta a 2. Ukrán Front erőinek feltartóztatását, ezért kellett a hiányzó hadifogolylétszámot magyar katonáknak feltüntetett civilekkel pótolni. Ezt a feltevést támasztja alá az a tény is, hogy, Kolozsvárhoz hasonlóan, Tordáról is 700 magyar fiatal és középkorú férfit hurcoltak el. Mindez nem volt szokatlan, hiszen a deportálások jellemzők voltak a Vörös Hadsereg által Magyarországon és egész Kelet-Európában végrehajtott akcióira, Kolozsvár és Torda esete mégis kirívó, hiszen egész Észak-Erdélyben itt ejtették a legtöbb civil foglyot. Mindezekon túl, a szovjeteket a bosszú és a kollektív felelősségre vonás elve vezérelte, ugyanakkor a bevonuló Vörös Hadsereg parancsnoka így akarta elejét venni egy a frontvonal mögött kialakuló partizántevékenységnek. Mindezek mellett, a szovjetek szemszögéből a Szovjetunió óriási háborús embervesztesége, az elszenvedett hatalmas anyagi károk, az ország újjáépítésének igénye és az égető munkaerő-hiány önmagában is indokolhatta a tömeges fogolyszedést.

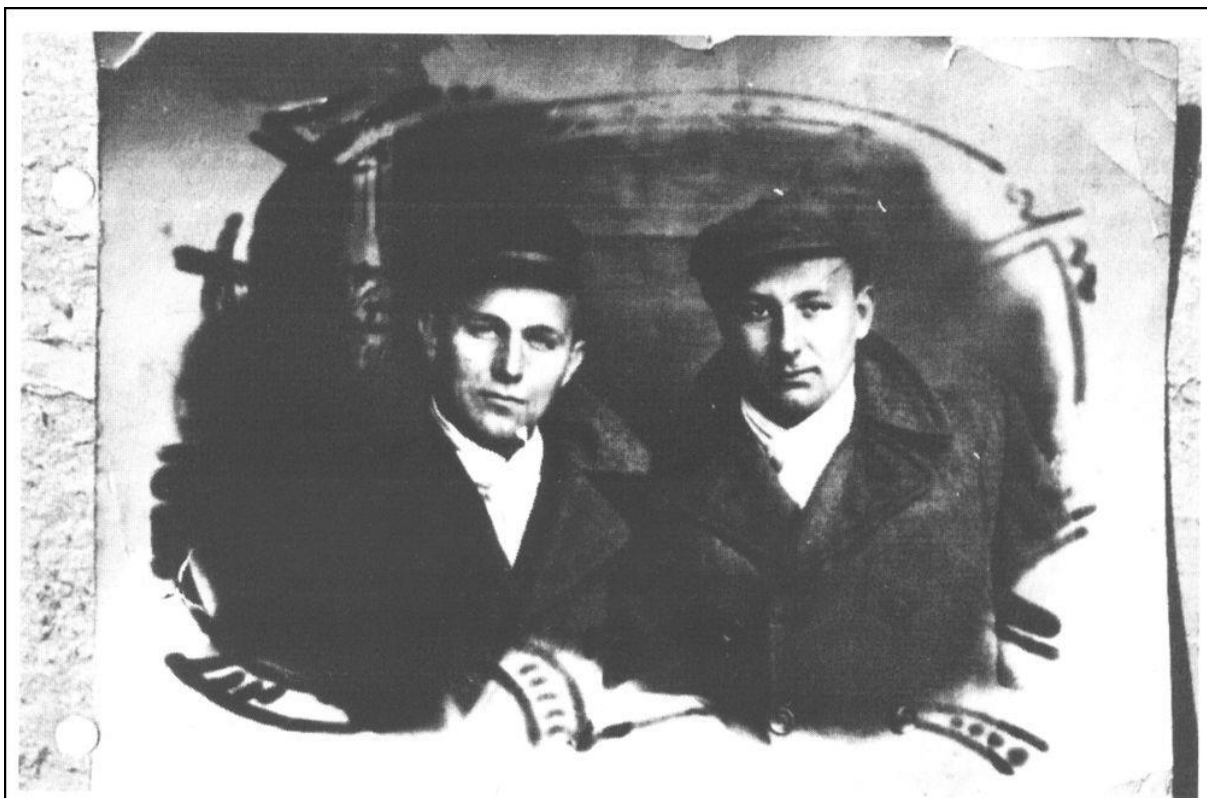


1. Bitay László egykori fogoly orosz nyelvű szabadságlevele (kiállítva Buzăuban, 1945. szept. 5-én)

Az embereket előbb a kolozsvári törvényszék fogdájába kísérték, majd onnan több száz fős csoportokat indítottak útnak gyalogosan Tordára. Az első ilyen csoport 1944. október 13-án, még a délutáni órákban, az utolsó október 18-án hajnalban hagyta el a várost. Tordán általában 50–60, de volt úgy, hogy 70 embert is betuszkoltak egy-egy marhavagonba, útnak indítva őket Brassó felé, ahol az első transzportok foglyait egy külvárosi lágerben helyezték el. A később érkezőknek azonban már nem jutott hely, ezért őket egyenesen Délkelet-Európa legnagyobb gyűjtőtáborába, a Focșani melletti lágerbe szállították. Mintegy két-három hét után a kolozsvári deportáltakat bevagonírozták, és többségüket Csernovicon, Kijeven, Moszkván, Kujbiseven és Cseljabinszkon át az Urál hegység déli lábainál elterülő erdei munkatáborokba vitték. A lágerek általában egymáshoz közel estek, az alábbi nagyobb városok körzetében: Cseljabinszk, Magnitogorszk, Asa, Salasova, Beloreck, Karpacsova, Minjar, Kistim, Karabas, Nyizsnyij Tagil, Ufa, Ufalej, Kopejszk, és Tvarájá Platyina. A sors furcsa fintora, hogy ezek a helységek Baskíriában, a magyar őshazában voltak. Néhány foglyot, kivételesen, az Azov-tenger melletti Taganrogba irányítottak, másokat ukrainai munkatáborokba, elsősorban Nyikolajevbe, vagy a Krím-félszigetre, Szevasztopol, Szimferopol és Feodoszija lágereibe szállítottak, vagy a Donyeck-medence szénbányáiba vittek.

Amíg a háború tartott, a foglyok nem írhattak és nem kaphattak levelet. A tábori posta még a háború befejezése után sem indult meg rögtön, csak 1946 elejétől működött rendszeresen. Az elküldött levelezőlapokat – amelyek a Nemzetközi Vöröskereszt formanyomtatványai voltak – a cenzúra moszkvai központjában ellenőrizték, címettként a foglyoknak a moszkvai Vöröskeresztet kellett megjelölniük, a láger szó nem szerepelhetett a levelezőlapokon, helyette mindig „postafiókot” írtak, melynek száma a valóságban a foglytábor száma volt.

A foglyok közül, főleg az első, 1944–1945-ös év telén, nagyon sokan elpusztultak. Bár a halálozási arány általában magas volt, mégis erősen függött a táborok jellegétől, így például az Asa melletti 130/5-ös lágerben az eredetileg 900 foglyból 1945 február közepére már csak 160-an maradtak életben, vagyis az elhalálozási arány itt elérte a 82,2%-ot. Ugyanakkor más táborokban, ahol kissé jobbák voltak a körülmények, ez az arány is alacsonyabb volt, erre jó példa a Magnyitogorszk melletti 257. számú foglytábor, ahol az 1944 novemberében odakerült 5500 deportáltból 1945 végén még 2700-an életben voltak, tehát a foglyoknak „csak” 47%-a pusztult el. A halál okát elsősorban a rossz munkakörülményekben, a folyamatos túlhajszolásban, a lehetetlen „normák” teljesítésében kell keresnünk, de ugyanilyen végzetesnek bizonyultak a szélsőségesen zord klimatikus viszonyok, az elégtelen táplálkozás, a kegyetlen büntetések és a megfelelő orvosi ellátás hiánya, illetve az ebből eredő halálos betegségek: a gyomorsikulás, a fertőző hasmenés, a vérhas krónikus gyomorhuruttal, a flekk-tífusz. Számításaink szerint az elhurcolt 5000 kolozsvári civil mintegy harmada, hozzávetőlegesen 1600–1800 fő pusztulhatott el a deportáláskor, illetve a Szovjetunió munkatáboráiban.



2. Gschwendtner Géza és Magyarosi Jenő a táborban készült műtermi fényképen

A munkaképtelen betegek nagy részét 1945 nyarán hazaengedték, az életben maradt foglyok többsége azonban csak 1947 végén vagy 1948 nyarán tért haza. Az utolsó nagyobb fogolytranszport 1949 októberében érkezett Kolozsvárra, de szórványosan még 1951–1953 között is kerültek vissza foglyok a Szovjetunióból. A hazaérkezőket a szovjet őröktől a román katonaság vette át, majd a máramaros-szigeti, a bákói, a buzăui és a Râmnicu Sărat-i elosztólágerekben a Nemzetközi Vöröskereszt látta el őket. A hazatért foglyok közül többen hamarosan meghaltak a fizikai és lelki szenvedések miatt. A túlélőket az új kommunista hatalom mint bűnösöket bélyegezte meg, ezért többségük társadalmi kirekesztettségben élt, a velük szembeni előítéletek folytán munkavállalási és így létfenntartási nehézségekbe ütköztek. A volt foglyok állandó rettegésben éltek, hiszen visszaérkezésükkor a román titkosszolgálat megfenyegette, a fogsággal kapcsolatban hallgatásra kényszerítette őket. A jogtalan elhurcolásról, az átélt szenvedésekről nyilvánosan beszélni, azokra emlékezni, vagy azokról írni nem lehetett, de a túlélők közötti kapcsolat ennek ellenére megmaradt, és még ma is számon tartják egymást.

Mivel a naplók zömét még a fogság idején elkobozták, visszaemlékezéseket pedig 1989-ig közölni nem lehetett, az emlékirodalom forrásai viszonylag szegényesek. A magyarországi helyzettel ellentétben, Romániában a szovjet deportálások tudományos feltárása még gyerekcipőben jár, hiányoznak az átfogó tudományos munkák, a kutatáshoz elsősorban a rendszerváltás után megszülető lágerirodalom szolgáltat adatokat. Emellett a szórványos levéltári források, a korabeli sajtó töredékes, közvetett híradásai, kereső rovatai, valamint a még élő, de igen fogyatkozó számú egykori elhurcoltakkal készített interjúk segíthetnek abban, hogy a több évtizedes kötelező hallgatás után lassanként megállítsuk a feledés folyamatát.



3. Mile József tábori fémtála 1945-ből (magnyitogorszki láger)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Gosudarstvennaja arhivnaja sluzba Rosszjiszkoy Federacii. Centr hranenija. Isztorikodokumentalnih kolekcii [Az Orosz Föderáció Állami Levéltári Szolgálat. Történelmi Dokumentumok Központi Gyűjteménye] Moszkva. fl/p op 12e d20. fl/p ole d81.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Külügyminisztériumi Román Titkos Ügykezelt Irat. XIX-J-1-j. 18. doboz. 16/b csomó. Demeter-csomó. Sérelmi anyag.

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (Cluj–Napoca, Románia). Erdélyi Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának levéltára. 1945/147.

BIBLIOGRÁFIA

BENKŐ Levente–PAPP Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban*, I–II. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007

RÓZSÁS János: *Gulag lexikon*. Püski Kiadó, Budapest, 2000

STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2006

BALOGH Edgár: Hatalomváltás Kolozsvárt 1944-ben. *Korunk*, 3. (1992)/10. 108–116.

V.P. GALICKIJ: Vengerskije voennoplennie v SSSR. *Vojenno-izsitoricseskij Zsurnal* 1991/10

VISSZAEMLEKEZÉSEK

ERCSEY Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2006

KISS Jenő: *Ithaka messze van. Vallomás helyett krónika*. az Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1992

Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Komp-press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1994

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.

2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:

Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc

Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

◆ **2012. április 11. Délelőtti szekció**

9.00–10.00 Regisztráció.

10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.

10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.

11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtsünk! Visszaemlékezés a Gulágra.

11.20–11.40 Bognár Zsolt: Sztálin 1944. december 16-ikai határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.

11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulag-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.

12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.

12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.

12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források

13.00–13.30 Vita, hozzászólások

◆ **2012. április 11. Délutáni szekció**

15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton

15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948) 15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején

16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozgatórugói

16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág

16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)

17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata

17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Kísérő rendezvények:

◆ **2012. április 12. csütörtök 9.30-11.00**

Helyszín: Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (Miskolc, Fényi Gyula tér 2-12.)

Szent Ignác épület, Fényi Gyula terem

Programok: Előadások, műhelybeszélgetés a Gulágról. Várdy Huszár Ágnes és Várdy Béla professzorok, Duquesne Egyetem, Pittsburgh, USA; Tatjana Guszarova, Lomonoszov Egyetem, Moszkva, Oroszország
Kamarakiállítás: Szovjet fogságban – Emlékek Dr. Gyermeke László rabságának idejéből

(Budapesti Történelmi Múzeum kiállítása, tablókön)

◆ **2012. április 13. péntek 16.30-18.00**

Helyszín: Nyilas Misi Ház, Léway József Közművelődési Egyesület (Miskolc, Kossuth u. 17.) Oratórium

Program: Gulág filmrendező előadása. Részletek Gulyás Gyula „Málenkij robot” (1987-1989) című dokumentumfilméből. Beszélgetés a rendezővel.

Rendező intézmények:

GKNT

Gulágkutatók Nemzetközi Társasága <http://www.gknt.hu>

Miskolci Egyetem BTK Történet-tudományi Intézet

<http://bolcsesz.uni-miskolc.hu>, <http://tortenelemszak.uni-miskolc.hu>

Fényi Gyulai Jezsuita Gimnázium és Kollégium www.jezsu.hu

Léway József Közművelődési Egyesület <http://www.nyilasmisi.hu>

MTA MAB Történettudományi Munkabizottság <http://mab.mta.hu>



**MTA
MAB**

„Málénkij robot“ Ausztriában

Géza WIEDEMANN

Malenkiy robot in Austria

Az osztrák kortárs történelem egy elfelejtett fejezete a nagytábor alatt – A civil lakosság deportálása az orosz Gulág-táborokba

Miközben Magyarországon, valamint más Kelet-Közép-Európai országban már számos kutatásban és kiadványban megtörtént a téma történettudományi igényű feldolgozása, addig Ausztriában a „malenkiy robot”, azaz a civil lakosság szovjet munkatáborokba való elhurcolása idáig nem kapott megfelelő figyelmet, sőt mindmáig feldolgozatlan maradt, pedig a „málénkij robot” tragédiája, sajnálatos módon, Ausztria számos részén bekövetkezett, ez a téma osztrák téma is, az elhurcoltak története része Ausztria jelenkori történelmének.

A második világháborút követően, Ausztria 1945–1955 között azoknak a szövetséges hatalmaknak a megszállása alatt állt, amelyek az országot felszabadították a náci diktatúra alól. Ausztria területét, a náci birodalom részeként, 1942-től, illetve 1943-tól a Nagynémet Birodalom (*Großdeutsches Reich*) Alpok–Duna Birodalmi Tartományának (*Alpen-Donau-Reichsgaue*) nevezték és tekintették, a II. világháború után azonban a győztes hatalmak a tartományt és területét visszaállították az 1938-as Anschluss előtti határoknak megfelelően, Ausztriát pedig négy megszállási zónára osztották. Felső-Ausztria egyes részei (a *Mühlviertel*, vagyis a Dunától északra és az Enns folyótól keletre eső terület), valamint Alsó-Ausztria és Burgenland a szovjet megszállási zónába tartozott. Az ország fővárosát, Bécsét is négy részre osztották, és a 2., 4., 10., 20., 21., 22., kerület szovjet fennhatóság alá került. Más országokhoz hasonlóan, amelyek szintén szovjet megszállás alatt álltak, 1945-től Ausztriában is megkezdődött a civil lakosság összeszedése, majd oroszországi kényszermunka-táborokba való elhurcolása.

Hány embert hajtottak el Ausztriából, közülük hányan tértek haza, és hányan haltak meg a táborokban, erre mind a mai napig nem tudunk választ adni. Ennek több oka is van, egyrészt a Gulágról hazatértek egy része rövid időn belül elhagyta Ausztriát, és más országokba emigrált. Másrészt, a visszaérkezők közül sokan soha sem beszéltek az átélt szörnyűségekről, egyfelől, mert nem tudtak vagy nem akartak beszélni róla, másfelől azonban nem kaptak lehetőséget, nem kaptak sem politikai, sem tudományos platformot, hogy az átélt élményekről beszámolhassanak, tudassák ezeket a társadalommal. Ezért a témával foglalkozó kutatók napjainkban versenyfutásban vannak az idővel, hiszen a szemtanúk közül már sokan meghaltak, és a kevés életben maradt személy is időskorú.

Mindezek ellenére, a korszak kutatóinak munkái alapján, ismerünk bizonyos alapvető történeti folyamatokat ebből a korszakból. Történelmi tény, hogy a rettegett Vörös Hadsereg rendkívül gyorsan eljátszotta az osztrák civil lakosság körében a felszabadítókat megillető elismerést a civilekkel szembeni erőszak, a polgárok zaklatása, fosztogatása, valamint önkényes elhurcolása miatt. Mindezek az emberekkel szemben elkövetett bűntettek osztrák emberekkel történtek meg a Szovjetunió, valamint Ausztria területén, és a mai történeti kutatás tárgyát kell, hogy képezzék. Az utolsó órában vagyunk, hogy kutassuk, feltárjuk és dokumentáljuk az osztrák történelemnek ezt a szomorú, elfelejtett fejezetét.

A málenkij robot áldozatai – bevándorlás Ausztriába

Az Ausztriából elhurcolt osztrák állampolgárok mellett a történeti kutatás szempontjából van egy másik releváns csoport is, amelyet saját országukból hurcoltak el Szovjetunióba, de túléltek a málenkij robot megpróbáltatásait, és a Gulágról visszatérve, 1948 után elhagyták hazájukat, és bevándoroltak Ausztriába. Ilyen Ausztriában élő közösségek azok, amelyek egykor a Romániában élő német népcsoport részét képezték, tagjaik ugyanis, miután megjárták a Gulágot, és hazatértek szülőföldjükre, Romániába, nem sokkal később ismét útra keltek, ezúttal önszántukból, hogy megtegyék a megpróbáltatásokkal teli utat Ausztriáig, ahol végre biztonságban élhetnek. Ilyen kis közösség telepedett le egy Linz melletti kisvárosban, a felső-ausztriai *Traunban*, miután eljött Romániából, a Brassó környéki Barcaságból, amelyet ők *Burzenland*nak neveznek. Ma többségük már osztrák állampolgársággal rendelkezik.

A Gulágot megjárt egykori barcasági szászokkal készített interjúk tragikus emberi sorsokat tárnak fel. Wolf úr 1927. augusztus 29-én született *Weidenbachban* (magyarul Vidombák, mai román neve Ghimbav). Fiatalemberként részt kellett vennie a második világháborúban, majd röviddel hazaérkezése után 1945. január 13-án Parkomunába (ma: Perevalszk) hurcolták el kényszerszolgálatára további 1800 emberrel együtt. Nem ő volt az egyedüli a családból, akit elvittek, édesanyját, fiú- és lánytestvérét, valamint sógornőjét is deportálták. „Németek vagytok, ezért jóvátételi munkát kell végeznetek!” – ezzel magyarították szovjet oldalról elhurcolásukat.

„Mindenkit elvittek, akiknek valami közük volt a németekhez” – emlékeznek az egykor Romániából deportált német nemzetiségűek. A deportálás előtt az embereknek fel kellett jegyeztetniük magukat a helyi adminisztrációval a környék éttermeiben, ezzel próbálták legitimálni elhurcolásukat. A regisztrálás a szovjet megszállók erős nyomására történt. Marhavagonokban összepréselve szállították az embereket a Szovjetunióba, pontosabba Ukrajnába, Nikanor (Nikanor-Novaja szénbánya, Luganszk-rajon), Parkomuna és Maikiefa (Makijevka, Doneck Körzet, Donyeci medence) munkatáborába, ahol az elkövetkező éveket embertelen körülmények között töltötték el. Wolf úr elbeszélése szerint, a tábor, ahová őt helyezték, két foci-pálya-nagyságú volt. Kis barakkokban éltek, és a mindennapi káposzta- vagy uborkaleves mellett időnként legfeljebb két almát kaptak naponta fejenként. Az egészségügyi viszonyok katasztrofálisak voltak, az árnyékszéknek egy földbe vájt lyuk szolgált, amelyet időnként börtönként is használtak. Bányában dolgoztak, Wolf úr két évet húzott le ott. Télen a hőmérséklet tartósan és mélyen fagyponthoz alacsony volt. Az örök szüntelenül zaklatták a tábor lakóit, kegyetlenkedtek velük.

„Nap mint nap haltak meg emberek, volt olyan nap is, amikor 30 halott volt” – emlékszik vissza Wolf úr. A téli hónapokban még a halottakat sem lehetett eltemetni, mert a talaj meg volt fagyva. Ilyenkor csak havat lapátoltak a holttestekre. Az örök környező falvak parasztjaival is rosszul bántak, gyakran kirabolták őket. Különösen sokat szenvedtek a nők, a gyerekek és a fiatalok. Parkomuna vagy ahogyan az erdélyi németek mondták: Parkamun) helységben a táborlakók többsége a Barcaságból jött, de Wolf úr gyakran emlegette a magyar foglyokat is. Emlékszik, hogy egyszer egy 20 fős csapat érkezett Miskolcra, velük építettek fel egy ringlisíp-utat a táborban, amelyet Wolf úr le is rajzolt.

Hogy hány ember pusztult el ezekben a táborokban, mindmáig nem tudjuk pontosan. Az emberek egy része éhen halt, másokat halálra dolgoztattak, voltak, akik az örök keze által haltak meg. Sokan megfagytak a téli hónapokban. „Öltözetünk eredetileg fehér pamutból készült, de a munka során koromfekete lett” – emlékszik Wolf úr. Nagyon kevés kapcsolatuk volt a hazájukkal, csak egyszer kapott képeslapot otthonról. Az emberek, akik túléltek a kegyetlen állapotokat, és visszatérhettek hazájukba, próbáltak fényképeket, halotti bizonyítványokat kicsempészni, hogy dokumentálni tudják a Gulágban eltöltött éveket. A hazatérésüket követő években azonban történetük, sorsuk elbeszélését senki nem hallgatta meg.

Hogy milyen munkát kell végezniük, és hol, és hogy ez a munka meddig tart, arról nem adtak felvilágosítást nekik. Bizonytalanságban maradt a legtöbb Barcaságból deportált német személy egészen 1949. október 18-ig, amikor a Nemzetközi Vöröskeresztnek sikerült hazahozatni őket. A második világháború utáni években a Gulágokról a legtöbb túlélő visszatért a hazájába, Romániába, de amit otthon találtak, elkeserítette őket. Hazájuk romokban hevert, a településeket átnevezték, házukat idegeneknek adták. Ott álltak újra üres kézzel, üres zsebbel, kisémmizve. Ezek után Wolf urat még katonai szolgálat teljesítésére is kötelezték Romániában. Az emberek többsége úgy döntött, hogy végleg elhagyja hazáját, közülük sokan Ausztriát választották. A Szovjetunióból való hazatéréssel újabb utazás kezdődött. „Pontosan emlékszem arra a napra, amikor a hazámat újra elhagytam, ez a nap 1959 március 22. volt” – meséli az interjú alanya. A málenkij robot túlélői, új otthonukba megérkezve, egyesületeket hoztak létre (Pl. Szászok Egyesülete) és újságot alapítottak, barcasági falujuk nevével (*Weidenbacher Zeitung*).

Bár többen, újságírók, érdeklődők évtizedek óta foglalkoznak a téma feldolgozásával, és így ma már több forrással, számos szemtanú beszámolójával rendelkezünk, a témával kapcsolatos tudományos publikációk még hiányoznak Ausztriában. A kérdés még nem került a jelenkori történelem tudományos vizsgálatainak fókuszába, és nem találta meg az utat az osztrákok kollektív emlékezetébe sem. A tudományos kutatás lehetőségei adóttak, interjúkra azonban csak addig lesz lehetőség, amíg a szemtanúk élnek. A „málenkij robot” az osztrák történelem része, tízezrek sorsát érinti, és ez elegendő ok a további kutatómunkára.



GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.

2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:
Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc
Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

- ◆ 2012. április 11. Délutáni szekció
9.00–10.00 Regisztráció.
10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.
10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.
11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtsünk! Visszaemlékezés a Gulágra.
11.20–11.40 Bognár Zsolt: Sztálin 1944. december 16-iki határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.
11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulág-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.
12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.
12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.
12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források
13.00–13.30 Vita, hozzászólások
- ◆ 2012. április 11. Délutáni szekció
15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton
15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948)
15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején
16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozgatórugói
16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág
16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)
17.00–17.20 A Gulág-seminárium legjobb dolgozata
17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Kísérő rendezvények:
◆ 2012. április 12. csütörtök 9.30-11.00
Helyszín: Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (Miskolc, Fényi Gyula tér 2-12.)
Szent Ignác-épület, Fényi Gyula terem
Programok: Előadások, műhelybeszélgetés a Gulágról: Várdy Huszár Ágnes és Várdy Béla professzorok Budapesti Egyetem, Pittsburgh, USA; Tatjana Guszarova: Lomonoszov Egyetem, Moszkva, Oroszország
Kamaraköltés: Szovjet fogságban – Emlékek Dr. Gyermek László rabágának fidejéből
(Budapesti Történelmi Múzeum kiállítása, tablókön)
◆ 2012. április 13. péntek 16.30-18.00
Helyszín: Ágnes Misi Ház, Lévy József Közművelődési Egyesület (Miskolc, Kossuth u. 17.) Oratórium
Program: Gulyás Gyula filmrendező előadása. Részletek Gulyás Gyula „Málenkij robot” (1987-1989) című dokumentumfilméből. Beszélgetés a rendezővel.

Rendező intézmények:
GNKNT
Gulágkutatók Nemzetközi Társasága <http://www.gknt.hu>
Miskolci Egyetem BTK Történelmi-tudományi Intézet
<http://bolcsesz.uni-miskolc.hu>, <http://tortenelem.mta-miskolc.hu>
Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium www.jezsu.hu
Lévy József Közművelődési Egyesület <http://www.nyilasmis.hu>
MTA MAB Történelmi-tudományi Munkabizottság <http://mab.mta.hu>






Nyíregyházi civilek szovjet fogságban – A polgári lakosság 1944. november 2-i elhurcolása

SIMON Gábor

Inhabitants of Nyíregyháza in Soviet captivity: Deportation of the civilian population on 2nd November 1944

1944. október 6-án kezdetét vette az alföldi páncéloscsata, a Malinovszkij marsall által irányított 2. Ukrán Front fő célkitűzése az volt, hogy a kettészakítsa a német Dél-Hadsereg-csoportot, majd észak-északkelet felé fordulva a Debrecen–Nyíregyháza–Csap vonal elfoglalásával, a 4. Ukrán Fronttal közösen bekerítse és megsemmisítse az Észak-Erdélyben harcoló magyar 2. és német 8. hadsereget, valamint a Kárpátokban elhelyezkedő 1. magyar hadsereget. A szovjet Vörös Hadsereg erői 1944. október 19-én elfoglalták Debrecent, 21-én pedig birtokba vették Nyíregyházát. A várostól már csak 60 km-re északkeletre feküdt Csap, az utolsó komolyabb vasúti és közúti csomópont, tiszai átkelővel. Amennyiben Csap a szovjet csapatok kezére kerül, akkor a korábban említett német–magyar erőket is bekerítik, ennek megakadályozására bontakozott ki 1944. október 22-én a német–magyar egységek ellentámadása, ennek keretében a németek október 26-án visszafoglalták Nyíregyházát. A 2. Ukrán Front fő célját ezáltal nem tudta elérni, a város pedig végérvényesen csak 1944. október 31-én került a szovjet csapatok kezére.

Ugyanezen a napon a szovjet városparancsnok utasítására Nyíregyháza városának ideiglenes tanácsa kiáltvány formájában szólt a város civil lakosságához. Ebben többek között felszólították a lakosokat, hogy haladéktalanul térjenek vissza a Nyíregyházán lévő lakóhelyükre, és minél tevékenyebben vegyenek részt a békés városi élet újbóli beindításában. A kiáltvány megtette hatását, és egyre többen tértek vissza a városba, hogy kivegyék részüket az újjáépítésből. Az embereknek különösen megnyugtatóan hatott, hogy a kiáltvány szerint a szovjet városparancsnok garantálja mindenki személyi és vagyoni biztonságát, illetve, hogy a szovjet fél nem kíván beleszólni továbbiakban a városi élet működésének mikéntjébe.

1944. november 2-án azonban a szovjet Vörös Hadsereg erői megkezdtek a civil lakosság – azon belül is a férfiak – összegyűjtését, hasonló események történtek egyébként 1944–1945 folyamán az egész ország területén. A polgári személyek tömeges elhurcolásának hátterében több indíték állhatott, a hadifogoly-létszám kiegészítése, etnikai tisztogatás, illetve a német nemzetiségű – vagy annak nyilvánított – személyek internálása. Nyíregyháza és térsége esetében a tragikus 1944. november 2-i események indokaként a hadifogoly-létszám kiegészítését jelölhetjük meg, melynek alapvetően – ahogy a téma olyan kiemelkedő hazai kutatói, mint Stark Tamás és Bognár Zsolt is rámutattak – két indítéka lehetett, egyrészt a legfelsőbb szintről jövő utasítás, amely előírta, hogy az egész ország területén össze kell gyűjteni mindazokat a férfiakat, akik 1941-óta katonai szolgálatot teljesítettek. Nyíregyháza esetében a másik indíték a valószínűsíthetőbb, amely a magasabb szovjet katonai egységek parancsnokainak helyi szintű, önálló döntéseihez kapcsolódott. Mivel a 2. Ukrán Front erőinek nem sikerült elérniük fő hadműveleti céljukat, az Észak-Erdélyből és a Kárpátokból visszavonuló német–magyar egységek bekerítését és megsemmisítését, a hadműveletek sikertelenségét és komoly veszteségeit a szovjet fél az ellenséges erők valóságosnál nagyobb létszámával magyarázta, amit később a hadifoglyok számával is alá kellett támasztani. A nyíregyházi és környékbeli lakosság 1944. november 2-án éppen ennek esett áldozatául.

KIÁLTVÁNY

Nyíregyháza népéhez!

A szovjethadserg városparancsnoka rendelkezése a város lakossága maga köteles gondoskodni a rend és a tisztaság helyreállításáról, a vagyon- és személyi biztonság megőrzéséről.

A városparancsnok rendelkezése

minden fegyver és lőszer beszovaltalandó

és akár a saját, akár a német hadsereg által visszahagyott vagy harc közben elhagyott fegyver és minden hadfelszerelési tárgy összegyűjtendő és a városparancsnoknak beszovaltalandó.

A városparancsnok rendelkezése, hogy:

1. Városi rendszert szervezünk.
2. A város utcái, köztéri, középületei és magánlakásai szorgosan megtisztítandók és rendezendők.
3. Hadifegyvereket, lőszeranyagokat, robbanóanyagokat, valamint fegyveranyagokat.
4. Minden utcán vagy magánlakásban megfigyelésnek a behatolás szigorúan tilos, mert a szovjet hadsereg rendtartási alakulatai legfőbb feladatuk a fegyver használatát.
5. Minden kereskedő és iparos nyomban köteles üzlete, műhelye és üzeme rendezettséghez fogni, hogy határ nap múlva üzemből helyrehozhat legyenek.

A város lakossága haladéktalanul térje vissza hajlékát.

A város parancsnok mindenki személyi és vagyonbiztonságát biztosítja saját rendtartási közegeink is az utcákon lesznek a akik egyéni kezdeményezésből se nem érte elsősorban a szovjet hadsereg rendtartási járőreikhez, ilyennek hián saját rendtartási közegeinkhez forduljon.

A jelen kiáltványt a szovjet hadsereg városparancsnoka által kinevezett és bevezetett ideiglenes városi tanács bocsátja ki azzal, hogy a győzelmes szovjet hadsereg városparancsnoka meggyőző erejű írással arra, hogy saját életünk és biztonságunk miként rendezésébe beavatkozni nem kíván, s egyetlen, de szigorú követelése az, hogy hadviselésük érdeke ellen senki ne vétessen.

Félre kell dobni a károsított városunkat, hogy magát ehhez tartva, városunk megmentése és a városi munkában minden erejét felvonja a munkához.

Félre kell a rendszert átmenetileg tartani, hogy haladéktalan szorgossággal jelentkezzen a városban.

Félre kell a hivatalos és önkéntes tisztségeket, hogy nyilvántartásba vételt vegyen ugyancsak haladéktalanul jelentkezzen a városban.

Félre kell minden férfit, aki a közbiztonság érdekében részt venni kíván, hogy haladéktalanul jelentkezzen a városban. Ha kellő számú önkéntes jelentkező nem volna, bevétele után fogunk a szükséges létszám eléréséig gondoskodni.

A későbbiekben minden teendőről vagy halragas útján, vagy a megindítandó újság és doboz útján fogunk városunk népet tájékoztatni.

Kelt Nyíregyházán, 1944. október 31.

IDEIGLENES VÁROSI TANÁCS

Nyíregyháza végleges felszabadításának első napján készült ez a plakát a helyi nyomdában, amit Murczkó Károly készített.

Nyíregyházán az foglyok összefogdosása többféleképpen történt, a civil lakosság egy részét egyszerűen az utcákról szedték össze, másokat munkahelyükről, munkavégzés közben vittek el a szovjet katonák. Ki kell emelnünk a 250–300 fő vasutast, akiket a vasúti pályaudvar térségéből hurcoltak el, illetve a 24 fő nyíregyházi postást, akik az 1-es posta épületének helyreállításakor kerültek szovjet fogságba. A begyűjtésnél az otthonok sem nyújtottak menedéket, mivel számos nyíregyházi lakost lakásából hurcoltak el, helyenként néhány helybeli lakos tevékeny részvételével. Mások önként jelentkeztek, mivel a szovjetek folyamatosan azt hangoztatták, hogy pusztán csak néhány napos munkáról lesz szó, amely után mindenki hivatalos dokumentumokat fog kapni. Nyíregyháza esetében az egyik ilyen ígért munka a Sóstói-erdő területét érintő faki-termelés volt, hogy a szovjet műszaki egységek helyre állíthassák a németek által felrobbantott tokaji Tisza-hidat.

1. Nyíregyháza város ideiglenes tanácsának 1944. okt. 31-i felhívása (KOPKA 1969. alapján)

A foglyok gyülekeztetése a város több pontján egymással párhuzamosan történt: a városháza épülete előtt, a mai kozák lovas-szobornál, a református templomban, illetve a Friedmann-telepen (ma: Kertváros) található fűszerüzlet elkerített udvarában. A foglyokat a város több pontján felállított gyűjtőhelyekről a nap végén a megyei bíróság börtönébe kísérték át. Másnap, 1944. november 3-án a hajnali órákban kb. 2300 civil foglyot a börtön Bujtos utcai kijáratánál felsorakoztatva, fegyveres kíséretükkel együtt, gyalogmenetben indították el Debrecenbe. A menet 1944. november 3-án este 8 óra körül érkezett meg a hajdúsági megyeszékhelyre, majd november 4-én reggel a nyíregyházi elhurcoltakat a debreceni Pavilon Laktanyában szállásolták el. 1944. november 19-én a foglyokat bevagonírozták, és útnak indították a Szovjetunió felé. A vasúti szállítmány először a foksányi (Focșani, Románia) elosztótábornál állt meg, az embereket azonban a tábor zsúfoltsága miatt nem szállították le a szerelvényről. Egy napos várakozást követően, a szerelvény ismét elindult, és 1944. december 6-án érkezett meg a moldvai Bălți (Moldovai Köztársaság, más néven Moldávia) városban felállított táborba. A nyíregyházi foglyok egy része, a különböző járványos megbetegedések miatt, már 1944-1945 folyamán már Bălți-ban meghalt. Az életben maradtak számára azonban nem az itteni tábor jelentette a végső állomást, mivel már 1945-1946-tól a Szovjetunió különböző területeire szállították őket, hogy az ott végezzenek fizikai munkát. Így kerültek nyíregyházi foglyok többek között a mai Moldávia fővárosa, Chișinău (más néven Kisinyov), illetve az ukrainai Donyec-medence legfontosabb városa, akkori nevén Sztalino (Doneck), területén felállított táborokba, de többeket közülük az uráli Nyizsnij Tagil, vagy a Grúziában fekvő Szuhumi területén működő táborokba szállítottak.

Szabolcs és Ung k.e.e.vármegyék főispánja.

4274. /1945.sz.

H i r d e t m é n y .

Az 1944. november 2-án Nyíregyházáról elvitt polgári foglalkozásu egyének kimutatásairól a másolt példányok hivatalomban fekszenek.

E kimutatások a következő 10. csoportban vannak:

- 1., vármegyei tisztviselők és alkalmazottak,
- 2., városi tisztviselők és alkalmazottak,
- 3., rendőrök, tűzoltók,
- 4., postások,
- 5., papok, tanítók, tanárok, orvosok,
- 6., villamosvillalati alkalmazottak,
- 7., M.Á.V. alkalmazottak,
- 8., földművesek,
- 9., iparosok, kereskedők,
- 10., egyesfoglalkozásuak.

Miután az e tárgyban Budapesten eljáró küldöttség az elvittek hazahozatalához bizonyos reményt kapott, de a személyazonosság pontos ellenőrzéséhez szükséges lenne az elvittek szülőnyjának, születési évének, feleségének születési neve és gyermekei számának ismerete, e kimutatások kiegészítendőek.

Felhívom azért az 1., 2., 3., 4., 5., 6. és 10. alatt felsoroltak hozzátartozóit, hogy f.hó 20-án d.e. 9-d.u. 2 és d.u. 4-7 óra között,

a 7., és 8., alattiak hozzátartozóit pedig, hogy f.hó 21-én ugyanezen időben,

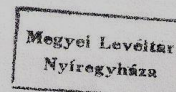
míg a 9., alatt említettek hozzátartozóit, hogy f.hó 22-én ugyanezen időben a városháza szociális ügyosztályánál, /emelet 7. ajtó/ jelentkezzenek, a szükséges adatokat adják meg, hogy az így kiegészített kimutatást f.hó 23-án felterjeszthessem.

Nyíregyháza, 1945. június hó 18. napján.



főispán.

dr. E/S.,



2. Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék főispánjának hirdetménye
(SzSzBML Polgármesteri iratok (V. B. 77.) I.51/1945, 4274/1945.)

A deportálásokat követően, a megye és a város vezetősége minden követ megmozgatott azért, hogy mielőbb lépések történjenek a „málenkij robotra” elvittek ügyében. Egyrészt a foglyok hazahozatalának, és hátramaradt családtagjaik segélyezésének érdekében, folyamatosan kapcsolatban álltak az országos szervekkel, másrészt pedig megkezdtek a Nyíregyházáról elhurcoltak összeírását. Közvetlenül az 1944. november 2-i eseményeket követően, november első felében készült el az első – még kézzel írt – névjegyzék, amely 105 elhurcolt nevét és foglalkozását tartalmazta. 1944 végétől, 1945

elejétől pedig – a hozzátartozók jelentkezésével, illetve a helybéli pártok közreműködésével – újabb és újabb nevek kerültek fel a „málenkij robotra” vittek listájára. Az elhurcoltak összeírásában a legkomolyabb lépést a Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság 1945. március 18-án kelt 26. számú rendelete jelentette, amely a „Vörös Hadsereg által elszállított” személyek regisztrálásáról határozott. Az összeíráshoz szükséges kérdőíveket minden egyes érintett településnek megküldték, ezekre a kérdőívekre kellett felvezetniük a területükről „elszállított” személyek adatait. A Nyíregyháza számára kiküldött kérdőívekre 1088 személy – köztük 12 nő! – adatait vették fel.

A Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság rendelete alapján elkészült és kitöltött kérdőíveket, valamint a politikai megbízhatóság igazolására vonatkozó iratokat, az 1945. december 18–22. között készült összeírásokkal együtt, amely az 1945. november 25-ig haza nem tért katonai- és polgári foglyokat regisztrálta, Fazekas János polgármester végül 1946. március elején terjesztette fel Szabolcs vármegye főispánjának. A szovjetek állításaival szemben azonban az adatlapok kitöltésének semmi köze nem volt a továbbra is fogságban lévő foglyok elengedéséhez, azok szabadon bocsátását a dokumentumok semmilyen mértékben sem befolyásolták.

A kenyérkeresők hiánya komoly megpróbáltatást jelentett a csonkán maradt családok számára, ezért 1944 decemberétől, vagy 1945 januárjától megindult a családok kisebb mértékű segélyezése. A megítélt támogatások folyósítása azonban rendszerint csak komoly késéssel történt meg, mivel maga a megye és a város is csak késve jutott hozzá az országos szervek által kiutalt összegekhez. Ezért a legkülönbözőbb forrásokból próbálták az elhurcoltak hozzátartozóit segíteni, gyűjtést rendezett például a helyi újság, a Szabad Nép, melynek felhívására 1945 szeptemberére közel 79 ezer pengő gyűlt össze a jótékony cél érdekében. 1945. október 31-én és november 1-jén gyűjtést rendeztek a város Északi és Déli Temetőjének bejáratánál, melynek során több mint 213 ezer pengőt sikerült összegyűjteni. Hasonló céllal vetettek ki különadót minden nyíregyházi szórakozóhelyre 1945. december 13–23. között, ezzel újabb 350 ezer pengőt lehetett segélyezésre fordítani. 1946-tól valamelyest javult az elhurcoltak hozzátartozóinak helyzete, mivel a nekik szánt juttatásokat a korábbiakhoz képest zavartalanabban tudták kézhez kapni. Bár a pénzüsszegek nélkülözhetetlen segítséget jelentettek a családoknak, de nem pótolhatták távol lévő szeretteiket, akik közül dr. Fazekas Árpád számításai alapján összesen csak 120-an, azaz a teljes létszámnak mindössze 5%-a térhetett haza.

FORRÁSOK

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (SzSzBML), Nyíregyháza, Főispáni iratok (IV. B. 401.)
Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (SzSzBML), Nyíregyháza, Polgármesteri iratok (V. B. 77.)
Szabad Nép c. napilap 1945–1946. évfolyama
Dr. Fazekas Árpád interjúja Benke Lászlóval (<http://www.mzsk.hu:8123/?docId=106025>)
Dr. Fazekas Árpád szíves szóbeli közlése

BIBLIOGRÁFIA

DR. FAZEKAS ÁRPÁD: *Elhurcoltak. Nyíregyháza 1944–1948*. HATÁR-SZÉL Kft., Nyíregyháza, 1989
ILYÉS GÁBOR (szerk.): *MÁLENKIJ ROBOT. A nyíregyházi elhurcoltak*. Városvédő Egyesület, Nyíregyháza, 2010
KOPKA JÁNOS: *Negyedszázada történet: Visszaemlékezések Nyíregyháza felszabadulására*. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat, Nyíregyháza, 1969
SZÁMVÉBER NORBERT: *Páncélosok a Tiszántúlon. Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében*. Paktum, Budapest, 2002

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.
2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:

Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc

Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

◆ 2012. április 11. Délelőtti szekció

9.00–10.00 Regisztráció.

10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.

10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.

11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtünk! Visszaemlékezés a Gulágra.

11.20–11.40 Bognár Zsolt: Sztálin 1944. december 16-ikái határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.

11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulág-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.

12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.

12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.

12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források

13.00–13.30 Vita, hozzászólások

◆ 2012. április 11. Délutáni szekció

15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton

15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948) 15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején

16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején

nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozgatórugói

16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág

16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)

17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata

17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Kísérő rendezvények:

◆ 2012. április 12. csütörtök 9.30-11.00

Helyszín: Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (Miskolc, Fényi Gyula tér 2-12.)

Szent Ignác épület, Fényi Gyula terem

Programok: Előadások, műhelybeszélgetés a Gulágról, Várdy Huszár Ágnes és Várdy Béla professzorok, Duquesne Egyetem, Pittsburgh, USA; Tatjana Guszarova, Lomonoszov Egyetem, Moszkva, Oroszország
Kamarakiállítás: Szovjet fogságban – Emlékek Dr. Gyermek László rabságának idejéből

(Budapesti Történelmi Múzeum kiállítása, táblákon)

◆ 2012. április 13. péntek 16.30-18.00

Helyszín: Nyilas Misi Ház, Léway József Közművelődési Egyesület (Miskolc, Kossuth u. 17.) Oratórium

Program: Gulyás Gyula filmrendező előadása. Részletek Gulyás Gyula „Málenkij robot” (1987-1989) című dokumentumfilméből. Beszélgetés a rendezővel.

Rendező intézmények:

GKNT

Gulágkutatók Nemzetközi Társasága <http://www.gknt.hu>

Miskolci Egyetem BTK Történet-tudományi Intézet

<http://bolcsesz.uni-miskolc.hu>, <http://tortenelemszak.uni-miskolc.hu>

Fényi Gyulai Jezsuita Gimnázium és Kollégium www.jezsu.hu

Léway József Közművelődési Egyesület <http://www.nyilasmisi.hu>

MTA MAB Történettudományi Munkabizottság <http://mab.mta.hu>



**MTA
MAB**

„Málenkij robot” – Ondiak kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)

MAJORSZKI András

Malenkiy robot: Inhabitants of Ond on forced labour in the Soviet Union (1945–1947)

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Tokaj-hegyalja déli részén a Szerencs-patak völgyében húzódik meg a hét vezér egyikéről elnevezett település, a ma Szerencshez tartozó Ond. A történelmi borvidék hajdan nagyhírű mezővárosainak árnyékában a kis falu múltja és jelene elhalványul. Ezért csak, nagyon kevesen tudják, hogy a II. világháború utolsó szakaszában, milyen tragikus események zajlottak le itt, ebben a csendes és félreeső településen.

Ond a 20. század első felében a szerencsi járás részeként körjegyzőségi székhely volt, ide tartozott a szomszédos Rátka és Golop is. A három település jól tükrözte Tokaj-hegyalja gazdasági, társadalmi, etnikai és kulturális sokszínűségét. Az 1940-ben 766 lakosú Ondon az erősen magyar identitású, Református vallású, kismemesi származású, kis és középparaszti réteg volt a domináns. Nagy számban éltek azonban a településen szlovák és ruszin származású Római és Görög Katolikus vallású bérlők, uradalmi cselédek, napszámosok és gyári munkások is. A falu legvagyonosabb iparral és kereskedelemmel foglalkozó rétegét az ekkor 49 főt számláló zsidó közösség alkotta. A 900 lakosú Golop helyi társadalma Ondhoz hasonló képet mutatott azzal a különbséggel, hogy a felekezeti arányok valamivel kiegyensúlyozottabbak voltak. Az 1160 főt számláló Rátka társadalma a két szomszédos településsel ellentétben egységes és homogén, lakói magyar identitású, sváb származású, Római Katolikus, mezőgazdaságból élő kis és középparasztok voltak.

A távolinak tűnő háború 1944-ben Ondot is elérte. A német megszállás után elhurcolták a falu zsidó lakosságát, akiknek nagy része elpusztult a német koncentrációs táborokban. Majd nem sokkal később a háború örvénye magával ragadta a levante fiatalokat is, akiket a Felvidékre vittek erődítési munkálatokra.



1. Ezred-harcállás Ondon 1944 novemberében. Fénykép, magántulajdon

A Vörös Hadsereg (2. Ukrán Front) 1944 novemberében érte el Szerencs előterét, a környék ekkortól vált kemény harcok színterévé. Ondon, a községházán utolsó magyar alakulatként a híres 32. határ-vadász zászlóalj Erdélyből a Gyimesi szorosból visszavonuló megfáradt csapatai létesítettek ezred harcálláspontot. A magyar egységek 1944. december elején hagyják el a falut, őket a Szerencs-Mád vonalában harcoló román alakulatok követték. A levéltári feljegyzések szerint Ond 1944. december 14. „szabadul fel”. Ez a felszabadulás azonban újabb megszállást jelentett és minden eddiginél nagyobb szenvedést hozott a község lakóira.



2. A szerencsi járásbíróság régi képeslapon (Zempléni Múzeum, Szerencs)

1945. január elején a Vörös Hadsereg tisztjei felső utasításra a helyi bíró, a jegyző, a faluból származó rendfenntartók „policok” és néhány tolmács közreműködésével hozzáláttak a munkaképes lakosság összeírásához. A visszaemlékezések szerint a Vörös Hadsereg munkáját tolmácsként, volt munkaszolgálatos ondi zsidók is segítették. Mivel a fegyverforgató férfiak többsége még a fronton harcolt és a leventék is valahol a Felvidék területén tartózkodtak, ezért elsősorban fiatal lányokat és idősebb gazdákat tudtak összeírni. Az oroszok a „policok” közreműködésével 1945. január 20-án kezdték meg az összegyűjtését. Az előre összeállított lista alapján a községházára három nap alatt 45 embert szedtek össze, 28 lányt és asszonyt, akik között többen még csak alig múltak 16 évesek, és 17 idősebb, családos férfit. Az embereknek azt mondták, hogy ne féljenek, csak három napra mennek dolgozni, kis munka lesz „málenkij robot”. Ezt sokan el is hitték mivel korábban, 1944 decemberében és 1945 januárjában a faluban maradt lakossággal végeztek kisebb nagyobb szállítási és romeltakarítási munkákat. Akkor még senki sem sejtette, hogy a három napból 33 hónap lesz. 1945. január 23. Ond újkori történetének legtragikusabb napja.

A Vörös Hadsereg tisztjei által irányított akció során a kiválasztott nőket és férfiakat szoros katonai kísérettel vitték a szerencsi Járási Bíróság épületébe. Az itt működő gyűjtőtáborba kb. 3000 embert szedtek össze a környék településeiről. Az ondi körjegyzőséghez tartozó svábok lakta Rátkáról 211 főt, Golopról 18 főt hurcoltak el. Rátka lakossága származása miatt, különösen sokat szenvedett a háború utolsó hónapjaiban. Az összeírások, begyűjtések alkalmával a szovjet tisztek minden településen keményen léptek fel a helyi vezetőkkel szemben, akik általában rögtön meg is törtek. Voltak azonban olyan esetek is ahol a talpraesett vezető meg tudta menteni a falut a csapástól. A Szerencs mellett található Mezőzombor bírójá miután tudomást szerzett arról, hogy a fiatal munkaképes lakosságot összegyűjtik, kihirdette a faluban, hogy mindenki, aki csak tud, bújjon el a környék pincéiben, préházaiban. A bíró az első világháborúban, Oroszországban volt hadifogoly, ezért jól beszélt oroszul. A községbe érkező tisztek fegyverrel fenyegették meg a falu első emberét, aki ennek ellenére sem adta ki a település lakóit, inkább borral kínálta az oroszokat. A bíró nem sajnálta a bort, több alkalommal is leitatta a tiszteket, így Mezőzomboron meghiúsult a lakosság megtizedelése.



3. A szerencsi vasútállomás régi képeslapon (Zempléni Múzeum, Szerencs)

A szerencsi gyűjtőtábor 1945. január 25-én hagyták el a foglyok, szovjet katonák kíséretében gyalog vonultak át a nagyközség főutcáján a vasútállomásra. Itt kb. 1600 embert zsúfoltak be marhavagonokba, (kb. 30 fő/vagon) a kocsik igénytelenek és koszosak voltak, nem volt WC, fekvési lehetőség és fűteni sem lehetett. Az utazás első szakaszában néhány fogoly a vagonok korhadt padlózatát felszakítva megszökött. Az ondiak közül egy férfi a bedeszkázott ablakot kitörve hajtott végre sikeres szökést. A többség azonban tartva az oroszok fenyegetéseitől, nem mert szökéssel kísérletezni. Az internáltakat Miskolc, Füzesabony, Karcag, Püspökladány és Biharkeresztes érintésével vitték ki az országból, ezt követően Nagyváradon (Oradea, Románia), Kolozsváron (Cluj-Napoca, Románia) és Brassón (Braşov, Románia) keresztül érték el Foksányt (Focşani, Románia). Itt átrakták őket a széles nyomtávú vagonokba, amelyek még rosszabb állapotban voltak, mint a magyar szerelvények. Az utazás utolsó egyben legnehezebb szakaszában az elhurcoltak már nem nagyon tudták beazonosítani a pontos útvonalat, Moldávián keresztül jutottak el Ukrajnába, amely megrázó képet festett. A marhavagonokból kidobott penészes kenyeret, romlott ételt is összeszedték az állomások szélén kolduló nők, gyerekek és férfiak. Hosszas és kimerítő utazás után 1945. február 18-án érkeztek meg a Donyec-medencében található Vorosilovkába (Sachta Vorosilova, Ukrajna).

Fogságukat az internáltak egy igen megalázó procedúrával kezdték, amelyet az örök fertőtlenítésnek neveztek. A dermesztő hidegben meztelenre vetkőzve kellett, egy kis kunyhóban lefürödniük, miközben ruháikat egy kemenceszerű építményben fertőtlenítették. Mindeközben sokukat megszabadítottak utolsó vagyontárgyaiktól is. A fertőtlenítés után a térdig érő hóban 10 fős csoportokban közelítették meg a 4-5 kilométerre lévő tábor. A láger nevét senki sem tudta, csak a fogság harmadik évében adták meg a tábor pontos nevét és címét a fogvatartók. Vorosilovgradi oblaszt, Uszpenszkij rajon, Sachta Vorosilova, 7144/1223 számú láger (Sachta Vorosilova, Ukrajna). A tábor közepén két lapos tetejű kétemeletes barakk állt, amelyekről hiányoztak az ajtók és az ablakok, ezen kívül volt még a kapuhoz közel egy barakk az örök számára és egy kis pince a kerítéshez közel. A létesítmény szögessdróttal volt körbekerítve, amelyet a tábor négy sarkán tornyokkal erősítettek meg, ezekben fegyveres katonák teljesítettek szolgálatot. Az első hetekben a tábor rendjét alakították ki, amely során hamar kiderült, hogy a magyar tolmácsok sok esetben keményebbek, mint a szovjet parancsnokok, kapcsolataik révén kihasználták és megfélemlítették a foglyokat.



A málenkij robotra elhurcolt ondiak csoportképe, magántulajdon

A munkavégzésnek öt fontosabb helyszíne volt: a bánya, a fatelep, a kolhoz a 110. számú állomás és a tábor. Viszonylag elfogadható körülmények között dolgozhattak a szakmunkások a kőművesek és az ácsok, őket az oroszok megbecsülték. Az ondiak többsége azonban a bányákba került, ezek számítottak a legkeményebb munkahelyeknek. A 16-17 éves lányok embertelen körülmények között kézi erővel három műszakban bányászták a szenet, rakodták a csilléket. A bányászok normája 25 mázsa volt egy napra! Az elvégzett munka után kuponokat kaptak, amelyekért a lágerben megvásárolhatták élelmiszer fejadagjukat. A bányászok és a 110-es állomáson dolgozók 120 dkg, a kolhozban tevékenykedők 80 dkg, a táborban munkálkodók 60 dkg kenyeret kaptak. Reggelire cukor nélküli orosz tea vagy kávé járt, ebédre csalánlevest, gerslilevest, káposztalevest, paradicsomlevest, uborkalevest és ritkán bablevest kaptak, a második a leves sűrűje volt. Időnként ló és marhahéjet is főztek. A vacsora az ebédhez hasonló silány minőségű étel és a napi kenyéradag volt. A nagy hideg mellett az élelmiszerhiány volt a legnagyobb gond, ezzel a helyi lakosságnak is komoly problémái voltak. A környék lakói a kezdeti ellenszenv után megbarátkoztak a kényszermunkára ítélt magyarokkal, sorsuk sok esetben azonos volt, csupán egy szögessdrót választotta el őket.

A rossz körülmények miatt sokan életüket veszítették a táborokban, az elhalálozás legfőbb okai a következők voltak: bányabaleset, verési sérülés, krónikus gyomor-bél hurut, fagyási sérülés, tüdőgyulladás, végelgyengülés, skorbut és tífusz. Példamutató volt Szerednői János tarcali káplán magatartása, aki önként vállalta az internálást, hogy hívei mellet lehessen a nehéz időkben. Tragikus körülmények között bányabalesetben hunyt el. A tábor életkörülményei hónapról hónapra változtak, időnként kicsit több élelmiszer jutott a fogvatartottaknak, de aztán ismét ínséges idők következtek. A lágerben töltött évek alatt többször is hitegették a foglyokat a hazatérés illúziójával, egy idő után azonban senki sem hitt az orosz katonáknak, munkavezetőknek. 1946 őszén azonban mindenki meglepetésére, elindították hazafelé az első gyengélkedőket és betegeket szállító szerelvényeket. Egy évvel később 1947 októberében, aztán elérkezett a várva várt pillanat, több csoportban indulhattak el a foglyok a Vorosilovka-i állomásra. (Sachta Vorosilova, Ukrajna). Sírva, zokogva szálltak fel a vonatra a kényszermunkatábor túlélői. A hazafelé vezető út nem mindenki számára volt azonban örömmel teli, a kegyetlenkedő tolmácsok most már védtelenül álltak szembe a volt rabokkal. Ukrajnán, Moldávián és Románián keresztül érkeztek Máramarosszigetre (Sighetu Marmatiei, Románia), ahol egy utolsó nagyobb ellenőrzés után indulhattak el Magyarországra. A hazatérőket Debrecenbe szállították, itt mindenkit elláttak élelmiszerrel, igazolvánnyal és igazolásokkal, majd búcsúzóul mindenkinek felhívták a figyelmét, hogy ha nem akarnak visszakerülni a Szovjetunióba, ne beszéljenek az ott eltöltött évekről. Az ondiak két irányból, Tokaj és Füzesabony, Miskolc felől vonaton érkeztek Szerencsre. Lefogyva, lerongyolódva 33 hónap kényszermunka után 1947. október végén érkeztek haza Ondra. A hazatérőket a Református és Római Katolikus templomok harangjaival köszöntötték. A fogságban szerzett betegségek maradandó sérülések egy életre megkeserítették a túlélők hétköznapjait, ennél azonban jóval nagyobb terhet jelent a lelkekben okozott törés. Várady Edömérné (Hódos Jolánka) aki egy bánya balesetben súlyos sérülést szenvedett, így emlékszik vissza a hazatérést követő időszakra.

„Az igazságot nem lehet elfojtani. Néha nem tudok parancsolni magamnak. Kitör belőlem minden. Miért kellett minket eladni? Így áldoztak fel a „haza oltárán.” Vártam a támogatást, mert annyit hangoztatták, hogy testvérállam vagyunk a Szovjetunióval. De rajtam nem segített senki... Fél lábbal éltem le az életemet, fiatal lány korom óta. Hogy mit jelentett és jelent ez egy nő számára, meg sem próbálom szavakba önteni.”



4. Ond község fő utcája az 1950-es években készült fényképen, magántulajdonon

FORRÁSOK

Tiszáninneri Református Egyházkerület Sárospataki Adattára (TRES At.) Ond Zemplén em. 1936: Kóris Lajos-Szendi János. Településföldrajzi adalékok (TRES At. 1159)
H. Miklós: *Fogságom története*. Ond (Kézirat ifjabb H. Miklós tulajdonában)

BIBLIOGRÁFIA

H. ÖRKÉNYI Ilona: *A tarcali káplán sírhantja* Masszi Kiadó, Budapest, 2000
ENDRÉSZ György: „...nemsokára hazamentek...” *Rátkaiak kényszermunkán*. Schwrtwald Hagyományörző Egyesület, Rátka, 2005
STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban* Lucius Kiadó, Budapest, 2006
SZABÓ Péter-Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943-1945* Püdlő Kiadó, Budapest, 2005
SZEBENI Ilona: *Merre van a magyar hazám? Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944-1949*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1991

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.
2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:

Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc

Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

- ◆ 2012. április 11. Délelőtti szekció
 - 9.00–10.00 Regisztráció.
 - 10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.
 - 10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.
 - 11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtsünk! Visszaemlékezés a Gulágra.
 - 11.20–11.40 Bognár Zsolt: Sztálin 1944. december 16-ikai határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.
 - 11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulág-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.
 - 12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.
 - 12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.
 - 12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források
 - 13.00–13.30 Vita, hozzászólások
- ◆ 2012. április 11. Délutáni szekció
 - 15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbászi munkaszolgálaton
 - 15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948)
 - 15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején
 - 16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozgatórugói
 - 16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág
 - 16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)
 - 17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata
 - 17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Lágerek képe – Két magyar irodalmi alkotás a szovjet kommunista diktatúra lágereiről

MÁTHÉ Áron

Pictures of Soviet Lagers: Two Hungarian literary works on the Soviet camps of the communist dictatorship

A szovjet fogság kérdése, a fogság körülményei egészen a rendszerváltoztatásig tabunak számítottak, nemcsak a kommunista történetírásban, de a közbeszédben is. A hadifogság letagadhatatlan ténye mellett a „málenkij robot” és a Gulág szinte említést sem érdemelt. Az utóbbi, egyes esetekben, mint a szovjet bíróság jogos ítélete jelent meg, máskor, egyszerűen az „internálás” fogalma alá sorolták be annak ellenére, hogy ezt a szovjet rendelkezések név szerint is elválasztották a Gulág táborok szervezetétől. A Gulág mint jelenség, kiesett a magyar történettudomány látómezejéből, a „málenkij robot” pedig a társadalom kollektív emlékezetének mély, elfedett rétegeiben maradt fent.

A rendszerváltoztatást közvetlenül megelőzően, majd azt követően, a visszaemlékezők, dokumentumfilmek és a kutatók egy látszólag légüres térbe léptek be. Érdekes módon azonban a diktatúra nem a teljes tagadást választotta. A szovjet táborvilágot – a Gulág és a GUPVI világát is – bemutatta egy-egy irodalmi alkotás. Örkény István *„Lágerek népe”* című munkája, amelyben a szerző a hadifogságot mutatta be, már 1947-ben napvilágot látott, míg Lengyel József beszámolója (*„Elejétől végig”*) 1962-ben került a közönség elé. A két munkát a Kádár-korszakban később többször is kiadták. A két mű jól példázza, hogy milyen képet próbált a nyilvánosság elé tárni a kommunista rezsim a valálthatatlanságról.

Lengyel József nevét ma már kevesen ismerik. 1896-ban született, fiatal korától kezdve részt vett a különböző forradalmi csoportok tevékenységében, Szabó Ervin eszmei köréhez kapcsolódva. Az első világháború után a Kommunisták Magyarországi Pártjának alapító tagja lett, és a Vörös Újság munkatársaként dolgozott, majd a kommün idején Korvin Ottó mellett politikai nyomozói szerepet is vállalt, ahol saját visszaemlékezései szerint bántalmazta az őrizeteseiket. A Tanácsköztársaság bukása után emigrált, és a nemzetközi kommunista mozgalomban dolgozott, 1930-tól a Szovjetunióban élt újságíróként. Érdemes a *Munkásmozgalom-történeti Lexikon* rá vonatkozó szócikkét idézni: „1938-ban koholt vádak alapján internálták, majd száműzték. 1955-ben rehabilitálták. Ezt követően hazatért és bekapcsolódott a hazai irodalmi életbe.” A szócikkben elfelejtették megemlíteni, hogy nem internálták, hanem a Gulágra küldték, méghozzá a sarkkörhöz. Norilszk és Vorkuta lágereiben végzett kényszmunkát, 1947-ben szabadult, és a Moszkva melletti Alekszandrovban telepedett le. 1949-ben Szibériába száműzték, és csak ez után térhetett haza, Magyarországra. Lengyel meggyőződéses kommunista maradt a fogságban és azt követően is. 1962. április 9-én a következőket jegyezte fel naplójában:

„Számomra a kommunizmus nem hit kérdése, tehát ha valamiben csalódtam, akkor nem hiszek. Számomra a kommunistaság létkérdés – pontosabban a létezésé. Ha nem vagyok kommunista, akkor nem vagyok, létem megszűnt. És így, ha valami rossz volt, akkor az nem a kommunizmus tévedése, hanem nem-kommunizmus; és így úgy határolok el magam, hogy küzdök ellene mint ellenséggel.”

Ebben a szellemben íródott önéletrajzi novellagyűjteménye is. Egyik gulágos tematikájú írását hosszú huzavona után az *Új Írás* című folyóirat közölte 1963 januárjában. Fontos kérdés, hogy miért jelent meg ekkor a mű? A párton és az apparátuson belüli küzdelmekben, amelyet Kádár vívott az „ultrák” ellen, a könyv meghatározott szerepet kapott, hiszen a „személyi kultusz” visszasságait leplezte le.

Kádár a mű megjelentetésével nem sokat kockáztatott: a Szovjetunióban ekkor már, szintén hasonló hatalmi konstellációban, megjelent Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című műve. Ráadásul, Kádár a szovjet rezsim „nagy terrorjának” felidézésével a kirakós egy darabjával bővítette a saját magáról alkotott képet, amely arról biztosította az ’56 utáni magyar társadalmat, hogy a Kádár nevével fémjelzett rendszer garancia arra, hogy Rákosi-kor eszelős világa nem tér vissza. Lengyel említett önéletrajzi összefoglaló munkája, a gulág-élményekkel kiteljesedve, később 1975-ben, majd 1984-ben jelent meg.

De miről szóltak a novellák? A *Norilszk – kettő* c. elbeszélés a sarkkörü természet szépségét emeli ki. *Nefelejcs* című novellájában az emberi jóindulat van megírva, egy csokor virággal örvendeztetik meg a haldoklót. Mégis, az ábrázolt iszonyat mellett eltörpül ez a jóakarát. Az *Igéző* című kisregény adja a legteljesebb képét a Gulág világának. Itt domborodik ki legjobban a kommunizmus hitpótlékként való értelmezése is. Szürreális párhuzam bontakozik kereszténység és kommunizmus között:

„Harmincöt rokkant, husángokkal felfegyverkezve, mint valami szentséget vagy koporsót fogja körül a tartórudas ládát és viszik a hetven kenyérporciót. A menet, mint papok a körmenetben, lassan megy a tábor udvarán a barakk felé. Legelől Ivan Tyimofejevics. Szakállas öregember, kommunista... kenyérosztó és igazságtévő.”

A köztörvényesek megtámadják a menetet, a kenyerek kiesnek a ládából a földre, és ezeket kell szétosztani. *„Sárral, vérrel, földdel beszennyezett, piszkos, undorító, megbecstelenített kenyereket.”* A párhuzam egyértelmű: mintha az Úr testének a meggyalázását írná le. De valami furcsa fintor is keveredik csattanóként a végére. A kenyérért vívott harc leírása után ezzel fejezi be: *„Ötezer kilométer távolságban nagy háború folyik”*. Ugyanitt a poklot is megfesti:

„Az őrtoronyból nyolc lobogó máglya fényénél mindent látni. Ami nem látszik, azt a farkaskutyák jelentik. A kutyák hosszú lánc gyűrűben végződik. A gyűrű az őrtornyok közt kifeszített drótra van ráfűzve, úgy futkosnak őrtoronytól őrtoronyig. A dróthoz súrlódó vas sívít, a lánc zörög, a nyolc farkaskutya ugat, üvölt, vinnyog. Gyantás fenyőhasábok ropognak, süstörögnek, nyolc máglya lobog.”

Ez az infernális kép a kommunista totalitáson belül egyértelműen a bibliai „külső sötétség”, a kivettség helyszínét mutatja. A furcsa, alig értelmezhető fintorok máshol is feltűnnek a műben. A világháborúra való említett utaláshoz kapcsolódik egy hasonló megjegyzés, amellyel a táborbeli éhséget úgy ellenpontoszza, hogy Leningrádban is éheznek, ahol éppen akkor folyt az ostrom.

Egy pénzügyűjtőgető fogoly alakja is felbukkan, aki a lágerben gyakorlatilag az élete árán, a korabeli szovjet viszonyok között is tekintélyes vagyont gyűjtött össze a zsákjában. Halálát így kommentálja: nem úgy élt, mint Morgan, Rotschild vagy Rockefeller, de ugyanúgy meghalt. Megjelenik a kommunista paradoxon is:

„Volt egyszer egy áruló a pártban, még a régi, illegális világban. Sok embert hóhérekre juttatott. Őróla beszélt egy Lenin: Hóhérmunkát végzett, de hogy ezt folytathassa, százakat kellett beszerveznie a pártba.” Profánabbul megfogalmazva a fejlődés eredményeit: *„De az megvan, hogy a kommunizmusra kell hivatkozni és a népre, mikor ellenünk kell beszélniük.”*

Olvashatunk egyfajta eleve elrendelésről is: Lengyel József kommunista marad a lágerben is. A vele együtt szabaduló öreg doni kozák (azaz a javíthatatlan ellenforradalmár) viszont a köztörvényesekkel barátkozik – vajon paranoia felfedezni ebben 1956 Kádár-féle parafrázisát, miszerint a köztörvényesek fognak össze a fasisztákkal? A mű egészét talán Lengyel Józsefnek azzal az 1961-es naplóbejegyzésével lehetne összefoglalni, hogy a szocializmus erejét mi sem mutatja jobban, minthogy kibírta Sztálint és Rákosit.

A másik mű, Örkény István *„Lágerek népe”* című szociográfiája, szerzője a Don-kanyarban, 1943 januárjában lett hadifogoly, munkaszolgálatosként. 1945-től a Központi Antifasiszta Iskolán lett tanár, Rákosi Mátyás, Révai József és Lukács György mellett. Örkény ekkor meggyőződéses kommunista volt, akit ugyan annyiból nem kellett „újraoktatni” a szovjet lágerekben, hogy nem egy ellenséges rendszer kegyeltjeként, hanem épp ellenkezőleg, megvetettjeként került szovjet fogságba, ráadásul, feltehetően édesapjához fűződő ellentmondásos viszonya miatt, elutasította a polgári berendezkedést. Születésének 100. évfordulóján fia beszélt erről egy interjúban az index.hu internetes magazinnak: *„A döntő a hadifogság volt. Ott megkapta, amit mindig is akart, megszabadulhatott a polgári státuszától. Nem szerette, hogy a státusza határozza meg, hogy kicsoda. Ott egy senki volt.”* Örkény egészen 1956-ig elkötelezett volt a párt hivatalos irányvonala mellett, a forradalom idején azonban mintha hályog hullott volna le a szeméről, a Szabad Kossuth Rádiónál vállalt szerepet. A megtorlás idején komolyabb retorzió ugyan nem érte, de sokáig hallgatásra kényszerült. A konszolidált Kádár-rendszerben azután lassan ismét a nagyközönség elé kerülhettek új művei, többek között a *„Lágerek népe”* is újabb kiadásokat megért.

A mű 1947-ben jelent meg először az *Új Magyarország* című hetilapban, amelyet Boldizsár Iván szerkesztett, aki haditudósító volt a doni fronton, és közel sem szovjetbarát hangnemben írt. A későbbi kiadásokba bekerült egy olvasói levél azok közül, amelyeket a *Lágerek népe*-sorozat miatt az *Új Magyarországhoz* küldtek be, e szerint nem volt olyan, hogy a szovjetek a magukat megadni kívánókra lőttek, a szovjet fiatalok önként jelentkeztek, hogy ápolhassák a sebesült foglyokat, sőt, egyes bűnös foglyok még abban a megtiszteltetésben is részesülhettek, hogy orosz vért kaptak! Éhezni természetesen nem éheztek a foglyok. Valószínű, hogy a levél pártutasításra került a laphoz, hogy riasztó ellensúlyként hasson a tényeket egyébként rugalmasan kezelő örkényi antifasiszta propagandamű esetében. A könyv megjelent 1973-ban és 1981-ben is, az utóbbi kiadásba bekerült egy interjú Örkény Istvánnal:

„Foglyai voltunk egy olyan országnak, amelyre fegyverrel támadtunk, holott az soha semmiben nem vétett ellenünk. Mégis emberségesen bántak velünk, legfeljebb káromkodni hallottam az őreinket, de négy és fél év alatt nem láttam azt, hogy valaki megütött volna egy foglyot.”

A könyv meghatározott dramaturgiával építkezik, az első lépés az éhség, amelyet megrendítően ír le Örkény. A második a munka, pontosabban a kezdeti munkakerülés, később pedig a magyarok lesznek a legjobb munkások. Fontos színfolt a „dolgozó tisztek” jelensége, akiknek már semmi közük a „tisztikaszthoz, a második Magyarországhoz”. Utána szól a kereskedésről, és itt emlékezik meg röviden a zsidókérdésről is: óvatosan, egyensúlyozgatva, beszél az antiszemitizmusról, a zsidó bosszúvágyról, arról, hogy nem csak a zsidók „feketéztek” a táborban, és hogy a zsidóknak is döntenük kell. Jellemző, hogy a Magyar Légión megalakulásakor a „horthysta” tiszteket teszi felelőssé a kudarcért, hogy nem vehetett részt a harcokban, valójában Sztálinnak esze ágában sem volt bármit is a magyarokra bízni. Szó esik a lágerszínházról és a kulturális életről is. A klerikális reakció elleni hangon ír Mindszentyről, aki ellenzi a földreformot. A könyv nagy részét egyéni élettörténet alkotják, akik leleplezik a háború előtti rendszert. Örkény sejtetni engedi, hogy a magyar embernek javára vált a fogság: *„A honvágy volt az, ami a világnézeti fejlődést is megindította... Ez indította meg a nagy öntisztulást, a leszámolást a múlttal, önmagunkkal.”* Az új ember kikovácsolta a perekovka jelenségét egyik szereplője szájába adja: *„Én itt a fogságban megváltoztam. Új emberként indulok egy merőben új világba.”*

Van-e különbség a két lágerekről szóló irodalmi mű között? Lengyel igazi kommunista volt, Örkény pedig inkább a társutas antifaszizmus képviselője lett, és nem szakadt el a nemzeti közösségtől: a magyar sors miatt aggódás megrendítően jelenik meg műve egy pontján:

„Félő, hogy e viharos évek megbontották a magyar közösségérzést... E kor magyarja talán végérvényesen és jóvátehetetlenül letépte fényes nemzeti bélyegét, egyarasznyi kört húz maga köré, születés és ivadékait ebbe a krétakörbe belehelyezi, és hallani sem akar átfogóbb felelősségérzetről”.

Lengyel műveiből viszont az a kommunista ember rajzolódik ki, amelynek úgymond megszületéséről Örkény is írt, de Örkény könyve inkább emberi attitűdöt sugall, Lengyelé pedig inkább embertelenét, mert a teremtésből kiszakadó, a saját maga által létrehozott, kietlen, lélektelen valóságban elveszett kommunista „új ember” tanúságtétele.

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.

2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:

Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc

Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

◆ **2012. április 11. Délelőtti szekció**

9.00–10.00 Regisztráció.

10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.

10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.

11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtsünk! Visszaemlékezés a Gulágra.

11.20–11.40 Bognár Zsolt: Sztálin 1944. december 16-ikái határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.

11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulag-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.

12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.

12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.

12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajöttek visszaemlékezései, mint történelmi források

13.00–13.30 Vita, hozzászólások

◆ **2012. április 11. Délutáni szekció**

15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton

15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948) 15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején

16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozgóképek

16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág

16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)

17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata

17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Kísérő rendezvények:

◆ **2012. április 12. csütörtök 9.30-11.00**

Helyszín: Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (Miskolc, Fényi Gyula tér 2-12.)

Szent Ignác épület, Fényi Gyula terem

Programok: Előadások, műhelybeszélgetés a Gulágról. Várdy Huszár Ágnes és Várdy Béla professzorok, Duquesne Egyetem, Pittsburgh, USA; Tatjana Guszarova, Lomonoszov Egyetem, Moszkva, Oroszország

Kamarakiállítás: Szovjet fogságban – Emlékek Dr. Gyermekek László rabságának idejéből

(Budapesti Történelmi Múzeum kiállítása, tablókön)

◆ **2012. április 13. péntek 16.30-18.00**

Helyszín: Nyilas Misi Ház, Lévy József Közművelődési Egyesület (Miskolc, Kossuth u. 17.) Oratórium

Program: Gulyás Gyula filmrendező előadása. Részletek Gulyás Gyula „Málenkij robot” (1987-1989) című dokumentumfilméből. Beszélgetés a rendezővel.

Rendező intézmények:

GKNT

Gulágkutatók Nemzetközi Társasága <http://www.gknt.hu>

Miskolci Egyetem BTK Történet-tudományi Intézet

<http://bolcsesz.uni-miskolc.hu>, <http://tortenelemszak.uni-miskolc.hu>

Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium www.jezsu.hu

Lévy József Közművelődési Egyesület <http://www.nyilasmisi.hu>

MTA MAB Történettudományi Munkabizottság <http://mab.mta.hu>



**MTA
MAB**

A szepességi, gömöri és kassai kézművesség, bányászat és kohászat történetének szlovák nyelvű bibliográfiája

Sylvia HOLEČKOVÁ–Gejza HERMÉLYI–Karol TOMÁNY

Slovak-language bibliography on history of crafts, mining and metallurgy in Zips, Gemer and Kaschau (Košice)

Slovenská bibliografia histórie spišského, gemerského a košického remeselníctva, baníctva a hutníctva.

1. ADAMUV, Pavel: Hámornícka výroba v Gelnici na prelome 19. a 20. storočia a jej zánik = *Vlastivedný časopis* 4. (1982) 148–152.
2. ADAMUV, Pavel: Kovovýroba v údolí Hnilca na prelome 19. a 20. storočia = *Historica Carpatica* 9. (1978) 119–143.
3. ADAMUV, Pavel: Strojársky priemysel na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia = *Vlastivedný časopis* 2. (1978) 60–65.
4. AGRICOLA, Jiří: *Dvanáct knih o hornictví a hutnictví*. Překlad Bohuslav Ježek–Josef Hummel. Ministerstvo hornictví a hutnictví–Národní technické museum Praha, 1933.
5. ák.: Najmodernejšia octáreň republiky v Rožňave = *Šafárikov kraj* 4. (1933)
6. -ár-: Z histórie Rožňavy. Pekári bojovali o chlieb = *Rožňavský mesačník* 12. (1981) 14.
7. BABUŠKA–HOLÝ–TRNKA: *Hornictví I–III. díl*. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 1962–1965
8. *Bányászati és kohászati lapok tartalommutatója 1868–1950; 1951–1967, I–II*. Ed. LEGÉNY János et al. OMBKE, Miskolc, 1967–1968
9. BARNOVSKÝ, Michal et al.: *Dejiny Slovenska VI*. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1988
10. BATTA, Štefan: *Baníctvo v období vzniku priemyselnej veľkovýroby po rozpad kapitalistického zriadenia (obdobie druhej polovice 19. Storočia do r. 1945)*. Rukopis (manuscript), Rožňava, 1983
11. BATTA, Štefan: *Dejiny baníctva v okolí Rožňavy*. Rukopis (manuscript), Rožňava, 1982
12. BATTA, Štefan: *Rožňavská Metercia*. Banícke múzeum v Rožňave, Martin, 2001
13. BATTA, Štefan: Stredoveké baníctvo a hutníctvo na Rožňavskej meterci = *Zborník banského múzea XIV*. (1989) 105–129.
14. BECKOVA, Hedviga: *Dejiny miest Rožňava, Dobšiná, Jelšava, Revúca*. Gemerská knižnica Pavla Dobšinského v Rožňave, Roznava, 1996
15. BÉL Mátyás: *Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt*. Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Sopron, 2004
16. BODNÁR, Juraj: Hutníctvo a železiarstvo v Gemeri = *Technické noviny* 8. (1980)/2.
17. BODNÁR, Juraj: *Ťažiarstvá a banské spoločnosti na Spiši a Gemeri*. Rožňava, 1981
18. CENGEL, Peter: *Počiatky vysokých pecí na Slovensku*. Košice, 2009
19. CENGEL, Peter: *Železiareň v Bretke*. Geoflex, Košice, 2008
20. CENGEL, Peter–HORVÁTH, Pavol: *Železiarne v Smolníku a v Smolníckej Huti*. Košice, 2009

21. CZINTELOVÁ, Angela: Kamenina v zbierkovom fonde Banického múzea v Rožňave so zameraním na produkciu manufaktúr v Muráni a v Rožňave. In: *Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarstvo, džbáňkarstvo, kachliarstvo a kameninovú produkciu*. Rimavská Sobota, 2004. 153–159.
22. CZINTELOVÁ, Angela: Súpis výrobkov manufaktúry na výrobu kameniny v Rožňave v zbierkach Banického múzea. In: *Zborník Banického múzea*. Banické múzeum v Rožňave, Rožňava, 1984. 21–34.
23. ČELKOVÁ, Mária et al.: *Portréty komorských grófov a osobností a hutníctva na území Slovenska v 17.–19. Storočí*. Banská agentúra, Košice, 2007
24. DANIHELKA, Antonín et al.: *Dějiny hutnictví železa v Československu 2*. Academia, Praha, 1986
25. *Dejiny Slovenska I–V*. Ed. R. MARSINA et al. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1985–1992
26. DOBROVÁ Elena: K dejinám rožňavskej kameninovej manufaktúry = *Nové obzory* 6. (1964) 65–77.
27. DOSTAL, Vladimír: *Dejiny hutnictví železa v Československu, Od znarodnení k súčasnosti (1945–1980)*. Academia, Praha, 1988
28. EDVI ILLÉS Aladár: *A Magyar vaskőbányászat és vaskohászat ismertetése*. A XI. Csoport szakbizottsága–Werbőczy Könyvnyomda, Budapest, 1900
29. EISELE Gusztáv: *Gömör és Borsod vármegyének bányászati és kohászati monográfiája*. Joerges Ágoston özvegye és fia könyvsajtóján, Selmeczbánya, 1907
30. EISENKOLB, Fridrich: *Náuka o kovoch*, Státní nakladatelství technické literatury. Praha, 1963
31. FABIÁN Ján: Výroba surového železa v Hute = *Rakovnícké obecné noviny* 3. (2007)/7.
32. FÁBRY, Ondrej: *Súčasné problémy a perspektívy spišsko-gemerského baníctva* = *Uhlí-rudy* 40. (1992)/3. 73–76.
33. FILIPOVIČ M.: Prvé železnice v Gemeri = *Zora Gemera* 1. (1970)/25–26.
34. FILIPOVIČ M.: Prvé železnice v Gemeri = *Zora Gemera* 1. (1970)/24.
35. FRÁK Gustáv: Pracovné pomery v banských a hutníckych závodoch Gemera a Malohontu za feudalizmu = *Obzor Gemera* 3. (1990) 135–141.
36. FRÁK, Gustáv com. Činnosť banícko-hutníckej sekcie pri Baníckom múzeu v Rožňave. In: *Banícky Gemer: 70 rokov Banického múzea v Rožňave*. Ed. Štefan LABANCZ. Edícia Gemerské vlastivedné pohľady–Osveta, Martin, 1973. 77–81.
37. FRÁK, Gustáv: *Baníctvo v Železníku*. Východoslovenské vydavateľstvo. Košice, 1987
38. FRÁK, Gustáv: Magnezitový priemysel v Rožňavskom okrese. In: *Banícky Gemer: 70 rokov Banického múzea v Rožňave*. Ed. Štefan LABANCZ. Edícia Gemerské vlastivedné pohľady–Osveta, Martin, 1973. 151–164.
39. FROLOV, V.A.–JUDKEVIČOVA, R.V.: *Kovy budúcnosti*. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 1963
40. FÜLÖP József: *Az ásványi nyeranyagok története Magyarországon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1984
41. FÜRYOVÁ, Klára–MÍČEK, Milan–MIHOK, Ľubomír–TOMČO, Štefan: Začiatky železiarstva vo východnej časti Gemera v stredoveku = *Zborník Slovenského národného múzea* 85. *Archeológia* 1. (1991) 107–144.
42. *Geológia – baníctvo – hutníctvo. : Súpis časopisov, novín, zborníkov, ročeník a informačných periodík so vzťahom k Slovensku do roku 1992*. Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1994

43. GULYÁS Tibor et al.: *Magnezitový priemysel Československa*. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice, 1986
44. HAJDUOVÁ, Eva: Baníctvo a hutníctvo v Gemeri má za sebou stáročnú tradíciu = *Korzár* 14. (1999)/10.
45. HAPÁK, Pavel: *Dejiny železiarskeho priemyslu na Slovensku*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1962
46. HECKENAST Gusztáv: Železiarsky priemysel Rožňavy na začiatku 18. storočia = *Obzor Gemera* 4. (1973) 139–141.
47. HERČKO, Ivan: Baníctvo a hutníctvo v Gemeri v Baníckom múzeu v Rožňave = *Múzeum* 1. (1998) 23–25.
48. HERČKO, Ivan: Huty a hámre na východnom Slovensku = *Vlastivedný časopis* 1. (1990) 35–38.
49. HERÉNYI, Ladislav: Z histórie železolejárstva = *Múzejné noviny* 1. (1999)/2.
50. HISTORICUS ROSNAVIENSIS: Rozsnyó és vidéke ipari és kereskedelmi múltjából = *Sajó-Vidék* 1937/2–3.
51. HLOBIL, Ján: Prínos Andrásyovcov pre baníctvo a železiarstvo v okolí = *Múzejné noviny* (2008)/6.
52. HLODÁK, P.–ŽILÁK, J.: *Muránska kamenina. Manufaktúra na výrobu keramiky*. Lučenec, 2000
53. HOLEČKOVÁ Sylvia: Banícke bratstvo na spôsob cechu v Rožňave = *Múzejné noviny Banického múzea v Rožňave* 2011/2.
54. HOLEČKOVÁ Sylvia: Cechové zvolávacie tabuľky v zbierkach Banického múzea = *Múzejné noviny Banického múzea v Rožňave* 2007/2.
55. HOLEČKOVÁ Sylvia: K výstave Rožňavské cechy = *Múzejné noviny Banického múzea v Rožňave* 2010/5.
56. HOLEČKOVÁ, Sylvia: Pamiatky cechového života Rožňavy v zbierkovom fonde Banického múzea v Rožňave. In: *Zborník k 110. výročiu založenia*. Banické múzeum v Rožňave, Rožňava, 2011. 13–16.
57. HOLEČKOVÁ, Sylvia: Vznik a vývoj cechov v Rožňave. In: *Zborník k 110. výročiu založenia*. Banické múzeum v Rožňave, Rožňava, 2011. 4–12.
58. HOLEČKOVÁ, Sylvia: Zo života rožňavských cechov = *Múzejné noviny Banického múzea v Rožňave* 2005/5.
59. HOUDEK, Ivan: *Cechovníctvo na Slovensku*. Muzeálna slovenská spoločnosť, Turčiansky Svätý Martin, 1943
60. HUŇÁK, Ladislav: *40 rokov Železorudných baní Spišská Nová Ves*. Železorudné bane, Spišská Nová Ves, 1988
61. IHOK, Ľubomír. *Moderné metódy riadenia a kontroly v metalurgii železa a ocele*. 1. vyd. Elfa, Košice, 2008
62. ILA Bálint: *Gemerská župa I. (1–2–3. časť). Dejiny župy do r. 1773*. ZEAVPS, Dolné Srnie, 2010
63. JANČURA, Marián et al.: Baníctvo mesta Spišská Nová Ves do polovice 19. storočia. In: *Ročenka spišského dejepisného spolku v Levoči, XVI. Ročník. Zborník prednášok z konferencie Občianske združenie Banický spolok Spiš*. Spišská Nová Ves, 2010
64. JANČURA, Marián: Baníctvo a hutníctvo v stredoveku = *Spišský Korzár* 230. (2008)/2.
65. JAREŠ, Vojtech: *Ocel*, Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 1962
66. *K dejinám baníctva a hutníctva v rožňavskom okrese Bibliografia*. Okresná knižnica v Rožňave, 1973

67. KANABA, Martin: Výroba železa na Slovensku a v gemerskej župe = *Nížnoslanské noviny* 1. (2005)/1.
68. KANABA, Martin–NEVYJELOVÁ, Anna: *História baníctva a hutníctva v rožňavskom okrese*. Okresné pedagogické stredisko v Rožňave, 1966
69. KAŠIAROVÁ, Elena: *Banícka a hutnícka minulosť Slovenska v kartografických pamiatkach*. Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie Slovenskej republiky. Banská agentúra, Košice, 2010
70. KAZIMÍR, Štefan: Stav a rozmiestnenie železiarskeho priemyslu na Slovensku v druhej polovici 18. storočia = *Historické štúdie* 1958. 117–136.
71. KERÉKES Gy.–SZEPESI M.: *A felvidék ipara és kereskedelem az elmúlt esztendőben*. Kassa, 1941
72. KISZELY Gyula: *A Magyarországi öntészet története képekben*. OMBKE, Budapest, 1978
73. KLADIVÍK, Eugen: História lokomotívnej dopravy v podzemí slovenských baní do roku 1945 – dokončenie = *Spravodaj Banského výskumu Prievidza* 38. (1996)/6. 331–346.; 39. (1999)/1. 8–22.; 7. (1999) 8–22.
74. KLINGOVÁ, Adriana et al.: *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši*. Spišská Nová Ves, 2008
75. KMEŤOVÁ, Dagmar: *Hutníctvo drahých a vzácnych kovov*. 1. vyd. Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava, 1967
76. KOČIŠ, Jozef . *Baňa Rožňava – historická a súčasná : baníctvo a úpravníctvo v Rožňave a okolí*. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice, 1990
77. KOŘAN, Jan: *Přehledné dějiny Československého hornictví*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1955
78. KRAMER, Juraj: *K dejinám priemyslu na Slovensku za prvej ČSR, odbúravanie železiarskeho priemyslu na Slovensku v r. 1918–1925*. Práca, Bratislava, 1955
79. KRAVEC, Jozef: *Po stopách histórie baníctva, hutníctva a železiarstva v Spišsko – gemerskom Rudohorí*. Gemerský banícky spolok – Bratstvo, Rožňava, 2006
80. KUČERA, Matúš: Hutníctvo železa na Slovensku v 10. až 13. storočí = *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica* 29–30. SPN, Bratislava, 1983. 73–85.
81. KULIBIN, V.A.: *Úprava rúd pre vysoké pece*. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 1955
82. KUŠNIER Ondrej: Navždy stíchli hámorné kladivá – Dejiny hámrov v okolí Nižnej Slanej = *Banícke slovo* 16. (1975)/3.
83. LABANCZ, Štefan: *Banícky Gemer*. Vydavateľstvo Osveta, Martin, 1973
84. LABUDA, Jozef–ZEROLA Jaroslav–ŠUŠKOVÁ Helena: *Európske ložiská železa a jeho využitie*. Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici, 2004
85. LACKO, Miroslav et al.: *Montánna história 2–3–4. Slovenská spoločnosť pre sociálne a hospodárske dejiny*, Mlynské Pole 10. Limbach, 2009–2012
86. LACKO, Miroslav: *Hámorské kováčstvo a baníctvo v Medzeve*. Bratislava, 2002
87. LACKO, Miroslav: *Slovenská montánna historiografia v rokoch 1983–2005, komentovaná bibliografická príručka k dejinám baníctva a hutníctva*. Bratislava, 2007
88. LACKO, Miroslav: Výberová bibliografia k dejinám baníctva a hutníctva na Slovensku za roky 2006 až 2007. In: *Montánna história* 1. Sofias, Limbach, 2008. 258–269.
89. LACKO, Miroslav: Výberová bibliografia k dejinám baníctva a hutníctva na Slovensku za roky 2006 až 2007. In: *Montánna história* 1. Sofias, Limbach, 2008. 258–269.

90. LICHNER, Marián et al.: *Banská Štiavnica Svedectvo času*. Štúdio HARMONY, Banská Bystrica, 2002
91. MAGULA, Rudolf: *Banické svietidlá v múzeách na Slovensku*. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice, 1991
92. MAJER, Jiří: *Z dějin vysoké školy báňské v Příbrami*. Symposium Hornická Příbram ve vědě a technice, 1984
93. MAKARIUS, Miroslav: *Výroba surového železa I*, Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava, 1962
94. MALKOVSKÝ, Jaroslav. *Hutníctvo ťažkých obecných kovov. 1. vyd.* Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava, 1962
95. MARIÁSSY J.: Gazdasági és időjárési tudósítás Rozsnyó tájáról Gömör megyéből = *Ismertető Honi s Külföldi Gazdaságban és Kereskedésben 1840/13.*, 34.
96. MARIÁSSY J.: Gazdasági tudósítás. Rozsnyó és vidéke = *Ismertető Honi s Külföldi Gazdaságban és Kereskedésben 1840/41.*
97. MARTULIAK Pavol: Nevšednosť cechovej každodennosti = *Historická revue* 2. (1994) 10–12.
98. MARTULIAK Pavol: Cechová svojráznosť. Pod visačkou kvality = *Historická revue* 3. (1995) 10–12.
99. MIHOK, Ľubomír a kol.: Drevouhoľné vysoké pece v povodí rieky Slaná. In: *Historica Carpatica* 37. (2006–2007) 33–54.
100. MIHOK, Ľubomír. *Moderné metódy riadenia a kontroly v metalurgii železa a ocele*. Elfa, Košice, 2008
101. MIKLÓSSY Jolán: A Pelsőci óhámor – Miklóssy acélműgyár története = *Pelsőci Hírnök* 2006/3–4 .
102. MIKULIK, József: *Magyar kisvárosi élet 1526–1715*. Kovács Mihály könyvnyomdája, Rozsnyó, 1885
103. NĚMEC, Zdeněk: *Rudné baníctvo na Slovensku*. Vydavateľstvo Smena, Bratislava, 1967
104. NÉMETH, Györgyi: *Manufaktúrák Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1991
105. NÉMETHOVÁ, Eva: Dějiny hutnictví železa v Československu = *Historica Carpatica* 1987. 317–321.
106. NEUBAUER, Ján: Hutníctvo a hámorníctvo v Dobšinej = *Zora Gemera* 30. (1997)/4.
107. *Nové vedecko-technické poznatky v hutníctve: zborník prednášok: Košice, 5.-7.7.1982. Sekcia hutníctvo železa a ocele*. Dom techniky Československej vedeckotechnickej spoločnosti, Košice, 1982
108. NYÁRI A.: Rozsnyói gombkötők = *Rozsnyói Híradó* 1904/37–38. 1–2.
109. NYÍRESI-TICHY Kálmán: *A Rozsnyói Városi Múzeum céhtáblái*. Wiko Ny., Kassa, 1943
110. OGURČÁK, Ján, Ing.: *Doprava v bani*. Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava, 1967
111. PATAY Pál: *Haragöntés Magyarországon*. Öntödei Múzeum, Budapest, 2005
112. PAULÍNÝ, Ákos: *Železiarstvo na Pohroní v 18. A prvej polovici 19. Storočia*. Vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1966
113. PAULINYI, Á.: K niektorým otázkam vývinu železiarstva na Slovensku v prvej polovici 19. storočia = *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* 1960. 79–112.
114. PAULINYI, Á.: Kusové (tzv. slovenské) pece a priama výroba kujného železa na Slovensku v 18. storočí. In: *Z dejín vied a techniky na Slovensku I*. SAV, Bratislava, 1962. 57–82.
115. PETRÍK, Jozef: Vývoj metalurgie železa na Spiši = *Z minulosti Spiša* XIII. (2005) 113–140.
116. PILISSY Lajos: *Középfokú öntészeti szakoktatásunk kezdete*. Öntödei Múzeum, Budapest, 2004
117. PLAINER, Radomír: *Dějiny hutnictví železa v v Československu, Od nejstarších dob do průmyslové revoluce* 1–3. Academia, Praha, 1984

118. PÓSCH J.: Rozsnyó fejlődése = *Rozsnyói Híradó* 1911/7. 1–2.
119. PURŠ, Jaroslav: *Dějiny hutnictví železa v Československu 2. Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války*. Academia, Praha, 1986
120. PUSZTAI László: *Öntöttvasművesség Magyarországon*. OMBK–Stádium Nyomda, Budapest, 1998
121. REMPORT Zoltán: *A Kárpát-medence vasdyártása neoabszolotizmus korában (1850–1867)*. MONTAN-PRESS Kft, Budapest, 2003
122. REMPORT Zoltán: *Magyarország vaskohászata a dualizmus korában (1867–1918)*. MONTAN-PRESS Kft, Budapest, 2005
123. REMPORT Zoltán: *Magyarország vaskohászata az ipari forradalom előestéjén (1800–1850)*. MONTAN-PRESS Kft, Budapest, 1995
124. RÉZ, Géza: *A modern bányászat*. Franklin társulat, Budapest, 1914
125. RITTER E. K.: Időjárési és gazdasági hírek Rozsnyóról = *Magyar gazda* 1843/38–40.
126. RITTER E. K.: Rozsnyói gazdasági hírek = *Magyar Gazda* 1842/62.
127. ROTH, Peter: Počiatky metalurgie na Spiši = *Z minulosti Spiša* XIII. (2005) 97–112.
128. ROZLOŽNÍK, Mikuláš: Príspevok k vývoju banskej techniky v rožňavských baniach = *Vlastivedné štúdie Gemera* 3. (1985) 105–134.
129. ROZLOŽNÍK, Ondrej–TURČAN, Tibor: *Banské mesto Dobšiná*. Banská agentúra, Košice, 2008
130. ROZLOŽNÍK, Ondrej: Prehľad geologických a ložiskových pomerov okolia Rožňavy. In: *Banický Gemer: 70 rokov Banického múzea v Rožňave*. Ed. Štefan LABANCZ. Edícia Gemerské vlastivedné pohľady–Osveta, Martin, 1973. 105–126.
131. A rozsnyói börgyár = *Vasárnapi Ujság* 15. (1868)/41. (11.10.1868)
132. A rozsnyói czizmadiák áruháza = *Rozsnyói Híradó* 1910/7. 1–2.
133. *Rozsnyófürdő*. Légrády testvérek, Budapest, [1912]
134. Rozsnyói kőedénygyár = *Rozsnyói Híradó* 35. (1912)/27. 1. (07.07.2012)
135. *SBORNÍK Spojeného banského revíru pre Slovensko a Podkarpatskú Rus* 1–2. Red. Karel STAUCH et al. Kníhtlačiarne A. Wiesner v Malackách, Bratislava, 1938
136. SEHNÁLKOVÁ, Zuzana: *Hutníctvo: Súborná bibliografia slovenskej knižnej literatúry za roky 1945–1972*. Štátna vedecká knižnica, Košice, 1973
137. SCHMIEDL, Juraj aut. *Hutníctvo neželezných kovov. 2. preprac. vyd.* Alfa, Bratislava, 1984
138. SLIVKA, Michal: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku 1. = *Historica Carpatica* 9. (1978) 217–263.
139. SULÁN, B.: A rozsnyói céhek egységes rendtartása 1784/85–ből = *Új Magyar Muzeum* II. (1944) 81–84.
140. SULÁN, Béla: *Céhélet Rozsnyón a XVII–XVIII. században*. Gömöri Ny., Rozsnyó, 1941
141. ŠARUDIOVÁ, Mária: *Hutníctvo na východnom Slovensku. 1. vyd.* Krajské nakladateľstvo všeobecnej literatúry, Košice, 1962
142. ŠARUDIOVÁ, Mária: *Topografia železiarní na Slovensku v 19. Storočí*. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice, 1989
143. ŠARUDYOVÁ, Mária: *Hutníctvo na východnom Slovensku*. Krajské nakladateľstvo všeobecnej literatúry, Košice, 1962

144. ŠPIESZ Anton: Priemyselná výroba v Gemeri v 17.-18. storočí = *Vlastivedný časopis* 14. (1965) 30–33.
145. ŠPIESZ, Anton: *Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725–1825*. SAV, Bratislava, 1961
146. ŠPIESZ, Anton: Priemyselná výroba v Gemeri v 17.-18. storočí = *Vlastivedný časopis* 1. (1965) 30–33.
147. ŠPIESZ, Anton: *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*. Osveta, Martin, 1983
148. ŠPIESZ, Anton: *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1972
149. ŠTEFANČA, Peter: Dejiny a súčasnosť baníctva a hutníctva v Rožňave a okolí = *Rožňavské noviny* 9. (2001) 3.
150. ŠTEFANČA, Peter: Gemer – železné srdce strednej Európy = *Historická revue* 12. (2004) 15.
151. ŠTEFANČA, Peter–TOMÁNYOVÁ, Eva: *520. výročie založenia Zväzu hornouhorských banských miest*. Gemerský banský spolok Bratstvo, Rožňava, 2007
152. ŠTEFANČA, Peter–TOMÁNYOVÁ, Eva: *Prínos Andrásyovcov pre baníctvo a železiarstvo v okolí Rožňavy, pri príležitosti 430. výročia príchodu Andrásyovcov do Gemera*. Gemerský banícky spolok Bratstvo, Rožňava, 2008
153. ŠTIBRAVÝ, Vojtech: Príspevok k sociálnym a hospodárskym dejinám Gemera v 18. a v prvej polovici 19. storočia = *Historické štúdie* 10. (1965) 128–147.
154. TAJTÁK, Ladislav et al.: *Dejiny Rožňavy I*. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice, 1978
155. TEMESVÁRY, Ferenc: *A céhládák szerepe a céhek életében*. Magyar Nemzeti Múzeum–Történeti Múzeum, Budapest, 1958
156. TOMÁNYOVÁ, Eva: Štatút čizmárskeho cechu v Rožňave = *Zborník Banického múzea v Rožňave* 1984. 35–40.
157. TÓTH L.: Adatok Gömör és Kishontvármegye czéheinek történetéhez = *Rozsnyói Híradó* 1896. júl. 6.
158. TÓTH, L.: Adatok a rozsnyói czéhek történetéhez. In: *A rozsnyói kath. Főgymnázium értesítője az 1886–87 tanévről*. 1887. 3–12.
159. TURČAN, Tibor et al.: *Dejiny hutníctva na Slovensku*. Banská agentúra, Košice, 2006
160. TURČAN, Tibor–ZÁMORA, Peter et al.: *Dejiny baníctva na Slovensku 1–2*. Banská agentúra, Košice, 2003
161. Ujabb ipartelepek Rozsnyón = *Rozsnyói Híradó* 1907/37. 2.
162. VILIM, Ján: Rozbehnú v rožňavskej bani ťažbu striebra? = *Banické slovo* 36. (1995)/29. 1–2.
163. VOZÁR, Jozef: *Poriadok pre železiarske hámre v stoliciach Abov, Spiš a Turňa z rokov 1713–1715*. Východoslovenské železiarne, Košice, 1979
164. Z Kunovej Teplice = *Šafárikov kraj* 4. (1934) 3.
165. ZSÁMBOKI László: *Selmeci ezüst, Körmöci arany*. K-B Aktív Nyomda, Miskolc, 2005
166. ŽILÁK, Ján: Bansko-hutnícke podnikanie v Malohonte v druhej polovici 18. a začiatkom 19. storočia. In: *Vlastivedné štúdie Gemera* 7. Martin, 1989. 81–104.
167. ŽILÁK, Ján: Poriadok štelianskeho tovarištva v Štítnickej doline z roku 1803 = *Obzor Gemera-Malohontu* 1. (1993) 23–26.
168. ŽUDEL, Juraj: *Stolice na Slovensku*. Obzor, Bratislava, 1984

**Közelítések a barokkhoz –
Barokk festménymásolatok
a Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében**

PIRINT Andrea

**Approaches to Baroque – Copies of Baroque paintings
in the Fine Arts Collection of Herman Ottó Museum**

Depending on prevailing ideologies and artistic tendencies the opinion about Baroque art was changing continuously during the centuries. For a long time this was not appreciated by the succeeding generations. Sporadic examples for its new revelation can be found already at the beginning of the 19th century, but it aroused the interest within wider limits since the middle of the century, collaterally with the developing of the tendencies of Realism. The effective revelation occurred at the end of the century, when the heritage of the past came into fashion in the art. Although the revived Baroque cannot be defined as the authentic style (as it was not the same) the intention of the “transposition” aroused interest in the original works of art. The profound studies of the Baroque heritage became part of the education at the fine arts academies.

Making artistic copies and the copies themselves could play various kinds of roles at the time of making. According to the most characteristic function it was a method of self-education as well as academic education. Copies could be substitutes for the original masterpieces, articles of merchandise, objects in art collections and manifestations of the admiration for great masters or exceptional masterpieces. These roles give reasons for estimating the copies not only as concrete things, but also as symptoms in the history of art-reception. The answers given to the questions who?, what/who? and when? can tinge the history of the changing tastes, moreover perhaps can give surprises in respect of the newest artistic tendencies in the time of the copy making.

This catalogue is publishing the copies of Baroque paintings owned by the museum of Miskolc as sources of the history of art-reception in order to assist the research dealing with the history of the Baroque art. The respective copies are presented in this discourse.

Az a sokrétű és sokarcú művészeti stílus, amely a kései reneszánsz művészet alapjain a 16. század végi Itáliában született meg, s amely szétterjedve Európában és a gyarmatokon mintegy 150 éven át korstílusként határozta meg a legkülönbébb művészeti ágak szellemi tartalmát és formai megjelenését, a 18. század végén, utólagosan kapta barokk elnevezését. A szó eredete vitatott. Valószínű forrásának a portugál, ill. spanyol *barruca* (*barrueco*) szót tartják, amellyel a szabálytalan formájú, nem tökéletes formájú igazgyöngyöt jelölték, s amelynek az olasz nyelvben meghonosult, tartalmilag módosult alakja szolgálhatott először egy stílus megnevezésére. Az olasz *barocco* nyakatekert következtetést, kicsavart gondolkodást jelent, amiből kitetszik, hogy az elnevezés pejoratív jelentéssel bírt, s a klasszicizmus búvóletében élő utókor lesújtó véleményét fejezte ki a megelőző időszak művészetéről.

A barokk korszak hagyatékának megítélése az évszázadok során – a mindenkori uralkodó ideológiák és művészeti törekvések függvényében – többször is változott, újraértékelődött. Leáldozását követő újbóli „felértékelésére” szórványosan már a 19. század elejétől példákat találunk (így Géricault, Delacroix munkásságában), de szélesebb körben csak a század közepétől, a realista tendenciák térnyerésével kapott megtisztelő figyelmet. A művészek közül egyre többen fordultak érdeklődéssel a barokk nagymesterek felé, előfutárt látva bennük. Az értő odafigyelésre tehát először a művészeti gyakorlat mutatott példát, a művészettörténet-írás csak a század végére rehabilitálta a lenézett korszakot, egyúttal történetileg is rendezte azt. Heinrich Wölfflin (1864–1945) 1888-ban megjelenő,

Renaissance und Barock című tanulmányában első között használta az addig alig leplezetten becs-mérlő barokk terminust mellékíz nélkül, s ugyancsak pionírként alkalmazta egy korstílus megjelölésére. Gyakorlati síkon a historizmus hozta meg az igazi revelációt. A hivatalos művészetben a történelmi stílusok utánzása dominált, amely a különféle korok stílusjegyeinek olykor tiszta felelevenítésében, gyakrabban azok kevert alkalmazásában, eklektikájában mutatkozott meg. A historizmus által életre hívott neobarokk elsősorban az építészetben és az iparművészetben kapott kitüntetett szerepet, de a képzőművészetre is erős hatást gyakorolt. Noha a régi korstílust felélesztő neobarokk nem definiálható a történelmi barokk *par excellence* megújulásaként, a transzponálás szándéka érdeklődést keltett az autentikus alkotások iránt. A barokk emlékek elmélyült tanulmányozása a hivatalos művészetet támogató akadémiai oktatásnak is szerves részévé vált.

Letűnt korok művészeti eredményeinek tanulmányozása, ezen belül is a másolás útján való „birtokbavétel” a festőművészek intézményes oktatásának, egyúttal az önképzésnek már nagy múltra visszatekintő hagyományos módszerének számított a 19. század végére. Nagymesterek remekműveinek pontos lemásolása, vagy éppen csak vázlatos rögzítése segítséget nyújt az alkotás megértésében, a festőtechnika, színkezelés, kompozíciós sémák alapos elsajátításában. Az egyetemes képzőművészet múzeumok által őrzött remekműveinek másolás útján való megismerése a másoló fejlődését, a tapasztalatok integrálásával saját művészi gyakorlatának tökéletesedését szolgálta. A következőkben alkalmazott oktatási módszer egyik leggazdagabb tárgyiasult magyarországi eredménye az I. Festészeti Mesteriskola másolatgyűjteménye volt. A Mesteriskola az 1871-ben alapított Mintarajztanoda és Rajztanárképző (a későbbi Képzőművészeti Főiskola, a mai Képzőművészeti Egyetem) mellett, attól függetlenül 1882-ben kezdte meg működését, s a művészképzés céljait szolgálta. Irányításával Benczúr Gyulát (1844–1920) bízták meg, aki a felkérésre a müncheni akadémia katedrájáról tért haza. Benczúr azt az oktatási módszertant hozta magával, amelynek eredményességét egyéni fejlődésében is visszaigazolni látta, s amelyben a tanulmányutak, a múzeumlátogatások és a másolatkészítések gyakorlata fontos szerepet kapott. A Mesteriskola másolatgyűjteménye a közvetlenül tanulmányozható remekművek hiányát igyekezett pótolni.¹ A másolatkészítés gyakorlatát, egyúttal a kollekció gyarapodását a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1871 és 1893 között Európa nagy múzeumaiba szóló utazási és másolási ösztöndíjakkal támogatta. Az állami szubvenciókból született másolatokat a Mesteriskola és a Szépművészeti Múzeum között osztották szét.²

Sajátos helyük van a másolatkészítés történetében Balló Ede (1859–1936) kópiáinak. A portréfestőként is sikeres, ám leginkább másolatairól híres mester a fentiekkel szoros összefüggésben kezdte el másolói tevékenységét, de amit később önálló úton folytatott. Balló Ede olyan iskolákba járt, s olyan mesterektől tanult, ahol és akik a remekművek másolását – az ez időben már egyre erőteljesebben megfogalmazódó kritika ellenére is – a művészképzés alapvető pedagógiai gyakorlatának tartották. A budapesti Mintarajztanodában Székely Bertalan tanítványa, ezt követően a bécsi és müncheni akadémiák ösztöndíjasa, 1883–1884-ben a Benczúr-mesteriskola növendéke volt. Egyik legkorábbi másolatát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ösztöndíjával 1885-ben festette. A párizsi Louvre remekművéről készített kópia a Mesteriskola másolatgyűjteményébe került.³ 1891-ben ugyancsak minisztériumi ösztöndíjjal utazott Madridba, hogy Velázquez műveit tanulmányozza. Az itt, és később Rómában, majd Bécsben készített Velázquez-másolatokkal 1899-ben, a spanyol nagymester születésének 300. évfordulója alkalmából rendezett emlékkiállításokon nemcsak itthon, de külföldön is szép sikereket aratott, amiből minden bizonnyal bátorítást nyert. Balló másolótevékenysége azonban erre az időre már túlnőtt a puszta önképzés keretein. Míg az induláskor az olajfestés mesterségének alapos elsajátítása, valamint a nagymesterek iránti hódolata motiválta, a későbbiekben már tudatosan gyarapította másolatgyűjteményét. 1894-től kezdve 1922-es nyugdíjazásáig a

¹ Eredeti művek tanulmányozására itthon 1865-től az Esterházy-képtár, majd az 1872-ben alapított, az Esterházyak gyűjteményét is magába foglaló Országos Képtár nyújtott lehetőséget. Ennek utódintézménye a Szépművészeti Múzeum, melynek alapítását az 1896-os millenniumi törvény mondta ki.

² RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 30.

³ *Krisztus sírbatétele*. Másolat Jusepe Ribera festménye után, 1885. (olaj, vászon 125,5x182 cm) A festményt a Mesteriskolától Balló utóbb visszakérte. 1934-től a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében (Ltsz: B48). RÉVÉSZ (szerk.) 2004. Balló Ede művészi másolatainak katalógusa: kat. sz. 5., 8. kép

Mintarajztanoda, illetve a Képzőművészeti Főiskola alakrajztanára volt, másolatait pedagógusi elfoglaltsága mellett, főképp a nyári időszakokban tett rendszeres külföldi tanulmányutak során készítette. Egyre határozottabban körvonalazódó szándéka az volt, hogy hiteles rekonstrukcióra törekvő másolatain keresztül a szélesebb hazai közönség is találkozhasson az európai festészet külföldi gyűjteményekben őrzött remekműveivel.

Balló Ede klasszikus mesterek után készült másolataiból első alkalommal 1908-ban, az Ernst Múzeumban nyílt önálló kiállítás. A tárlatok sora nyugdíjba vonulását követően folytatódott. 1924-ben ismét az Ernst Múzeum, 1928-ban – és ezt követően még kétszer – a Szépművészeti Múzeum, 1932-ben a Múcsarnok adott helyet a Balló-féle kópiák időszaki tárlatainak. 1934-ben a már idős mester száz másolatot ajándékozott a Szépművészeti Múzeumnak,⁴ melyek ettől kezdve – egészen a világháború kitöréséig – állandó kiállításon voltak megtekinthetők.

Balló Ede Európa legrangosabb képtáraiba nyert bebocsátást, s másolói tevékenységének fél évszázada alatt – a legutóbbi kimutatások szerint – összesen 170 kópiát készített, túlnyomórészt külföldi mesterek remekművei után.⁵ Tekintve, hogy köznevelési célra szánt munkáin keresztül az olajfestészet fejlődését kívánta reprezentálni (az olajfestés mesterségének több évszázados tradícióit szakértőként is kutatta),⁶ legjobbnak tartott – s ekként a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozott – másolatai a Jan van Eycktől induló és Goyáig tartó történeti ívet rajzolják meg. Ezen belül azonban – mivel a másolandó alkotásokat jellemzően ő maga választotta ki, s csak alig néhány esetben dolgozott megrendelésre – másolatgyűjteménye egyéni ízlését és szubjektív értékítéletét tükrözi. Munkáinak listája azt mutatja, hogy nagy hatással volt rá az olasz reneszánsz, de leginkább a barokk hagyatéka érintette meg. A szívéhez közel álló remekművek többsége a 17. században, spanyolországban és Hollandiában született. Az 1934-ben megnyílt állandó kiállítás legnagyobb hangsúllyal prezentált mesterei Velázquez, Rembrandt és Vermeer voltak.⁷

A Herman Ottó Múzeumban őrzött klasszikus festménymásolatok többsége (hét darab) a Képzőművészeti Főiskola gyűjteményéből származik. Iratok hiányában nem ismerjük az átadás idejét, sem körülményeit, provenienciájukról a művek hátoldalán fellelhető nyilvántartási blanketták tudósítanak. A Képzőművészeti Főiskolától átvett festmények közül csak kettőt szignált másolójuk, a többi jelzetlen, készítőikre vonatkozóan a hátoldalak sem nyújtanak információkat. Két mű reneszánsz másolat, öt festmény barokk kori alkotások után készült. Beleltározásuk az 1990-es években, három ütemben történt meg. A jelzetlen darabok – a másolatkészítés hazai történetéből ötletet merítve – Balló Ede másolataiként kerültek rögzítésre.

A miskolci másolatok szerzeményezésének tisztázatlansága, kurta-furcsa története kiválóan tükrözi a műfaj megítélésében időközben történt változást. A másolatkészítés gyakorlatáról már Balló korában megoszlottak a vélemények, ellenzőinek álláspontja szerint a kopírozás elfolytja az egyéni invenciót, s mint oktatási módszer tévútra vezet. Az ellenérzés ugyanakkor a köznevelési célú másolat-kiállításokkal kapcsolatban is kitapintható volt. Az eredeti kontra másolat relációjában az utóbbival kapcsolatban a pótlékjelleg, az individuális alkotóerő, valamint a történeti hitelesség hiányát hangsúlyozták. Balló zsenialitásának, bámulatos technikai tudásának és a műfajhoz való alázatos, tiszteletet parancsoló hozzáállásának is szerepe volt abban – természetesen több más, a szorosan vett festői szakmától független, egyéb tényező mellett –, hogy másolatainak bemutatását a legjelentősebb kiállítási intézmények vállalták fel. Kópiáinak csillaga azonban később menthetetlenül leáldozott. A Balló-féle másolatok állandó tárlatát a második világháború idején az állagmegóvás okán bontották le, de később már nem rendezték vissza. A gyűjtemény sorsa megpecsételődött, néhány vidéki bemutatótól eltekintve többé nem kapott nyilvánosságot.

⁴ A Szépművészeti Múzeum egykori nyilvántartásában összesen 108 Balló-másolat szerepel.

⁵ Másolatainak katalógusa: RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 113–132.

⁶ BALLÓ 1917. Németül: *Technik der Ölmalerei, mit einem Anhang über Kopieren und Restaurieren der Ölgemälde*. K.W. Hiersemann, Leipzig, 1924.

⁷ BALLÓ 1934. A Velázquez után készített másolatok száma 21, Rembrandt után 19, Vermeer után 10 kópiát sorol fel a kiállítás katalógusa. (A ranglista negyedik helyezettje – 9 másolattal – Tiziano volt.)

A műfaj kedvezőtlen megítélése a másolatok nyilvántartására, közgyűjteményi kezelésére is rányomta bélyegét. A Szépművészeti Múzeum által őrzött Balló-kópiák revíziója, adatolása és feldolgozása éppúgy az évtizedeken át görgetett megoldandó feladatok közé tartozott,⁸ mint a Képzőművészeti Főiskola Benczúr-féle másolatgyűjteményének rekonstrukciója.⁹ A másolatokat a közintézmények hanyagul, mostohagyermekként kezelték, gondozásuk teher volt, mozgatásuk (letéti kihelyezésük, átadásuk) rögzítése pontatlan. Eszmei megítélésüket, s ezzel együtt a velük való bánásmódot a bizonytalanság jellemezte. Az akut probléma rendezése érdekében 2004-ben az ügyben kiemelten érdekelt Képzőművészeti Egyetem tett jelentős lépéseket. A hazai közgyűjteményekben őrzött másolatokból kiállítást,¹⁰ a tárlathoz kapcsolódóan tudományos konferenciát rendezett,¹¹ valamint tanulmányokkal kísért és adattárral bővített katalógust jelentetett meg.¹² Különösen ez utóbbival – úgy hisszük – tartós eredményeket ért el a másolatok méltányos értékelése érdekében. A Révész Emese által szerkesztett kötetet jelen katalógus összeállításakor magunk is mint legfontosabb forrásanyagot és szakirodalmat használtuk fel.

A művészi másolás, s az ennek eredményeként létrejött másolat többféle szerepet betölthetett a maga idején. Legjellemzőbb funkciója szerint az önképzés és a művészeti oktatás módszere volt, lehetett pótlása az eredeti alkotásnak, de lehetett tárgya a műkereskedelemnek és a műgyűjtésnek, illetve kifejeződése egy nagymester, vagy egy remekmű iránti csodálatnak. Ez utóbbi indítatások adnak okot arra, hogy a másolatot ne csak konkrét szerepe szerint értékeljük, de mint recepció-történeti jelenséget is értelmezzük. A ki, kit, mit és mikor kérdésekre adott válaszok nemcsak az ízlések és kánonok dialektikus változásának történetét teszik differenciálhatóbbá, de a másolatkészítés idejének művészeti nóvumai tekintetében is meglepetésekkel szolgálhatnak.

Jelen katalógus a Herman Ottó Múzeum által őrzött, a barokk festészet remekművei után készített, eddig publikálatlan másolatokat mint recepció-történeti forrásokat, a barokk megítélésének történetével foglalkozó kutatás támogatására adja közre. A katalógus összeállításának aktualitását a tárgycsoport „gyakorlati hasznosítására” vonatkozó elképzeléseink adják. A csodált remekművek másolatai a magángyűjtemények természetesnek tartott részét képezték. E kitapintható jelenség alátámasztást ad ahhoz, hogy kópiáink elhagyhassák a raktári helyiségeket, s – terveink szerint – 2015 őszétől a pácini Mágócsy–Alaghy–Sennyey kastély állandó kiállítását gazdagíthassák.

⁸ RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 42., 113.

⁹ A rekonstrukciót 2004-ben Révész Emese készítette el. RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 137.

¹⁰ „Eredeti másolat”. Balló Ede és XIX. századi magyar kortársainak művészi másolatai a reneszánsz és barokk festészet remekművei után. Magyar Képzőművészeti Egyetem Barcsay Terme, 2004. szeptember 30–november 20.

¹¹ Imitáció és kreáció. Másolat, replika, parafrázis a képzőművészetben a középkortól napjainkig. Tudományos konferencia. Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2004. október 28–30.

¹² RÉVÉSZ (szerk.) 2004.

KATALÓGUS

**1. BALLÓ EDE (1859–1936)****Másolat Jan Vermeer után, 1913**

olaj, vászon 144x130 cm

Jelzet nélkül

Származás: Képzőművészeti Főiskola

Ltsz: HOM KGY 94.47.

Eredeti mű:

Jan Vermeer van Delft (1632–1675)**A kerítőnő, 1656.**

olaj, vászon 143x130 cm

Drezda, Staatliche Kunstsammlungen,
Gemäldegalerie Alte Meister (Ltsz: 1335)

Noha Vermeer korának méltányolt mesterei közé tartozott, neve később a teljes feledés homályába merült. Művészetét a 19. század közepén fedezte fel a kutatás, s ekkor indult meg életművének feltérképezése, feldolgozása. Nemcsak a művészettörténet-kutatás, de a párhuzamos művészeti mozgalmak (az impresszionizmus, majd az avantgárd) is az európai festészet forradalmárai, egyúttal a modern művészet előfutárai között jelölték ki helyét. 1913-ban, a másolat készítésének idején már mint a holland aranykor egyik legnagyobb festője élt a köztudatban, s felmagasztosulása az 1920-as években csak újabb lendületet vett.

A Képzőművészeti Főiskoláról származó, szignálatlan és a nyilvántartásba Balló Ede munkáiként bejegyzett másolatok közül ez az egyetlen, amit ma is határozottan neki tulajdonítunk. A Balló-féle másolatokból rendezett állandó tárlat összesen tíz Vermeer-másolatot tárt a közönség elé.¹³ A kiállítási katalógus Vermeer-csoportjának elsőként bejegyzett tételei a drezdai gyűjtemény két kincsét nevezik meg: a *Levelet olvasó lány nyitott ablaknál* című jelenetet,¹⁴ valamint a miskolci másolat alapjául szolgáló kompozíciót, amely a hagyományos elnevezésével ellentétben *Holland életkép* címen szerepel.¹⁵ Az állandó kiállításon bemutatott másolatot azonban ma is a Szépművészeti Múzeum őrzi,¹⁶ így a miskolci kép azzal nem lehet azonos.

Hogy mégis Balló szerzősége mellett foglalunk állást, azt a vászon hátoldalán olvasható feliratok indokolják, úgy mint balra fent ecsetírással: „*Vermeer van Delft / Dresden / 1913 Jun-Jul.*”, és középtájt sablonírással: „*Copie nach / N° 1335 / der Königl. / Gemälde Galerie / zu Dresden / 1913*”.

¹³ BALLÓ 1934. kat. sz. 41–50.

¹⁴ Kat. 42. Brieflesendes Mädchen am offenen Fenster. Dresden

¹⁵ Kat. 41. Holländisches Lebensbild. Dresden

¹⁶ Ltsz: B97 (olaj, vászon 145x130 cm)

Balló Ede naplójából tudni lehet, hogy a festményről pontosan a felirat által jelzett időben készített másolatot. 1913. június végén született az a naplóbejegyzés, amelyben azt írja: „...hozzáfogtam a képtárban lévő nagy Vermeer-kép másolásához. A kép címe: A bordélyházban. Vermeer egy korai mesterműve. A vásznat egy év előtti tanulmányaim alapján otthon készítettem elő, a képet gondosan aláfestettem, így a munka simán és igen gyorsan haladt. Nagy kedvvel készítettem el az annyira festői alkotás másolatát. Bár Vermeernek e korai képe még nem képviseli teljes tökélyében festési módját, rendkívül pitoreszk elgondolás és zamatos színhatások iránti érzéke már benne rejlik. Elejétől végig nagy érdeklődéssel dolgoztam a másolaton és nagyon örülök, hogy e képet többi kópiámhoz csatolhatom.”¹⁷ Tekintetbe véve a miskolci másolat kimagasló kvalitását, a Szépművészeti Múzeumban lévő kópiával megegyező méretét, továbbá azt a tényt, hogy Balló gyakorlatától nem volt idegen a több példányban történő másolás, igazoltnak látjuk azt a kijelentést, hogy a miskolci példány ugyancsak Balló Ede munkája.

Vermeer a Balló által legnagyobbra tartott mesterek közé tartozott. Személyét és munkásságát a következőképpen ítélte meg: „Vermeerre, mint igen boldog emberre kellett gondolnom, aki [...] gyönyörűnek látta a világot és [...] szeretettel, egyszerűséggel tudta természetadta festői benyomását vászonra vinni.”¹⁸



2. ISMERETLEN MESTER

TORNAI GYULA (1861–1928)?

Másolat Diego Velázquez után

olaj, vászon 200x173 cm

Jelzet nélkül

Származás: Képzőművészeti Főiskola

Ltsz: HOM KGY 91.53.

Eredeti mű:

Diego Velázquez (1599–1660)

Baltasar Carlos infáns lóháton, 1635–1636.

olaj, vászon 209x173 cm

Madrid, Museo del Prado

Velázquez újrafelfedezése a századforduló nóvuma volt. Művészettörténeti felértékelésében, sőt szélesebb körű népszerűsítésében is fontos szerepet játszott Carl Justi 1888-ban megjelentett művészmonográfiája,¹⁹ amely a spanyol festő egyik legnagyobb magyar rajongójára, Balló Edére is hatással volt.²⁰ Velázquez kanonizálásának folyamata 1899-ben, születésének 300. évfordulóján ért a tetőpontra. Európa-szerte kiállításokat rendeztek, ünnepeket tartottak tiszteletére, művészek és műértők egyaránt rajongással fordultak életműve felé.

1899 decemberében Budapesten is kiállítás nyílt a spanyol festő emlékére. Az Országos Képtárban megrendezett tárlat – eredeti művek hiányában – magyar festők által készített másolatokból állt. A Velázquez után készített kópiák alkotói Aranyossy Ákos, Balló Ede, Hegedűs László, Kardos Gyula, Kovács Mihály, Thorma János, Tornai Gyula, Wagner Sándor, valamint Zemlényi Tivadar voltak.

¹⁷ Balló Ede naplója és levelei. Szerkesztette, bevezetéssel, jegyzetekkel és munkáinak katalógusával ellátta YBL Ervin. h.n., é.n. [1950] Gépirat. Fellelhető a Magyar Képzőművészeti Egyetem és a Szépművészeti Múzeum könyvtáraiban. Idézi: RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 124–125.

¹⁸ Balló Ede naplója és levelei. Lásd 16. jegyzet. Idézi: RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 60.

¹⁹ JUSTI 1888.

²⁰ RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 23.

A Herman Ottó Múzeumbeli másolat mestere után kutatva a Velázquez-imádó Balló neve teljességgel kizárható, hiszen a szóban forgó festményről ő nem készített kópiát. A budapesti Velázquez-kiállítás katalógusa szerint Tornai Gyula volt az, aki *Baltasar Carlos lovasképe* címmel másolatot állított ki. Az eredeti mű őrzése helyéül a Pradot nevezik meg.²¹

Tornai Gyula az 1880-as években – Ballót is megelőzve – szegődött a spanyol festő hívéül.²² 1889–1890-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ösztöndíjával Madridban járt tanulmányi úton. Ekkor készítette el Velázquez két művének másolatát, Baltasar Carlos infáns portréja mellett a *Szövőnők* kópiáját. Révész Emese rekonstrukciója szerint mindkét alkotás a Benczúr-féle Mesteriskola gyűjteményébe került, de míg az utóbbi ma is fellelhető a Képzőművészeti Egyetem gyűjteményében, a IV. Fülöp spanyol király fiát ábrázoló festmény helye ismeretlen.²³ Figyelembe véve a miskolci másolat provenienciáját, kópiánkat az elkallódott Tornai-féle képpel azonosnak véljük.



3. ISMERETLEN MESTER BALLÓ EDE (1859–1936)?

Másolat Diego Velázquez után

olaj, vászon 98x122 cm

Jelzet nélkül

Származás: Képzőművészeti Főiskola

Ltsz: HOM KGY 94.49.

Eredeti mű:

Diego Velázquez (1599–1660)

**Szövőnők (Las Hilanderas),
1657 körül**

olaj, vászon 169x250 cm

Madrid, Museo del Prado (Ltsz: 1173)

Velázquez eme festményéről 1867-ben Kovács Mihály, 1890-ben Tornai Gyula és 1911-ben Balló Ede is készített másolatot, ami a barokk remekműnek a korra jellemző általános és lelkes recepciójára enged következtetni. Tornai képe, amely a Baltasar Carlos-portré másolatához hasonlóan ugyancsak szerepelt az 1899-es emlékkiállításon, az eredetinel lényegesen nagyobb méretben készült.²⁴ Kovácsé²⁵ és Ballóé²⁶ ezzel szemben az eredetihez képest kisebbek, megközelítően 50%-os kicsinyítés eredményei. Az eltérő kezek által készített másolatok pontos méreteinek összevetéséből tűnik ki igazán, mennyire valószínűtlen, hogy két különböző festő szinte pontosan megegyező méretben készítsen kópiát. A miskolci példánynak a Balló-féle másolattal való méretbeli azonossága ennél fogva a kopírozó személyét illetően is azonosságot sejtet. Nem kizárt tehát, hogy a Vermeer-másolatunkhoz hasonlóan ebben az esetben is Balló Ede másolat-duplumáról van szó.

A „barokk-kép” folytonos módosulását, gazdagodását példázzák azok az információk, melyek az eredeti alkotással kapcsolatosak, s melyeknek a fent említett mesterek még nem lehettek birtokában. A barokk korszak az európai művészet történetének különös mód többrétegű és nehezen kiismerhető periódusa, amely minden bizonnyal a jövőre nézve is meglepetéseket tartogat. Velázquez eme festményét a 20. század közepéig hétköznapi életképként értelmezték, a jelenet színhelyét a Santa Isabel-i kárpitszővő manufaktúrához kapcsolták. Diego Angula ikonográfiai vizsgálódásainak

²¹ Velázquez-kiállítás. A mester születésének háromszázados évfordulója alkalmából. Kiállítási katalógus. Budapest, 1899. A katalógus tartalmát ismerteti RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 23–24., 49. (119. jegyzet)

²² RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 23.

²³ RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 137.

²⁴ Magyar Képzőművészeti Egyetem (olaj, vászon 226x291,5 cm)

²⁵ Magyar Nemzeti Galéria (olaj, vászon 84x106 cm)

²⁶ Szépművészeti Múzeum Ltsz: B9 (olaj, vászon 97x122 cm)

eredményeként 1948-ban vált ismertté, hogy a festmény valójában Arachné mítoszát, az Ovidius által rögzített mitológiai történetet dolgozza fel. A köznapinak tartott jelenet tehát egy klasszikus téma demisztifikált feldolgozása.

Balló Ede naplóbejegyzései arról vallanak, hogy a múlt emlékeihez nem annyira tartalmi szempontból, mint inkább a technikai megvalósulás (képépítés, színkezelés) kérdése felől közelített. Nincs rá adat, vajon tudta-e, hogy az a kép, amit Velázquez műveként minden egyes paraméterét illetően precízen másol, valójában nem azonos az eredeti kompozícióval. A festmény a 18. században jelentősen megsérült, s az ezt követő restaurálás alkalmával – a megváltozott ízlésnek megfelelően – egyúttal ki is egészítették, három oldalról megtoldották és „továbbfestették”. A máig így ismert alkotás az eredetinel 37 cm-rel szélesebb és 50 cm-rel magasabb, ami a kép szerkezete szempontjából is jelentőséggel bír. A *Szövőnők* tehát, noha Velázquez munkája, egy kicsit az egészen más ideákat követő utókoré is.²⁷



4. ISMERETLEN MESTER

Másolat Frans Hals után

olaj, vászon 114x98 cm

Jelzet nélkül

Származás: Képzőművészeti Főiskola

Ltsz: HOM KGY 92.194.

Eredeti mű:

Frans Hals (1580 k.–1666)

Stephanus Geraerds portréja, 1650–1652.

olaj, vászon 115x87 cm

Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone
Kunsten

Mivel a készítő személye anonim, a holland aranykor eme mesterét illetően is a közlékeny Balló Ede vallomáshoz folyamodunk: „Hals igen sokban rokon Velázquezzel. Ha nem is olyan előkelő és nemes, fölfogásának mégis ugyanaz a frissessége, közvetlensége és festésének könnyedsége, mint az utólérhetetlen spanyolnak.”²⁸

Balló Frans Hals összesen hat festményéről készített teljes, illetve részletmásolatot, melyek közül hármat választott a legjobbak közé, vagyis állandó kiállításának anyagába: az Amszterdamban őrzött *Társasági jelenet* zászlótartójának részletmásolata 1895-ben, a berlini *Dajka kislánnyal* című kép – második, fennmaradt – kópiája, továbbá a kasseli képtár *Férfi nemezkalapban* című portré másolata 1927-ben született. Az antwerpeni Hals-művekről nem készített kópiát.

²⁷ Az eredeti alkotásra vonatkozó ismeretek forrása:

[http://en.wikipedia.org/wiki/Las_Hilanderas_\(Vel%C3%A1zquez\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Las_Hilanderas_(Vel%C3%A1zquez)) (2014. július 4.)

²⁸ Balló Ede naplója és levelei. Lásd 16. jegyzet. Idézi: RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 60.

**5. KOMÁROMI-KACZ ENDRE (1880–1969)****Másolat Abraham de Vries után**

olaj, vászon 121x92,5 cm

Jelzet jobbra lent: Copia S. de Vos után / Komáromy Kacz E.

Származás: Képzőművészeti Főiskola

Ltsz: HOM KGY 94.50.

Eredeti mű:

Abraham de Vries (1590 körül–1650)**Simon de Vos portréja, 1635.**

Antwerpen, Museum Maagdenhuis

Komáromi-Kacz Endre a Mintarajztanodában Balló Edénél kezdte tanulmányait, München és Nagybánya után, 1903–1907 között Benczúr Gyula mellett, a Mesteriskolában képezte magát. Nagytekinélyű tanárai a másolatkészítés önképzési módszerének, ugyanakkor a barokk hagyományok tiszteletének is elkötelezett hívei voltak. Állami ösztöndíjjal hosszabb tanulmányutat tett Hollandiában és Belgiumban. A Miskolcon őrzött festménymásolat ekkor született.

Komáromi-Kacz Simon de Vos (1603–1676), Antwerpenben működő festő után készült kópiaként jegyzi munkáját, ami a korban helytállónak vélt attribúción alapul. Szignatúra hiányában, a fent olvasható felirat félreérthető megfogalmazása alapján,²⁹ s mert a portré modora, festői minősége ennek nem mondott ellent, Vos önarcképeként élt a köztudatban. Csak 1909-ben, a kép restaurálásának köszönhetően – az ekkor feltárt szignatúra nyomán – vált ismertté, hogy Simon de Vos portréját Abraham de Vries készítette. Komáromi-Kacz másolatának tehát mindenképpen 1909 előtt kellett születnie.

Az eredeti festmény felső sarkaiba az ábrázolt halála után került fel a rímekbe szedett, nekrológnak ható versike, amely a festőről mint a szegények patrónusáról emlékezik meg. A portré az ábrázoltat példaképként állítja a közösség elé, aki vagyonának felét a szegények javára hagyta hátra. A festmény az antwerpeni segélyegylet által fenntartott árvaház tulajdona volt.

A festmény nem tartozik az európai festészet közismert remekművei közé, Komáromy-Kacz választásában tehát erősen emocionális indíttatás gyanítható. Nem kizárt, hogy tudomása volt a portré által közvetített eszméről, de valószínűbb, hogy elsősorban a festői értékek gyakoroltak rá hatást. Az Antwerpenben csak rövid ideig működő Abraham de Vries Hollandiában született, festészete Rembrandt és Frans Hals hatása alatt bontakozott ki. Simon de Vos portréjának általunk ismert méltatása a jelenkor recepcióját tükrözi. Daniel Christiaens, a Maagdenhuis múzeum kurátora mint legkedvesebb festményét értékeli, kiemelve báját, a nézőre gyakorolt hatásának erejét, mérsékelt színskáláját, az ábrázolt elegáns és barátságos jellemének ábrázolását.³⁰ Lehetséges, hogy Komáromi-Kacz figyelmét is ezek az erények ragadták meg, mikor a kép másolatának elkészítése mellett döntött.

²⁹ „SIMON DE VOS HEEFT NAER DE CONST / HEM SELFS HIER VYTGEBEELT.” Angol fordítása: Simon de Vos presents himself in art.

³⁰ Az eredeti alkotásra vonatkozó ismeretek forrása: <http://www.codart.nl/495> (2014. július 1.)



6. BALLÓ EDE (1859–1936)

Másolat Rembrandt önarcképe után

olaj, papírlemez 47x33 cm

Jelzet jobbra lent: Balló Ede

Származás: Petró Sándor magángyűjteménye (1977)

Ltsz: HOM KGY P.77.10.

A 17. századi holland mesterek közül Ballót mindenekelőtt Rembrandt művei nyűgözték le. Művészi másolatainak katalógusa szerint Rembrandt után 23 kópiát készített,³¹ s e számadat azt jelzi, hogy Velázquez mellett tőle kapta a legerősebb inspirációt.

A festmény 1977-ben, dr. Petró Sándor miskolci műgyűjtő színvonalában szélsőségesen vegyes összetételű gyűjteményével érkezett a Herman Ottó Múzeumba. A Balló műveire vonatkozó források erről a munkáról nem tesznek említést. Konkrét előképe egyelőre ismeretlen, de így is megállapítható, hogy nem tartozik az ún. „eredeti másolatok” csoportjába, csupán vázlatról, képi feljegyzésről van szó.



7. ISMERETLEN MESTER

Másolat Mattia Preti után

olaj, vászon 97x73 cm

Jelzet nélkül

Származás: vétel 1983-ban (miskolci magánszemélytől)

Ltsz: HOM KGY 83.199.

Eredeti mű:

Mattia Preti (1613–1699)

Szent Veronika a kendővel, 1655–1660 körül

olaj, vászon 100,3x74,9 cm

Los Angeles County Museum of Art M.84.20.

³¹ Másolatainak katalógusa: RÉVÉSZ (szerk.) 2004. 113–132.



8. ISMERETLEN MESTER

Másolat José de Ribera után

olaj, vászon 97x63 cm

Jelzet nélkül

Származás: vétel 1983-ban (miskolci magánszemélytől)

Ltsz: HOM KGY 83.200.

Eredeti mű:

Jusepe de Ribera (1591–1652)

Egyiptomi Mária, 1651.

olaj, vászon 88x71 cm

Nápoly, Museo Civico Gaetano Filangieri

Preti és Ribera alkotásainak másolatai azonos időben, ugyanazon magánszemélytől kerültek megvásárlásra. A kópiák feltételezhetően azonos kéztől származnak.



9. ISMERETLEN MESTER

Másolat Nicolas Fouché után

olaj, vászon 104x79 cm

Jelzet nélkül

Származás: vétel 1999-ben, miskolci magánszemélytől

Ltsz: HOM KGY 99.137.

Eredeti mű:

Nicolas Fouché (1653–1733)

Pomona, 1700.

olaj, vászon 147,4x114,5 cm

Budapest, Szépművészeti Múzeum (Ltsz: 488)

E kópia nem az államilag támogatott professzionális másolási mozgalom keretében született, hanem az azzal párhuzamosan, s azután is működő, szétszórt másolási tevékenység emléke. Mivel az eredeti műnek igen gyenge kópiájáról van szó, készítőjét aligha kereshetjük a képzett festők között. Elképzelhető, hogy tanulmányi céllal jött létre, de még valószínűbb, hogy háttérben kereskedelmi szándékok húzódtak meg.

Az eredeti kép 1871-ben Esterházy Miklós herceg ajándékként került az Országos Képtárba, majd innen a Szépművészeti Múzeum gyűjteményébe.³² Alkotójának sokáig az olasz Giovanni Francesco Romanellit (1610–1662) tartották, s mint Madame de Montespan (1640–1707) portréja vált

³² A mű nyilvántartási adatait és a provenienciára vonatkozó információkat Lengyel László bocsátotta rendelkezésemre.

ismertté. A mű reprodukciója 1926-ban ezekkel az adatok jelent meg.³³ Recepciójában minden bizonnyal fontos szerepet játszott az ábrázolt feltételezett személye, aki XIV. Lajos francia király szere-tőjeként rendhagyó, az utókor szemszögéből nézve is érdekes életet élt.

Az anyagvizsgálat alapján a miskolci másolatnak 1926 előtt kellett születnie, tehát a kopírozó személy úgy tudta, hogy Montespan márkinő jelmezes portréjáról készíti másolatát. Mai ismereteink szerint a Nicolas Fouché, francia festő által készített alkotás Pomonát, a gyümölcsfák és gyümölcsös-kertek mitológiai istennőjét ábrázolja.

Reprodukció: Kulcsár Géza

GYŰJTEMÉNY

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

KGY = Képzőművészeti Gyűjtemény

BIBLIOGRÁFIA

BALLÓ 1917

BALLÓ Ede: *Az olajfestés mestersége*. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Budapest, 1917

BALLÓ 1934

BALLÓ Ede: *Verzeichnis der von Euard Balló nach den Meisterwerken der Ölmalerei gemalten hundert Kopien*. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Budapest

BLASKÓNÉ MAJKÓ–SZŐKE 2002

BLASKÓNÉ MAJKÓ Katalin–SZŐKE Annamária: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2002

FUCHS 1926

FUCHS, Eduard: *Az újkor erkölcstörténete II*. Világirodalom Könyvkiadó, Budapest, 1926

JUSTI 1888

JUSTI, Carl: *Diego Velázquez und sein Jahrhundert*, 1. Cohen, Bonn, 1888

KELÉNYI 1985

KELÉNYI György: *A barokk művészete*. Corvina kiadó, Budapest, 1985

NÉMETH 1993

NÉMETH Lajos: A historizmusról. A historizmus mint művészettörténeti fogalom. In: ZÁDOR Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1993. 11–20.

RÉVÉSZ (szerk.) 2004

RÉVÉSZ Emese (szerk.): *„Eredeti másolat”. Balló Ede és XIX. századi magyar kortársainak művészi másolatai a reneszánsz és barokk festészet remekművei után*. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2004

SZÉPHELYI 2003

SZÉPHELYI F. György: „Barokk”-szócikk. In: KÓSZEGHY Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor I*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 217–239.

SZÉPHELYI F. 2009/2014

SZÉPHELYI F. György: *A barokkról. „A megvetettség-től a befogadtatásig. A barokk megítélésének változása a XIX. század második felétől az 1920-as évekig*. PhD értekezés, kézirat. ELTE Művészettörténeti Doktori Iskola, 2009. Az értekezés I. és IV. fejezete megjelent: *Budapesti Könyvszemle* 2014. Nyár 128–142.

WÖLFFLIN 1888

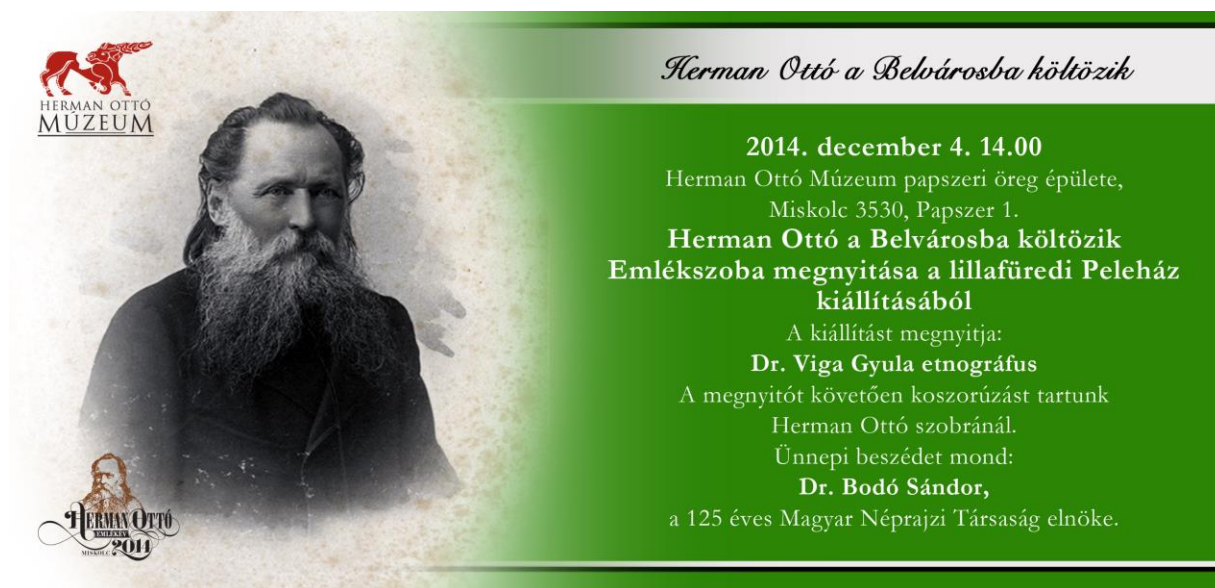
WÖLFFLIN, Heinrich: *Renaissance und Barock, eine Untersuchung über Wesen und Entstehung des Barockstils in Italien*. Bruckmann, München, 1888

³³ FUCHS 1926.

Herman Ottó a Belvárosba költözött Kiállítási megnyitó beszéd

VIGA Gyula

Ottó Herman moves to the City An exhibition opening speech



Herman Ottó a Belvárosba költözik

2014. december 4. 14.00
Herman Ottó Múzeum papszeri öreg épülete,
Miskolc 3530, Papszer 1.

Herman Ottó a Belvárosba költözik
Emlékszoba megnyitása a lillafüredi Peleház
kiállításából

A kiállítást megnyitja:
Dr. Viga Gyula etnográfus

A megnyitót követően koszorúzást tartunk
Herman Ottó szobránál.
Ünnepi beszédet mond:
Dr. Bodó Sándor,
a 125 éves Magyar Néprajzi Társaság elnöke.

A Herman Ottó Emlékülésen (2014. december 4. MTA MAB Székház, Miskolc) több új információ, számos okosság hangzott már el Herman Ottóról, akinek az életművét a különböző tudománysszakok művelői jól ismerik, de számon tartja Miskolc város közönsége is, amihez nem könnyű bármit hozzátenni. Ezért csupán – főként az életmű utóéletére, a kimagasló személyiség emlékezetére koncentrálva – néhány megjegyzést teszek a centenáriumi ünnepség és a kiállítás kapcsán.

Az utókor egymást váltó generációi sokféle módon igyekeznek felhasználni Herman Ottó életművét, különösen az olyan történelmi időszakokban, amikor a társadalmi-politikai szituáció karakteresen megváltozott, a társadalmi elit jelentősen átalakult, és olyan személyiségeket kellett kiválasztani az új társadalmi kánon számára, akik nem csupán eredményeikkel mutatták példát, de hitelesek is lehettek. Herman személyét és munkásságát már a kortársak részéről is jelentős figyelem kísért idehaza és külföldön egyaránt. Rendkívüli tudományos és tudományszervező munkássága mellett erősítette mindezt kiterjedt közéleti szerepvállalása, politikai pályája, s nyitott személyisége. Felhajtó erőt jelentett a magyarság mellett, minden körülmények között vállalt elkötelezettsége, hogy töretlen híve volt Kossuthnak és a nemzeti függetlenség eszményének, s hogy az új baloldali mozgalmakkal való ambivalens viszonya ellenére is, egyfajta társadalmi igazságosságot vizionált. Halálakor jelentős számú hírlapi cikkben tudatták a veszteségüket a politikai lapok, s természetesen mindazon szakterületek, különféle tudományos társaságok, egyesületek méltatták folyóirataikban, búcsúztatták szerkesztőségi cikkben, amely területeken érdemeket szerzett.



Herman Ottó dolgozószobája a Herman Ottó Emlékházban,
Miskolc-Lillfüred (Szujó Imre felv., 2013)

Halála után – főként a tanítványok részéről – nagyon hamar elkezdődött a sztereotípiáktól sem mentes kultuszának a megteremtése, ami azonban különösen az 1950-es évek elején, halála 40. évfordulója táján csúcsosodott ki: a régészettől, néprajztól az élővilág kutatásának különféle szakágaiig, a tudományos ismeretterjesztéstől a közművelés/köznevelés különböző szintjeiig példaként jelent meg az életműve, egy olyan korszakban, amikor komoly igény mutatkozott az újfajta hőszok teremtésére.

(Emlegették őt a természettudomány Petőfijeként is.) Herman persze rászolgált erre a figyelemre, s számunkra azonban az újfajta történeti-társadalmi irány megformálódásának a folyamata okán érdekes utóéletének ez a szakasza. Segítette emlékének elevenen maradását, hogy generációnként akár több életrajzi feldolgozás, ill. egy-egy szakterületen végzett tevékenységének újszerű összefoglalása jelent meg: Lambrecht Kálmán, Beretzk Péter, Székely Sándor, Varga Domokos, Vásárhelyi István, Kósa László – Keve András – Farkas Gyula, Erdődy Gábor és mások tollából.

Megszámolni is nehéz lenne az emlékező konferenciákat, rendezvényeket. Meghatározó, hogy Herman – legalább a Madarak és fák napja okán – generációk óta jelen van az iskolai oktató-nevelő munkában, s persze nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy pl. *A madarak hasznáról és káráról* című könyve még életében 20 ezer példányban látott napvilágot, ami szinte példátlan a korabeli könyvkiadás históriájában.

Az előbb sztereotípiákat említettem az életmű kapcsán, ezek között különösen figyelmet érdemel a *polihisztor* Herman Ottó állandó jelző. A fogalom minden bizonnyal a tanítvány, Lambrecht Kálmán 1920-ban megjelent Herman életrajza hatására került a közbeszédbe. (A Herman tanítvány Lambrechtre is ráillik a polihisztor jelző.) Rendkívül népszerű könyvében részletezően foglalkozott a polihisztorokkal, s arra jutott, hogy azokat a 19. század tudományossága hozta meg a magyarság számára Brassai Sámuel, Pulszky Ferenc és Herman Ottó személyében. A későbbi kutatások alapján meg kell jegyeznünk, hogy Herman autodidakta volt, nem volt szaktudós, s abban az értelemben bizonyosan polihisztor sem, mint Brassai Sámuel, aki teológus, biológus, geográfus, statisztikus, filozófus, kritikus volt, foglalkozott zeneelmélettel, esztétikával és közgazdasággal, mellette szanszkrit nyelvet tanított az egyetemen. Ahogyan Kósa László fogalmazott: ha Herman a 19. század első felében tevékenykedik, polihisztor lett volna, de a 19. század utolsó harmadában kiformalódó szaktudományok ezt már nem tették lehetővé. Herman egész életében ugyanazt az utat járta a tudományban: a pozitívizmus jegyében az empirizmust, ill. a természettudományi módszert tartotta követendőnek, és az evolucionista szemléletébe vont be mindent nagyon tudatos építkezéssel, felhasználva a hazai és a nemzetközi szakirodalom sokféle impulzusát is.

Talán nem is egyszerűen a természettudósi érdeklődéséből vezethető le a néprajzi gondolkodása sem, inkább az élővilág és az ember több évezredes egymásra hatásának, a természetben élő ember megfigyelésén, tapasztalatán nyugvó eszközhasználó tudásának a felismeréséből. Nem lényegtelen, hogy az eszközhasználó ember történeti korszakainak szerszámainak a 19–20. század fordulóján még sorozatokba próbálták illeszteni a kutatás, s majd két emberöltőnek kellett még eltelti az evolúció multi-lineáris értelmezéséig is. Mondhatni, benne volt a korszak levegőjében a *Wörter und Sachen* ideája, vagy az – amit 1903-ban Posta Béla írt le nálunk először –, hogy a régészet ásatag néprajz, a néprajz pedig recens régészet. Például éppen Posta révén Kolozsvárról hamar magukkal vihatték ezt a tudást akár a vidéki múzeumok őrei is.



Az állandó kiállítás részlete a Herman Ottó Emlékházban, Miskolc-Lillfüred (Szujó Imre felv., 2013)

Herman az archaikus technikák és eszközök eltűnését nagyon jól felismerte, pontosan tudta, hogy a 19. század második felének tájatalakításával, a folyószabályozásokkal és a vízrendezéssel miként válnak relikttá elzárt területek és hagyományos foglalkozások. Számára azonban a tradíció feltárása és tudományos leírása nem volt ellentétes a polgárosodással és a modernizációval. Hadd idézzek egy néhány sort naplójának abból a fejezetéből, amit az 1900-ban megtartott párizsi világkiállítás magyar néprajzi pavilonjának általa irányított berendezéséről, ill. annak megnyitójáról írt. „Én Rejtő Sándor barátommal mentem zárt kocsiban. Ő díszmagyarban, én szalonöltözetben. A magyarság a kir(ályi) biztos helyiségében gyülekezett; nagy fényt fejtett ki... A nép inkább csodálkozott, mint csodált. Benn a teremben igen sok gúnyos mosolyt vettem észre, mi nem is csoda, mert ma már csak a kínaiak, a ciamiak, beduinok és hasonlók jelennek meg nemzeti viseletben – a civilizált népek már nem. Tapasztalni lehetett, hogy a művelt külföldiek sem bírták a huszárt a mágnástól és a cigánytól, ki itt „nemzeti dísz” viselt, megkülönböztetni.” Az idézet azt is jelzi, hogy Hermannak markáns, önálló véleménye volt a dolgokról, életét nem csupán a szakmai viták, de a politikai sőt személyes villongások is végig kísérték, hangsúlyozva különös, olykor különc emberi habitusát.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel részünkről Herman Ottó miskolci öröksége és emléke, aminek tényei a jelenlevők számára többnyire ismertek. Herman szülei 1847-ben települtek Alsóhámorba, s a felföldi német fiúcska magyarrá válása és a magyarságért vállalt közéleti szerepe az idegen ajkú, de Hungarus-tudatú értelmiségiek magyar örökösei közé sorolja őt. Közülük ketten, a szepességi cipster Hunfalvy Pál és Hunfalvy János elődjai voltak az 1808-tól működő miskolci evangélikus gimnázium padjaiban is.

A miskolci kortársak és az őket követő generációk nem voltak hálátlanok Herman életművéhez. Talán nem közsímet, hogy személye kapcsán az intézményi névadás gondolata már 1922-ben felmerült: a Vallás- és Közoktatási Minisztérium felszólította a középfokú oktatási intézményeket, tegyenek hármast előterjesztést, hogy nemzetünk nagyjai közül kinek a nevét viselje a továbbiakban az iskolájuk, azzal a megszorítással, hogy legutóbbi 25 évben elhunytak nem választhatók névadóul. Az iskola tantestülete – kérve a negyedszázados megkötés elengedését – egyhangúan ajánlotta, hogy a következő tanévtől az intézmény Herman Ottó nevét viselje. Az indoklásukat idézem: „Herman Ottó nagy tudománya és magyarsága annyira evidens, hogy nemcsak ezért, de azért is az ő neve a legmegfelelőbb a miskolci m. kir. áll. Főreál Iskola elnevezésére, mert a borsodi Bükk hegység volt az ő üdülő helye, Lillafüredet ő alapította, a borsodi ősember nyomokat ő fedezte fel, városunk, valamint környékének és Borsod vmegyének geológiai, paleontológiai, madártani feltárásával Miskolcz városát örök hálára kötelezte. Büszkén viselné iskolánk ennek a nagy magyar tudósnek a nevét.” Megjegyzem, hogy második helyen Palóczy László, harmadikon pedig Hunfalvy Jánost ajánlották, de szóba hozták lehetőségként Bercsényi Miklós, Mikes Kelemen és Tompa Mihály nevét is. Nos, a dolog másként alakult: az intézmény 1922 ősztől Hunfalvy János Gimnáziumként folytatta a működését.



Az állandó kiállítás részlete a Herman Ottó Emlékházban, Miskolc-Lillafüred (Szujó Imre felv., 2013)

A 20. század második felében bomlott ki Herman miskolci emlékezete: a múzeum és az emlékház, gimnázium, általános iskola, tudományos díj, utca, emlékpark és turistaház, lakásszövetkezet, ökológiai egyesület viselte/viseli a nevét, s két szobor őrzi az emlékét: Medgyessy Ferenc és Varga Éva alkotásai. A Medgyessy szobor érdekes, izgalmas időszakban született: 1957. június 30-án avatta fel Mihályfi Ernő akkori művelődésügyi miniszter-helyettes egy „szoborbizottság” által generált lelkes mozgalom eredményeként készült műalkotást. Azt követően szinte folyamatos volt a törekvés Herman földi maradványainak hazahozatalára és a hámosi temetőben újra temetésére, aminek az egyik legfőbb hivatkozási alapja a nagy Öregnek 1914. májusában Zorger Ignác bírónak címzett levele, ami szerint nem szakad el Hámostól, mert oda fog majd temetkezni. Hosszú előkészítő munka után 1965. szeptember 11-én emlékkiállítás valamint az állattenyésztő zoológus Anghy Csabát, a régész Korek Józsefet, a folklórtudós Ortutay Gyulát valamint az építész, két évig Miskolcon múzeumigazgató Vargha Lászlót felvonultató konferencia idézte meg a 130 éve született sokoldalú tudós alakját. A program betetőzése volt az újratemetés, aminek során H. Szabó Béla mondott ünnepi beszédet.



Emléktábla a lillafüredi Peleház, ma Herman Ottó Emlékház külső falán, Miskolc-Lillafüred (Szujó Imre felv., 2013)

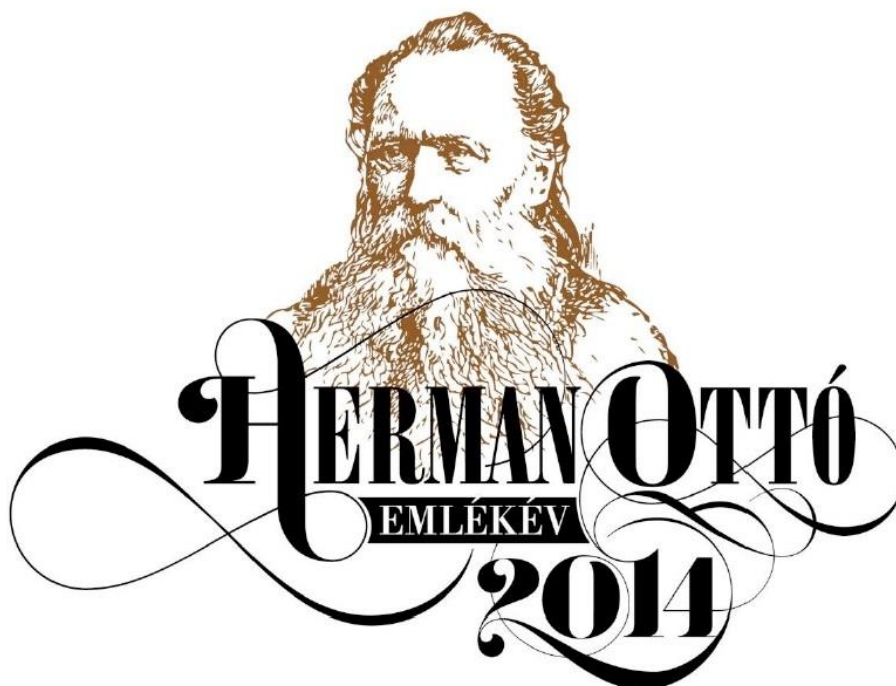
Az utóbbi név kapcsán néhány személyiséget külön is említenem kell, akik jelentős szerepet vállaltak Herman Ottó miskolci örökségének ápolásában, mert egyre kevesebben emlékeznek már rájuk. Így a miskolci születésű, sokoldalú múzeumi ember *Leszih Andort* (1880-1963), aki 1901-től gyakornoka, majd 1905-től 1950-ig kinevezett öre, ill. vezetője volt a Borsod-Miskolci Múzeumnak. A jászberényi születésű zoológus, természetkutató és -védő *Vásárhelyi Istvánt* (1889-1968), aki még Herman ösztönzésére kezdett foglalkozni az állattannal, főként a halak természetrajzával, s aki 1933-tól a garadnai pisztráng-telep vezetője volt. Különösen Herman halálának 40., és 50. évfordulója, a lillafüredi Herman Ottó ház múzeumi kiállítóhelyként való hasznosítása, majd a nagy öreg hámosi újratemetése kapcsán is számon kell tartanunk a Kassán született, az 1950-es évektől Miskolcon és Borsodban kezdetben főként agrártörténetet kutató *H. Szabó Bélát* (1919-1999), aki később műemléki, város- és várépítészeti kérdésekkel is foglalkozott és publikált például az általa 1956-ban alapított Borsodi Szemlében. 1974-ben önálló kötetben dolgozta fel Herman Ottó és Lillafüred kapcsolatát.

Ugyanebben az összefüggésben említtem a Ferenc József Tudományegyetemen természettudományok szakon diplomát szerző, Máramarosszigetről származó *Árokszállásy Zoltánt* (1912-1981), aki biológusként, a Földes Ferenc Gimnázium tanáraként és ismeretterjesztőként is sokat tett Herman örökségének népszerűsítéséért. Tevékenységük azt is körvonalazza, hogy Herman Ottó kultuszáról talán Miskolcon sem beszélhetünk, sokkal inkább néhány értelmiségi folyamatosan megnyilvánuló emlékeztető, kommemoratív tevékenységének hatásáról.

Tisztelt Megnyitó Közönség!

Nincs kétségem, hogy Herman Ottó emléke jól megfér ebben az épületben is, de természetesen más része hangsúlyozódik az életműnek itt, az öreg skola épületében, mint a Bükk lábánál, a Pelle-lakban. Ebben a történelmi térben a régészeti tevékenysége kerül az életmű homlokterébe: a szomszédban a Bársony-ház, az első őskorinak meghatározott régészeti lelet együttes lelőhelye, a közelben az Avas kovabányászatának és -feldolgozásának helyszíne, s természetesen maga ez az épület, ami 1952-től viseli Herman Ottó nevét. Ismerve a nagy Öreg életében rendkívüli szervezői aktivitását, hatékonyságát, úgy remélem, jelenléte talán ma is hathat: segíthet, hogy ezt a jobb sorsra érdemes épületet végre kegyeikbe fogadják a mai döntéshozók, s felújításával a város második legrégebbi középülete valóban egy 21. századi múzeum arculatát mutathatja majd!

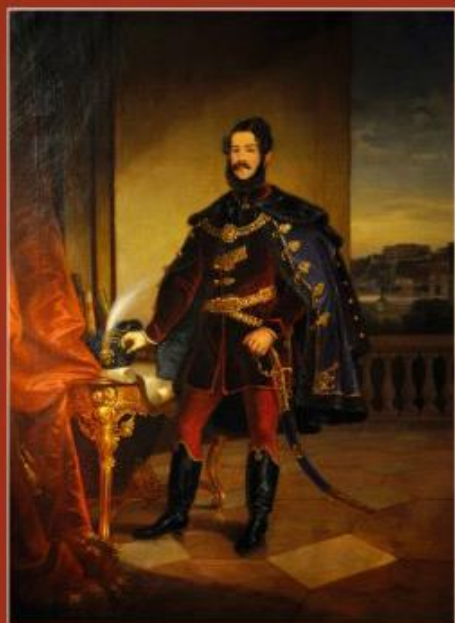
2014. december 4.



**Az „Egy miskolci nemes az országos politikában –
Szemere Bertalan pályaképe és pályatársai”
c. kiállítás (2013) tablószövegei**

SPÓNER Péter–GYULAI Éva–BÉKÉSI Gábor
Grafika: LATES Tamás

***Exhibition entitled
'A Miskolc noble in national politics –
Premier Barthélemy de Szemere's career and political colleagues':
Interpretive panels and texts (2013)***



**ÚJ
VÁROSTÖRTÉNETI
KIÁLLÍTÁS**

A HERMAN OTTÓ MÚZEUMBAN

**„Egy miskolci nemes az országos politikában –
Szemere Bertalan pályaképe és pályatársai”**

A kiállítás megtekinthető:
2013. május 11-től
a Herman Ottó Múzeum kiállítási épületében
(Miskolc, Papszer 1.)



HERMAN OTTÓ MÚZEUM

H-3529 Miskolc, Görgey Artúr u. 28.
Tel.: (+36) 46/560-170 • E-mail: latogato@hermuz.hu

Keresés...

Hireink

▼ Múzeumaink és kiállításaink

▼ Látogatóinknak

▼ Gyűjteményeink

Online adatbázisaink

▼ Magunkról

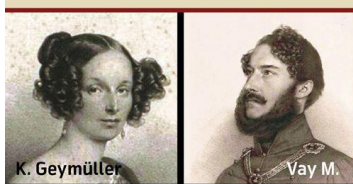
▼ Partnereink



Herman Ottó Múzeum Kiállítási Épülete – Miskolc, Papszer 1.

„...SZELLEM MUNKÁSSÁGÁNAK ATYÁM VOLT MEGINDÍTÓJA.”

(Szemere Bertalan)



K. Geymüller

Vay M.



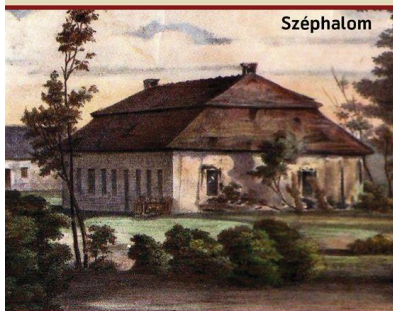
Jurkovich L.

Szemere B.

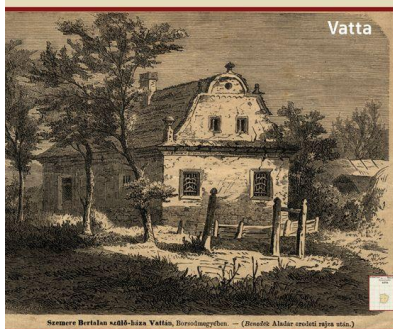


Th. Walter

Pulszky F.



Széphalom



Vatta

Szemere Bertalan az Abaúj megyei Szemeréről származó, majd több ágra szakadt ősi nemesi nemzetség szegény borsodi ágának családjába született, diákkori verseiben (pl. Tapolca, Leányvár), prózai munkáiban többször megjelenik a Borsod megyei táj, a vattai szülői ház, a borsodgeszti szüret. Fivéreivel ellentétben, nem követte apját a katonai pályán, bár Szemere Lászlóról mint kivételes erkölcsű, szociális érzékenységgű, jóvialis, mesélő kedvű, jobbággyai által is szeretett családfőről emlékezik meg az atyjáról szóló visszaemlékezésében. Családi környezet, neveltetése hasonló volt a korabeli északkelet-magyarországi protestáns birtokos ifjakéhoz, tehetsége, ambíciói azonban korán kiemelték kortársai közül.

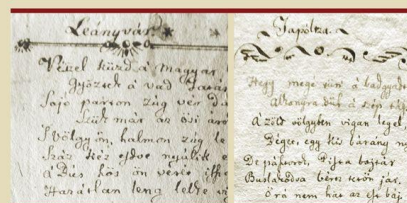
Ugyanez a törekvés mutatkozott meg házassági stratégiájában, bár sok kortársához, pályatársához hasonlóan, szerelmi házasságot kötött, feleségét a korabeli bécsi előkelő, művelt ún. „második társaságból” választotta, sőt reformátusként, katolikus lányt vett el. Apósa, Jurkovich Mátyás jómódú udvari tisztviselő, ún. ágens volt, aki 1826-ban szerzett címeres nemességet és Pilisszántón birtokot. Anyósa, a francia eredetű, 18. században nemességet szerzett osztrák családból való Therese von Comper a bécsi zenei élet egyik elismert, műkedvelő szopránja, akit veje kivételes szeretettel és tisztelettel vett körül. Szemere Bertalan borsodi alispán 1846. május 7-ikén érkezik meg Bécsből feleségével Miskolcra, ahol a helyi ifjúság éjjeli zenével köszönti az ifjú párt.

Szemere első lánya, Mária Miskolcon született 1847-ben, a keresztapasságot a református Vay Miklós báró, borsodi főispáni helytartó vállalta, aki ugyancsak a bécsi paloták és salonok világából választott magának feleséget (Katharina von Geymüller bárónőt, Johann Heinrich Geymüller bankár lányát) 1828-ban, akit magával hozott zempléni birtokára, Golopra. Az evangélikus Pulszky Ferenc, naplójának tanúsága szerint, Jurkovich Mátyás bécsi házbálján szeretett bele Jurkovich Leopoldina barátnőjébe, Theresia Walterbe, a dúsgazdag August Walter bécsi bankár lányába, akit a híres Razumovskypalota melletti villájukban kért meg, és 1844-ben feleségül vett, a szécsényi kastélyban rendezkedtek be. Pulszky Terézia közvetítette 1849-ben a menekülő Szemerének Pesten maradt felesége levelét. A német anyanyelvű bécsi kisasszonyok kiváló társai lettek a magyar politikusoknak.

A népies barokk stílusú, egyszerű vattai kúriából érkezett fiatal reformpolitikus, akinek elhagyott szülőházát csak 1872-ből ismerjük a Vasárnapi Ujság rajzáról, házassága révén megismerte a bécsi paloták, salonok elegáns, nagypolgári világát. A vattai kúria berendezése, tárgykultúrája hasonló lehetett a korabeli klasszicista, biedermeier ízlésű magyar nemesi otthonokéhoz, csak talán szegényesebb. Hasonló környezetből indult sok borsodi, zempléni pályatársa, köztük Kossuth Lajos, de az első felelős magyar minisztérium olyan további tagjai is, mint Deák Ferenc, Lázár Vilmos és Klauzál Gábor.



A Szemerei Szemere család címere.



Comper-címer

Jurkovich-címer



Geymüller-nyári lak, Bécs

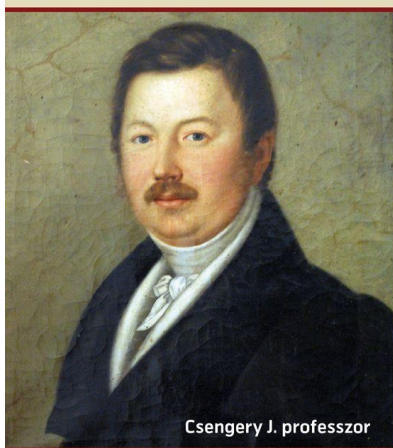
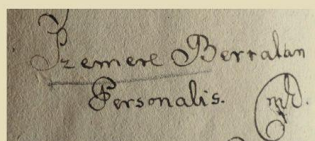
Egy miskolci nemes az országos politikában
Szemere Bertalan pályaképe és pályatársai

HERMAN OTTO
MÚZEUM

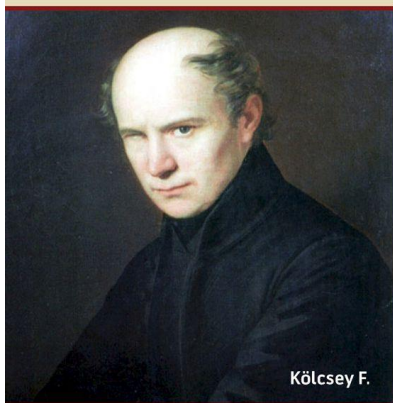
2014
n.a

„ITT KEZDTEM FELFOGNI MINDEN CSODÁLATOSSÁGÁVAL A VILÁGOT, ITT TANULTAM MEG SZOLGÁLNI AZ EMBERISÉGET, ITT GYÚLTAM SZERELMÉRE A SZABADSÁGNAK.”

(Szemere Bertalan)



Csengery J. professor



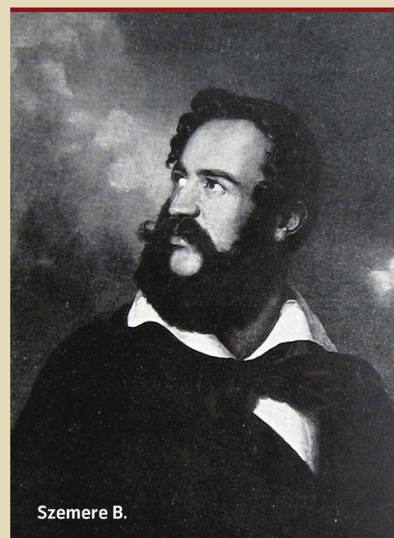
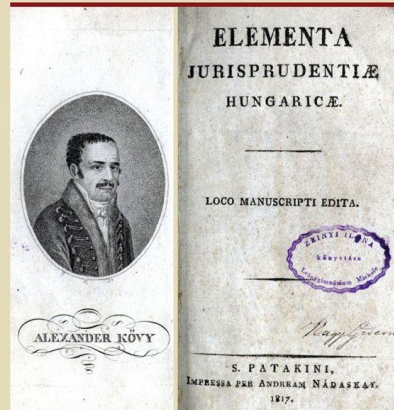
Kölcsey F.

A vattai szegény nemes fiú – apja nyomdokain – bátyjával, Lászlóval 1822-től a sárospataki református kollégiumban tanult, de megfordult a miskolci, majd a késmárki evangélikus iskolában is. Sárospatakon alapozta meg későbbi irodalmi és politikai pályáját egyrészt tanulmányaival, másként a diákkélet szervezésével. Irodalmi és nyelvművelő önképzőköröket alapított, ahol a diákok, köztük Szemere, verseit és fordításait adták elő, bírálták. Diákkorában írt versgyűjteménye fennmaradt a kollégium gyűjteményében. A szegény nemes fiú rengeteget tanult és olvasott, sok külföldi szerző könyvét kölcsönözte ki a kollégium könyvtárából, diáktársainál ugyanis jobban elmélyedt a nyugati nyelvekben, már ekkor nyilvánult a külföld iránti másoknál erősebb érdeklődése. A miskolci evangélikus iskolában, illetve a német nyelvterületen, Késmárkon végzett tanulmányai mind látókörét és ismereteit, mind német nyelvtudását elmélyítették.

A kollégiumban ugyanakkor elére állt a magyar nyelv elfogadtatásáért küzdő mozgalomnak, az állami és vármegyei adminisztrációban tudniillik még a latin uralkodott, sőt a kollégiumi diákok is ezt használták. Szemere joghallgatóként (egyik tanára a neves Kövy Sándor professzor volt) a Nándor Vármegye nevű diákegyesület szervezői közé tartozott, akik, későbbi megyei és országos jogi-politikai pályájukra készülve, peres és egyéb jogi aktusokat gyakoroltak. Szemere jogi tanulmányaival felsorakozott kora nemességéhez, érdeklődése és tehetsége azonban már ekkor túlmutatott a szokásos korabeli karrier, a megyei hivatalok szféráján.

Kollégiumi diáktársai között találjuk első pályatársait, akik közül többen majd politikai karrierjében is partnerei lesznek, így a Vay, a Szathmáry Király család tagjait, a miskolci Kun Miklóst, Kazinczy Ferenc fiát, Emilt, a sárospataki csicseri Ormós Lászlót. Amikor elvégezte tanulmányait, Patakon maradt diák- és harcostársai nyomán követték pályafutását, és Szemere sem feledkezett meg a korabeli Magyarország egyik legszínvonalasabb jogi és történelmi képzését nyújtó főiskolájáról.

Már a kollégium hallgatójaként megjelennek nyomtatásban versei, így a Napóleonnól szóló költemény is, amelyből kitűnik, hogy sok reformkori ifjú pályatársával együtt őt is elragadja a szabadság eszméje, míg apáik, így a 18. századi dinasztikus, majd a napóleoni háborúkban harcolt Szemere László is, a rendiség fennmaradása érdekében szolgálták az uralkodót. Szemere Bertalan még diákkorában kezdett el rajongani Kölcsey Ferencért, akit nemcsak a legfontosabb kor- és pályatársaként, hanem költői és politikusi példaképként tisztelt. Családjából több kortársa egyben pályatársa is lett, így a Pécelen lakó Szemere Pál író és költő, vagy a zempléni Lasztóc (ma Lastovce, Szlovákia) birtokosa, Szemere Miklós ügyvéd, politikus, műkedvelő festő, illetve a zempléni Lasztoméren (ma: Lastomír, Szlovákia) birtokos: Szemere György táblabíró.



Szemere B.



„VIZSGÁLNI MINDENÜTT AZT KELL MI OTT, S MINDENT OTT, HOL AZ A LEGJELESEBB; A SAJÁT HONÁBAN S FÖLDÉBEN MINDENT.”

Szemere Bertalan

EUROPA

F. Fried

Én Németalföldön különösen a népis-
kolákat, Franciaországban a nyilvános
életet, Nagy-Britanniában a fogház-
kat s népiéletet, Helvéciában a ter-
mészetet választám azon fénypontul,
mi körül egyéb tárgyak csoportozatai
összeválnak. Mert nem csak amaz
elvnek, hanem még egy más csillagnak
befolyása alatt is írok, s ez a HAZA:
ha ezt tudtam volna feledni, ha a pol-
gárt az írónak, a hazaszerelmet az írói
dicsőségnek feláldozni bírta volna,
sokat másképpen, s még többet éppen
nem fogtam írni.

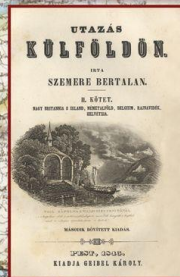
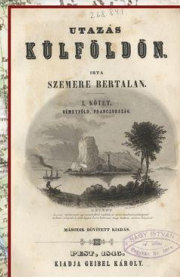
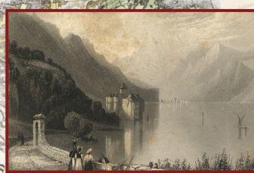
Ajánlat s társ nélkül indultam a nagy
világnak mint csolnak, mely a hazai
partoktól eloldódva, vitorla és lapát
nélkül bocsátkozik tengerre s átadja
magát a habok kényének. Egy kérdés
lebegezik lelkem előtt, mikor elindultam:
„Reménylik-e az émbertől s higgyék-e
benne?” Most, midőn megtértem, szí-
vem ünneplő örömmel adja a feleletet:
„Igen.”

S e szent hit gyümölcse utazásomnak
aranygyapjú helyett magamnak én ezt
hoztam.

Vatta, december 20-án, 1838.

Egy miskolci nemes az országos politikában

Szemere Bertalan pályakezde és pályavégzői



A reformkorban a magyar politikai élet sajátos műfaja az útleírás. Az utazókat nem elsősorban a topográfiai érdekességek indították külföldre. Utjaik legfőbb célja a politikai, társadalmi reformok megismerése és megőrkítése volt; látni, felszívni, töltkezni s nem utolsósorban hazahozni, és idehaza megvalósítani mindazt, amit a nyugat-európai kultúra, a polgárosodás folyamata felhalmozott. A hazai közönséggel is meg akarták ismertetni a nyugati alkotmányosságot, a liberális és demokratikus eszmeinek gyakorlati megvalósulását, általában a politikai életet. Emellett beszámoltak a gazdaság, az ipar, a földművelés helyzetéről, a kultúra fejlődéséről, iskolákról és a börtönügyről, színházakról és közlekedésről, a választási rendszerekről és olvasótermekről, mindarról, amit itthon megvalósíthatónak hittek.

Az 1820-as években úttörő szerepet töltek be e téren Széchenyi és Wesselényi utazásai; az ő példájukat a '30-as években számosan követték, szinte kivétel nélkül nemcsak, köztük a fiatal, mindössze 24 éves Szemere Bertalan. Műve gyakorlatilag egész életművét meghatározta. Szemere azonban kiemelkedett az utazók sorából, hiszen nyelvtudásának, nem utolsósorban élelétésének köszönhetően ő nem csak nézte, de látta és meg is értette a különbségeket, kiváló írói stílusának köszönhetően pedig olvasmányosan tudta megőrkíteni a látottakat, nagyfokú személyességgel is átadva. Arra törekedett, hogy tárgyilagosan írja le, amit látott, s azt nézze és lássa meg, amit érdemes, elválasztva a hasznosat a haszontalantól, a lényegest a lényegtelenről.

Szemere a tekintetben is kortársai előtt járt, hogy nemcsak kitűnő megfigyelő volt, de rendkívül alaposan és módszeresen mélyült el a látottak tanulmányozásában. Az utazók közül ő vizsgálódott a leg-tüzetesebben és legrendszeresebben, igyekezett lejegyezni minden tapasztalatot, még a mindennapi élet szintjén is, összegyűjteni és rendszerezni a felhalmozott tudást. Művét az a tény is az átlag főle helyezi, hogy nem csak lejegyezte a látottakat, de arra is törekedett, hogy összehasonlítsa a hazai viszonyokkal. Munkáját napló formájában írta meg, hiszen ebben volt a legíratosabb, a legtapasztaltabb, nem utolsósorban a napló, mint irodalmi műfaj szabad kezelt adott írójának. Vezérelve volt, hogy „inkább akarok kissé unalmas lenni, mint éppen nem lenni tanulságos”.

Először 1840-ben jelent meg a kétkötetes munka, bár ekkor még cencúrúza. Műve már a kortársak között is szokatlanul nagy visszhangot váltott ki. A maga teljességében 1845-ben adták ki a teljes anyagot. Urmplója a korban hallatlan népszerűségnek örvendett, első kiadása több mint 2400 példányban fogyott el. A mű a kor haladó értelmiségének egyik „tankönyvévé” vált. A hivatalos elismerés sem várta sokat magára, hiszen a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Művének nagy tanulsága, hogy felismerte, hogy „mely nép történetét s nagy embereit elfeledi elvesz – s vesszen el!”

Szemere Bertalan a magyar gazdaság reformkori állapotáról:

„Termékeinket, minthogy benne a mesterségnek kevés része van, olcsón adogatjuk el, mint a cserék idejében, s a kézműveket drágán vesszük. Egy kecskét olcsóbban adunk el, mint vesszünk egy cipőt; egy rúdvásért kis ollócskát cserélünk, s mi rajtuk van, ruhánk posztójáért többet fizetünk, mint amennyiért egész nyájunk gyapját eladhatók. Ki ennek az oka? Mi magunk. Gyárak felállítását senki nem tilthatja el, s a harmincadon belüli 14-16 millió fogyasztása nagy sereg gyárát tartana szakadatlan munkában. A magyar nemes egy nevezetes kiváltságot külföldön ismertem meg, tudniillik adózni az egész világnak kell.”

„AHOL NINCS KÖZTEHERVISELÉS, OTT NEM KÖZÖS A HAZA SZERETETE, A NEMZET NAGYSÁGA, SŐT ANNAK DICSÓSÁGA SEM KÖZÖS.”

Szemere Bertalan

Külföldi úttjáról hazatérve egyre inkább állami tisztségek betöltésén gondolkodott, hogy nyugat-európai tapasztalatait hasznosítani tudja. Erre az a tény is ösztökölte, hogy nem rendelkezett saját családi vagyonnal. 1841-ben báró Vay Miklós helyére egri járási főszolgabírónak nevezték ki. Még ebben az évben Eötvös Józseffel kinevezték a megyei követutasítási bizottság tagjává. 1843 áprilisában Palóczy Lászlóval a megye követévé választották az 1843/44-es országgyűlésre, melyen többek között a diéta jegyzőjeként tevékenykedett; ő hozta be azt a külföldi gyakorlatot, hogy a benyújtott törvényjavaslatokat indokló jelentéssel kellett ellátni. Ez volt országgyűlési pályafutásának legszebb, legtermékenyebb fejezete. Több mint 70 beszédet mondott, többek között részt vett a büntető törvénykönyv kidolgozásában, felszólalt a magyar nyelv ügye mellett. A Kisfaludy Társaság megbízására törvényjavaslatot dolgozott ki az írói és művészi tulajdonjogok védelméről. Ez az országgyűlés alapozta meg országos ismertségét és népszerűségét. Ugyanakkor a legfontosabb kérdésekben a reformellenzék kudarcot vallott, ahogy Szemere fogalmazott: „Sokba kezdtünk, keveset végeztünk”. Legfontosabb eredménye a Védegylet létrehozása volt.



Az 1847. évi borsodi választáson Szemerét Büky Zsigmonddal együtt közfelkiáltással választották követvé, s ez alkalommal a helyi liberális fiatalok fátylas felvonulással tisztelegtek előtte. Szemere legfontosabb tervei között szerepelt a kormányzattal való kiegyezés, az évenkénti országgyűlés összehívása és a szabad közteherviselés, az adóügy. Emellett ő volt a sajtótörvény egyik kidolgozója, külön hírlapot is indítottak az országgyűlés munkájának tudósításáról. Folyamatosan felszólalt a közteherviselés érdekében, mert szerinte „e nélkül nincs sem szabadság, sem egység!” Kossuthal szemben Széchenyit támogatta a Pest–Fiume vasútvonal kiépítése mellett foglalt állást. Felszólalt a városok rendezése ügyében, hogy a községi és az országos választói cenzust különböztessék meg, előbbiit szélesítve, alacsonyabb szinten meghatározva.

„MINDEN MEGYÉNEK LEGYEN, ÚGY SZÓLVÁN EGY KIS PESTJE”

Szemere Bertalan

Nyugat-európai utazásai során felismerte, nem szabad, hogy Magyarország egyközpontú legyen. Ahogy útinaplójában írja: „minden megyei székváros napja legyen körének, itt találjon iskola, piac, munka, ipar, egyesületek s eszközök úgy a gyakorlati ismeretek, mint a közértelemesség” terjesztésére... mint Pesten, úgy a megyék székvárosában is az anyagi s erkölcsi műveltség megindításaként, úgy minden megyének legyen, úgy szólván egy kis Pestje... most székvárosok” hiányában sok megye élete elszórt falu ólében tespedez. Mi most a megye? Egy nagy pusztja”.



Vármegyei tisztségviselőként e gondolat szellemében nagy hangsúlyt fektetett mind a vármegye, mind Miskolc mint megyeszékhely gazdasági és kulturális életének fejlesztésére. Többek között felkarolta Karacs Teréz törekvését egy „kisdiedőví példány intézet” felállítására és anyagi hátterének megteremtésére. Támogatta az 1846. szeptember 8-án megnyílt miskolci református nőnevelő intézetet, elsőként az ilyen intézetek közül hazánkban, ahol nemcsak nemesi, de polgári származású lányok is tanulhattak, és évente hat szegényebb sorsú diákot ingyen képeztek. Jogászként és egykori táblabíróként különösen nagy figyelmet szentelt a megyei igazságszolgáltatásnak. Az ő felszólítására 1846 szeptemberében három hónapig tartó rendkívüli törvényszéket tartottak a helyi táblabírók, amelynek következtében 500-nál is több, hosszú évek óta húzódó bünpert zártak le, sok éves elmaradást pótolva.

Igen aktív volt a miskolci egyesületi élet területén kifejtett tevékenysége. Ő dolgozta ki a „Tiszamelléki Kölcsonos Tűzkárterítő Társaság” alapszabályát, melynek első elnökévé is megválasztották. Szintén fontos szerepet játszott a takarékpénztárak népszerűsítésében. 1842-ben elnöklétével megalakult a Borsodi Olvasókör, és ő volt az elnöke a városban létrehozott Casinónak is. 1845-ben létrehozta a Védegylet Borsodi Vidéki Osztályát. 1846-ban a vármegye hivatalos lapjává tette a Miskolci Értesítőt. Nyugat-európai tapasztalataik alapján Eötvös Józseffel kidolgoztak egy új börtön- és tömlőrendszert, az új, hat-hat tömlőből álló „javító fogházat”, azonban ilyet csak Mezőkövesden és Mezőkeresztesen sikerült felállítaniuk.

A magyar iparfejlődés egyik legnagyobb akadályát a hazai úthálózat fejletlenségében látta. Nem véletlen, hogy szintén az ő kezdeményezésére következett le Miskolc egyik legfontosabb észak-déli kereskedelmi útját. A Mindszent városrészről a Búzapiacig terjedő szakasz mind a mai napig az ő nevét viseli. Hasonló törekvései voltak a borsodi úthálózat javítása ügyében is. Emellett vidéken több helyen takarékmagtárak felállítását eszközölte ki.

Talán a köztudatban a legismertebb tevékenysége az 1843-ban leégett színház újjáépítésével kapcsolatos. Az ő határozat közreműködésével részvénytársasági formában sikerült újjáépíteni a teátrumot. Emléket ma is márvány emléktábla örökíti meg a színház előcsarnokában.

Egy miskolci nemes az országos politikában
Szemere Bertalan pályakezde és pályavégző



2014
MISKOLC MUSEUM

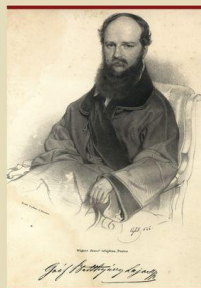
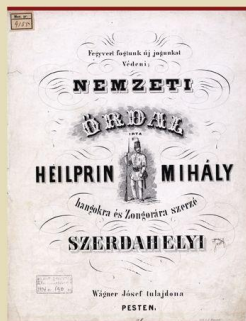
„VAN SZABADSÁG, DE RENDNEK IS LENNI KELL. A RENDETLENSÉG SÍRJA A SZABADSÁGNAK!”

Szemere Bertalan

Szemere április 20-án tette le a miniszteri esküt. Belügyminiszterként legfontosabb teendője az ún. áprilisi törvények életbeléptetése, és a velük kapcsolatos vitás kérdések rendezése volt. Megszüntette az adminisztratív rendszert, emellett ő rendelte el a városi és megyei tisztújításokat, terjesztette elő a kinevezendő főispánokat. A legtöbb irat az ő saját kezű fogalmazványa, ami egyértelműen arra utal, hogy az egyik legaktívabb minisztere volt kormányának. A belügyminisztérium, a had- és pénzügyminisztérium mellett egyike volt a legnagyobb ügykörrel rendelkező minisztériumoknak, amely négy osztályt foglalt magában. Az országlati osztályt, a közigazgatási osztályt, a Perczel Mór irányította rendőri osztályt, a negyedik osztály a nemzetőrségi lett volna, de ezt csak 1849 májusában szervezték meg. A minisztériumhoz tartozott továbbá az újonnan felállított Országos Levéltár, a Statisztikai Hivatal – melynek vezetőjévé Fényes Eleket jelölték ki, illetve a kormány hivatalos lapja, a Közlöny.

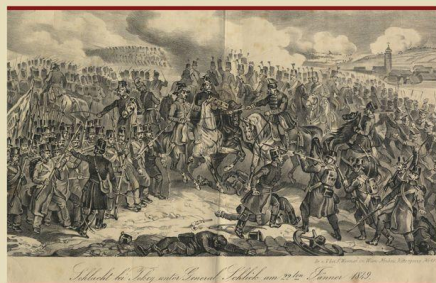


Emellett Szemere vállalta magára a minisztérium sajtókapcsolatainak intézését. Feladatai közé tartozott még az országgyűlés előkészítése is. Szemere tevékenysége a tekintetben is különleges volt, hogy a korabeli antiszemita közhangulattal szemben előre alkalmozott zsidó származású tisztviselőt, nevezetesen Heilprin Mihályt, akihez régi barátság fűzte még Miskolcra. Így őt nevezte ki a minisztérium irodalmi bizottságának titkárává. Mindemellett mint külföldet járt személyiség igen aktív szerepet vállalt a kormány külpolitikájának alakításában. Ahogy ő látta, a külföldiek Magyarországot „nagy tartománynak tekintették, de független nemzethez nem ismertek el.” Szeptemberre Batthyány és Deák sikertelen bécsi útja már előrevetítette a kormány valószínű lemondását, amire szeptember 11-én került sor. Szemere azonban egyetlenként megtartotta tárcáját, biztosítva ezzel a kormány folytonosságát, mert ahogy fogalmazott „amíg nem alakul egy új törvényes minisztérium, mivel félek, hogy ha ez lemond, soha nem nevezeték ki egy második.”



Szeptember 30-án az addigi „képviselőház honvédelmi bizottságát” nevet viselő testület Országos Honvédelmi Bizottmányként (OHB) folytatta működését. Vezetőjévé Kossuthot választották meg, melynek október 1-jétől Szemere is tagja lett. A testület sikeresen végezte munkáját, mert ahogy Szemere is megjegyezte: „Kezd terrorizmus uralkodni. Sikere van mindenfelé. A népek ezrenként kelnek ügyünk mellé”, mert mint fogalmazott „a nép tarthatja meg az országot csak, tehát e tengert, különösen azon vidéken, bőszi hullámzásba kell hozni!” Eközben folyamatosan zajlottak a tárgyalások, elsősorban Kossuth elképzelései szerint, egy új kormány megalakításáról. Új kormány ugyan nem alakult, de formálisan az OHB látta el ennek feladatát, melyben Szemere november 20-án az igazságügyi tárcát kapta meg, amit december 13-án vett át.

Azonban a gyorsan változó viszonyok között még aznap kinevezték Felső-Magyarországot felhatalmú országos biztosává. Legfőbb feladatának a haza védelmét látta, mondván: „még meg nem mentettük, sem aludunk, sem jóllakunk, sem pihenünk, sem reformálunk, sem meghasonlanunk nem szabad.” Szemerét önmaga által megfogalmazott megbízólevele felhatalmazta arra, hogy „mindent tehessen, rendelkezzen, parancsolhasson, amit az ellenség meggyőzésére, megsemmisítésére szükségesnek és kívánatosnak tart.” A haza képviselőjének tekintette magát, akinek hatalma „csak a lehetetlenség és a haza szent érdeke által korlátoztatik.” Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a hadvezetőséggel egyenrangú politikai tényezőként viselkedett. Főhadiszállását Miskolcon rendezte be, melyet mindenáron tartani akart. Szeme előtt a francia konventbiztosainak példája lebegett, ahogy írta: „mintha kivégzéseket fognék megrendelni, oly előérzetem van.” Legfőbb célja Felső-Magyarországot mindenáron való megtartása volt. Véleménye szerint: „vannak kérdések, mikben politikai tekintet főbb, ez olyan. Ez öt vármegye elvesztése körülbelül oly szenzációt okoz, mint Pest-Budaé.” Nem véletlen, hogy folyamatos konfliktusa volt a hadvezetessel. A kinevezett parancsnokok közül mindössze Dembinski mellett állt ki a végősig, akit leveleiben a „csaták ősz galambjának” nevezett. Ettől függetlenül a legnagyobb körültekintéssel gondoskodott a pénzügyekről, gabonát szerzett, ruházatot varratott a hadsereg számára, egyszerűen mindent megtehetett, hogy „Felső-Magyarország a hadsereg élelmezésének és felszerelésének kútfeje” legyen.



Április 14-én kimondták a Habsburg-ház trónfosztását. Szemere részvétele egy majdan megalakuló kormányban egy percig sem lehetett kétséges. A végleges miniszteri névsor összeállítására április végén került sor, azonban ahogy Szemere fogalmazott „hazafi van elég, bátor ember kevesebb, munkás és belátó férfiú ritka. A forradalom nem hozott elő új embereket, a régiek legkitűnőbbjei elnémultak vagy elporladtak.” Két lényeges kérdés fogalmazódott meg: az egyik a tárcák elosztása, a másik Kossuth és a kormány viszonya. Miniszterelnöknek a legnagyobb gyakorlati és adminisztratív tapasztalatokkal rendelkező Szemerét választották meg május 2-án. Ugyanakkor már a kezdetektől jelentős feszültség volt a kormányzó Kossuth és Szemere között, mind politikai tekintetben, mind a kompetenciák kérdésében. Szemere magának követelte a legfőbb végrehajtó hatalmat, bár a valóságban inkább kibővített jogkörű belügyminiszterként működött. A kormány működését jelentősen megnehezítette az állandó költözés, előbb Pestről Debrecenbe, majd később Szegedre. Szemere önálló politikai arculatának kialakítását szolgálta egy új, saját lap alapítása Republica címen. Szemere törvényalkotó tevékenységének két kiemelkedő alkotása volt: a nemzetiségi – amely engedélyezte a szabad nyelvhasználatot a helyi közigazgatásban és iskolákban – illetve a zsidók emancipációjára vonatkozó törvény. Utóbbi sorsát különösen a szíven viselte, mert mint írta, van egy „néposztály”, a zsidó nép, amely „szinte ott van a csatatéren és vérét ontja egy oly hazáért, melynek ők még nem kijelentett polgára ... a zsidók is a hazának polgárai”. A nyár folyamán a kormány Szemerét és Batthyány Kázmért bízta meg az oroszokkal való tárgyalással. Szemere végig hitt abban, hogy sikerül egy elfogadható megállapodást kötni, de ennek már nem volt realitása. Augusztus végén Szemere az utolsók között hagyta el Magyarországot a Szent Koronával együtt, amit ő rejtett el Orsova mellett.

Egy miskolci nemes az országos politikában
Szemere Bertalan pályaképe és pályaválasztása

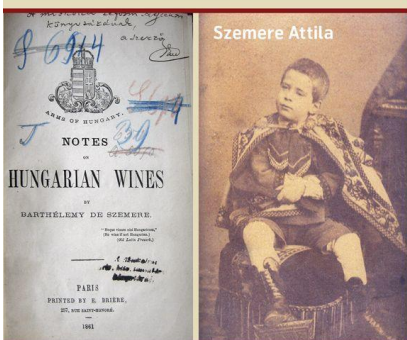
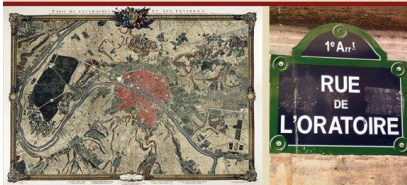


„A HAZÁT ELVESZTVÉN, A HÁZI KÖRBE VIRULHAT NEKÜNK CSAK ÖRÖM”

(Szemere Bertalan)



Arad



Szemere Attila



Haynau



Szemere Mária

Szemere Bertalanné

Szemere részt vesz a kormány utolsó aradi ülésén 1848 augusztus 10-ikén, ugyanekkor az utolsó országgyűlést, ugyancsak Aradon, a másik miskolci '48-as követ, Palóczy László korelnök zárja be. Az összeomláskor Magyarország miniszterelnöke politikustársaival együtt menekülni és emigrálni kényszerül, Palóczyt halálra ítélik, majd kegyelmet kap. Szemere menekülése elején Orsován él a Szent Koronát, Magyarország államiságának jelképét, amelyet csak 1853-ban találnak meg. A kalandregénybe illő történetet Horváth Lajos 1848-as miskolci képviselő, Szemere titkára és kísérője meséli el Jókai novellájában, 1880-ban.

Horváth Lajos visszatér Miskolcra, Szemere azonban, hosszú hánnyódás után, amelyet később úti naplóként tesz közzé, Párizsban telepedik le, ahová nemsokára felesége is követi Pestről, miután naponta kellett megjelenie Haynau-nál, hogy férjéhez távozhasson. Szemere a '48-as párizsi emigráció vezéralakja lesz. Gyorsan cserélődő párizsi bérlakásain rengeteg sors- és pályatársával találkozik és működik együtt, így egy ideig a miskolci könyvesboltos, egykori minisztériumi beosztottja, Heilprin Mihály is fordít neki. Kossuthal, az emigráció vezéralakjával azonban véglegesen megromlik a viszonya. Párizsban született gyermekeinek miniszterháza, akivel együtt menekült Aradról, Batthyányi Kázmér gróf és felesége, valamint a svájci száműzetésben élő Batthyányi Lajosné, illetve új párizsi ismerősei és borsodi rokonai lesznek a keresztszülei. Dembinszkyvel sokáig egy háznál lakik. Rengeteg publikál, főként politikai lapokban, élénk levelezést folytat, naplót és verseket, meséket ír. Párizsi otthonában rokon lányokat nevelnek feleségével, özvegy anyja, Karove Erzsébet szomorú, fájdalommal teljes, sőt szemrehányó leveleket küld neki Vattáról. A reformkorban felhagyó irodalmi ambícióival, hogy teljesen a politikának szentelje magát, kényszerű száműzetésében azonban újra íróvá és költővé lesz, igaz, magyar és nem magyar kortársai mint politikai szakírókat ismerik.

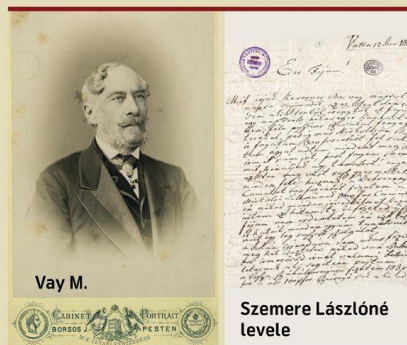
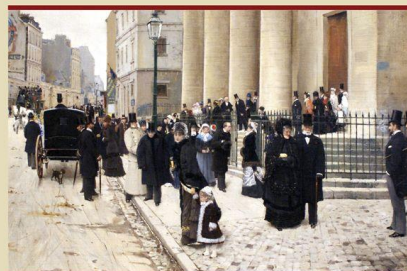
A nemzetközi politika fontos személyiségnek tartja, hazatérését viszont az osztrák-magyar kormányzat nem támogatja. A Szemere-házaspár párizsi lakásán művészek, így Wagner és neje is megfordulnak, a művelt magyar emigráns család koncertre, operába jár, az emigráns politikust a világiállások (1851: London, 1855: Párizs, 1862: London) is igen érdeklik. Szemerét Párizsban a Respublica c., egykor általa indított '48-as napilappal festi le a család régi barátja, Kozina Sándor, akinek alig egy évtizeddel korábban még Jurkovich Leopoldina áll mint ígéretes fiatal nő modellt. Az 1847-ben festett portrét a család Párizsba hozatja, és a két festmény egymás mellé kerül lakásukban. Az emigrációban hű társa beteges felesége, egy ideig vagyonos polgári életmódon élnek, de egy szélhámós miatt anyagi biztonságuk megrendül, így az élet végül arra kényszeríti Magyarországot egykori miniszterelnökét, hogy borkereskedelemmel is foglalkozzon. Többek között régi pályatársától, Vay Miklós bárótól importált tokaji borokat Párizsba és Londonba. Az 1862-es londoni világiálláson borszakértőként is részt vesz, angol nyelven szakkönyvet jelentet meg a magyar borról.

A párizsi évek Szemerét szerető apává és családfővé teszik, családja iránti mély szeretete, elfogódottsága, kislánya elvesztésén érzett mély gyász, szerettei iránti szentimentális viszonyulása átsüt rendszeresen vezetett naplóján.



Özv. Batthyány Lajosné

Szemere Párizs



Vay M.

Szemere Lászlóné levele

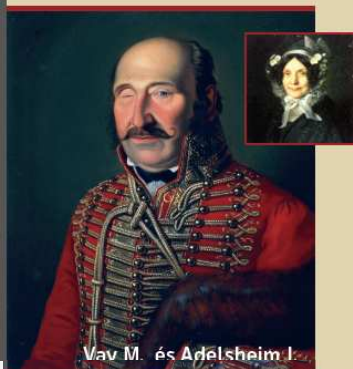
Egy miskolci nemes az országos politikában

Szemere Bertalan pályaképe és pályatársai



„MI A TÚKÖR A TESTNEK, AZ A HÚ NAPLÓ A LÉLEKNEK. [...] ALIG HISZEM HOGY E NÉLKÜL EMBER TELJES ÖNISMERETRE JUTNA.”

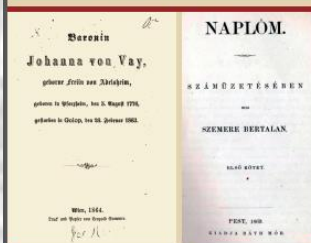
(Szemere Bertalan)



Vay M. és Adelsheim I.



Szűcs Sámuel és Miklós



Lévy J.



Déryné



A 18–19. század a naplóírás fénykora volt, valósággal divatnak számított a naplóvezetés, számos politikai, közéleti személyiség szokása, önbecsülésének egyik módja volt, hogy esténként – mintegy önmagával párbeszédet folytatva – papírra vetette gondolatait. A napról-napra vagy hétről hétre vezetett naplók mellett elfogadott műfaj volt a memoár, azaz a visszaemlékezéseket tartalmazó, naplószerű írás is, de a lehető legszabadabb és legsubjektívebb följegyzésforma mégis a napló volt, nyitott, mint maga az élet. A napló az egyes dolgok tömegét komponálatlanul, jegyzetszerűen tartalmazza, ez magyarázza, miért oly népszerű a naplóírás a mai napig, illetve mennyire szorosan kapcsolódik a 19. századi naplóíráshoz a 21. századi internetes blogírás.

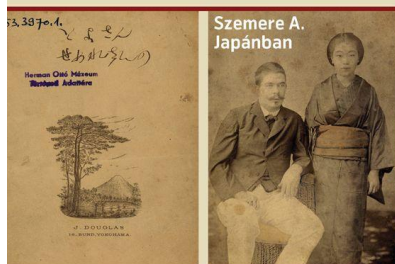
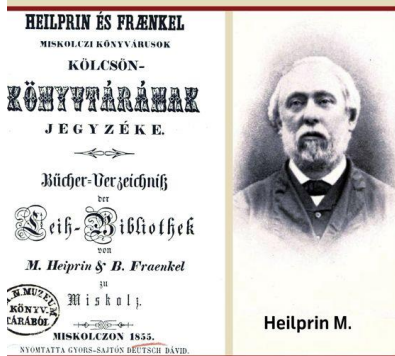
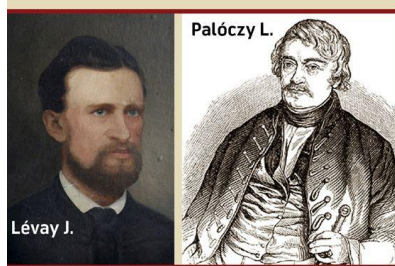
Szemere Bertalan mentora, távoli rokona, Kazinczy Ferenc hatására kezdett el még sárospataki diákként naplót vezetni, de fiatalkori naplói egyik rokona tanyáján elégték, későbbi naplói pedig az emigráns miniszterelnök borsodi rokonai elásták, és a nedves földben tönkrementek. Így csak az emigrációban írt napi-heti feljegyzései maradtak ránk. Szemere egyébként útinaplót is írt, amely a reformkor egyik legtöbbet olvasott kiadványa volt. Utazói és politikai pályáját követő fia, Szemere Attila is írt egy rövid útinaplót Japánban tett utazásáról.

Szemere kortársai, barátai között számos naplóírórt találunk, így a Vay házaspárt, Johanna von Adelsheim bárónőt, aki a golopi kastélyból németül írt leveleit adatta ki visszaemlékezésékként, illetve férjét, b. Vay Miklóst, Vay Béla apját. Vay Miklós naplóját Lévy József rendezte sajtó alá 1899-ben, aki maga is Miskolc legismertebb naplóíróinak egyike, naplója azonban csak 2001-ben jelent meg hiánytalanul. A reformkori és a szabadságharcot követő időkben Miskolcon többen is vezettek naplót, így Szűcs Sámuel és öccse, Szűcs Miklós – Szemere sárospataki barátja és iskolatársa. Szűcs Sámuel nyomtatásban megjelent naplójának első bejegyzése Szemere Bertalan 1865. évi Pestre érkezéséről szól „lelkialapota nem kevesebb aggállyal s részvétellel tölt el, minden el nem fogult és jólelkű magyart”.

A naplóírás a művelt nők között szintén népszerű volt. Szemeréné Jurkovich Leopoldina is vezetett naplót házassága első éveiben „Dinámnak is volt naplója, több évekről. Én nem olvastam, mint ő nem az enyimet, de azt hiszem, oly őszinte, oly ritka ösztön-genie asszonynak naplója, pszichológiai tekintetben érdekes lehetett. 1849-ben az osztrákok Budán lévén, azt is elpredálták több egyébbel. Ime mindkettőnket hasonló veszteség ért. Szemere: Napló”. Herman Ottóné Borosnyay Kamilla naplója máig kéziratban maradt, Déryné Széppataki Róza viszont nyugalomba vonulása után éppen Miskolcon írja meg nevezetes memoárját, amelyben miskolci életéről és fellépéseiről is megemlékezik „A Korona előtt, de csak az utcán, a nők, kik sétáltak, mind megállottak. Ez így tartott egy kis ideig, és gondolám, hiszen itt urak vannak, ez víg város, itt jó lesz nekünk. Déryné naplója”. A művet 1900-ban adták ki.

„MINDEN FÖLDI BOLDOGSÁG MÚLANDÓ, A MIENK IS ELMÚLT, ÉS HAMAR MÚLT EL.”

(Szemere: Irénke)

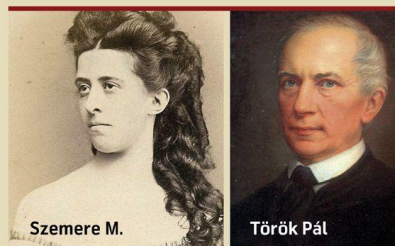
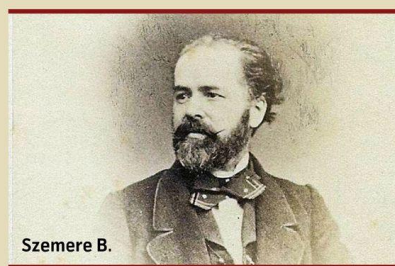


Szemere Bertalan egészségi állapota a londoni világiállítás után rohamosan romlik, elméje elborul, és a király végül 1865 januárjában hazaengedi a Habsburg-kormányzat nagy ellenfelet, a nagybeteg emigráns miniszterelnököt. Pár héttel hazatérése után az újságból értesül Párizsban maradt felesége haláláról, aki testamentumában komoly vagyont hagyott férje gyógykezelésére. Szemere Bertalan utolsó éveit a budai Schwartzler-féle magán-elmegyógyintézetben tölti, 1869 januárjában hal meg, Török Pál református püspök temeti. A budai tabáni temetőben régi pályatársai közül megjelenik Eötvös József, ekkor már mint vallás- és közoktatási miniszter, a Magyar Tudományos Akadémiát Arany János mellett Hunfalvy János képviseli, aki a reformkorban Miskolcon tanult magyarul, ugyanis 1834–1838 között, 14 éves korától volt a miskolci evangélikus iskola tanulója, ahová korábban Szemere is járt. A sírnál ott áll Görgey (Görgei) Artúr, Szemere politikai ellenfele és Perczel Mór, illetve Szemere egykori minisztériumi osztályigazgatója, Buda város első polgármestere, Házmán Ferenc. De ott van Borsod vármegye és Miskolc város küldöttsége is, ezzel megkezdődik Szemere miskolci és borsodi kultusza, bár március 15-ikét először 1872-ben ünneplik meg Miskolcon a református gimnázium diákjai.

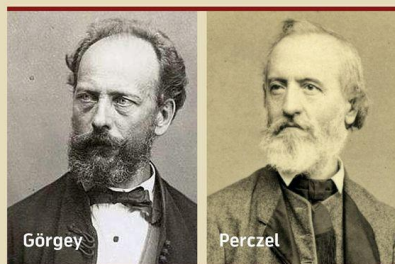
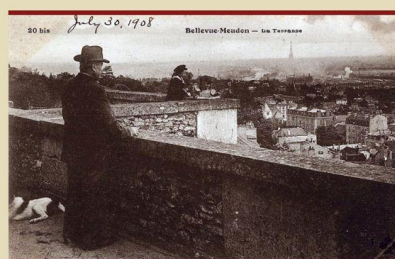
Szülföldjén, politikai karrierje kezdetének színhelyén Szemere emigrációja és magyarországi utolsó éveit óriási változások álltak be. Heilprin Mihály az 1850-es években, egy rövid időre, visszatér Miskolcra, könyvesboltját Fraenkel Bernáttal együtt kölcsönkönyvtárrá bővíti, ahol Petőfi, Szemere, Lévay József, Eötvös és Tompa műveit is kölcsönözhetik a miskolciak az ún. Bach-korszakban. Lévay József, kisebb pesti hírlapírói kitérő után, Miskolcon folytatja tanári működését, és 1855-ig Karacs Teréz is – miután sógorát a vidéken bűjtatta a szabadságharc után – folytatja a nőnevelői és írói tevékenységét Miskolcon, színművét játsszák a miskolci színházban. 1859-ben vasút is éri a várost.

A forradalom összeomlása után meghurcolt Palóczy, Szemere egykori princípális és mentora is visszatér a politika színpadára, ahogyan 1849 augusztusában Aradon, az 1861. évi első pesti országgyűlésen is ő a korelnök, de az ülés alatt Pesten meghal. Holttestét óriási pompával hozzák Miskolcra, az eseményt Szemere Párizsból a kultuszt elutasító rosszállással figyeli. A Vay család is folytatja Borsod vármegyei politikai karrierjét a polgári korszakban. A miskolci értelmiség, amelynek nem egy tagja Szemere pálya- és harcostársa volt 1848–49-ben, a dualizmus kezdeti éveiben a gömöri Hanván (ma: Chanava, Szlovákia) élő Tompa Mihály tiszteletére asztaltársaságot szervez, a város és a megye elindul a modern jogrendszer és adminisztráció útján. Horváth Lajos, aki nem követte a miniszterelnököt az emigrációba, a dualizmusban fényes karriert fut be, Miskolc országgyűlési képviselője, majd díszpolgára, sőt főrendiházi tag lesz, kora egyik nagytekintélyű országos politikusaként hal meg 1911-ben.

Szemere gyermekei, a Miskolcon született Szemere Mária, illetve a Párizsban született és felnőtt Gizella, illetve fia: Attila Huba közül az utóbbi részben apja nyomdokait követte, újságíró és politikus, illetve ismert utazó lesz. 1887. évi orosházi kortes-körútján Jókai Mór agítál mellette, aki korábban apját „császári és királyi emigránsnak” nevezte, mert Szemere Bertalan 1861-ben elfogadhatónak tartotta az októberi diplomát. Apja nyomdokain, 1896-ban Miskolc déli választókerületében képviselővé választják. Szemere Attila ugyancsak Bécsben talált feleséget, 1891-ben ugyanis elvette Henrietta Moravitzot, aki túlélvén férjét, az 1920-as években a miskolci múzeumnak juttatja a Szemere család gazdag hagyatékát, köztük férje és saját portréit.



Szemere ép oly nagy ember volt, Szemere a házért szenvedett. Lelke megtört, a szenvedés ritte a sírba. Ez az elszált fájó lélek kéri önöket, követeli önöktől, válasszák meg képviselőül fiát Szemere Attilát (Viharos eljövése.) adjanak neki méltó helyet, hogy a szél, melyet apja kitűzött, mely a távolból magában ragyog előttünk, nekünk s mindnyájunknak kivívni segítsen, (éljen Szemere.)



Egy miskolci nemes az országos politikában
Szemere Bertalan pályaképe és pályatársai



HERMAN OTTÓ
MÚZEUM
A miskolci múzeumok és intézmények közös tulajdona

„... MELY NÉP TÖRTÉNETÉT S NAGY EMBEREIT ELFELEDI ELVESZ – S VESSZEN EL!”

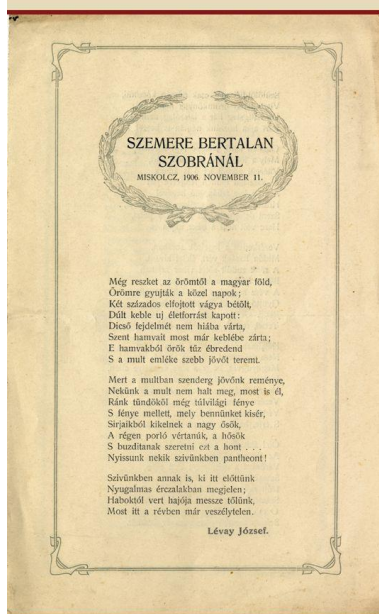
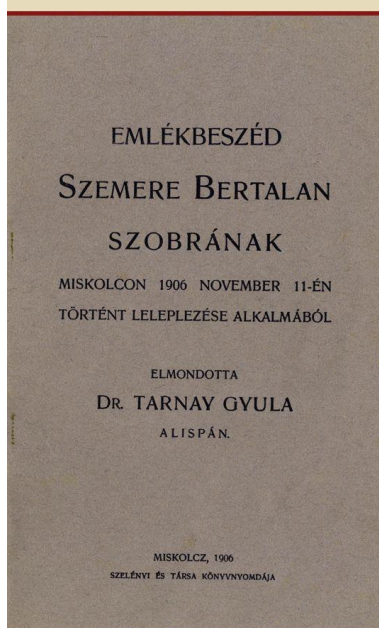
(Szemere Bertalan)



Amint halálhíre 1869. január 18-án délelőtt elterjedt Miskolcon, azonnal megfogalmazódott az igény, hogy a vármegye a várossal karöltve gondoskodjék emlékének ápolásáról. A kiegyezés után fellendült a megyei élet. Ebben jelentős szerepet játszott báró Vay Lajos főispán, Mocsáry Lajos alispán, a későbbi nagy jelentőségű függetlenségi párti politikus, és Lévy József költő, megyei főjegyző. Elsősorban ők szorgalmazták, hogy megfelelő méltósággal őrizték meg az elődök, köztük Szemere Bertalan szellemét és emlékét. Szemérét 1869-ben a budai sírkertben temették el, de két évnek kellett elteltie, hogy megfelelő módon és illő környezetben helyezték örök nyugalomra, a számára legkedvesebb helyen, „Borsod vármegye szívében, Miskolcon”. Szemérének is ez volt a kívánsága, hiszen messénai naplójegyzésében, melyet egyfajta végakaratként is felfoghatunk, úgy fogalmazott, hogy „bárhol éjlek, nyugodni a haza földjében szeretnék. Ott van a diósgyőri völgyben egy magas domb, ott vágytam pi-henni az élet után.” A messénai völgy látványa ihlette benne a gondolatot, amely Szemere szerint hasonlított Miskolc fekvéséhez.

A vármegye bizottmánya már egy hónappal Szemere halála után jegyzőkönyvbe vette, illetve elrendelte – Majthényi Dezső javaslatára – életnagyságú arcképének elkészítését, és a tanácssteremben való elhelyezését.

A kép avatására az 1870. november 7-ei ünnepi közgyűlésen került sor. A híres pesti akadémiai festőművész, Klimkovics Ferenc készítette el az életnagyságú festményt, melynek teljes költségét közadakozásból gyűjtötték össze. A gyűlésen felszólalt Lévy József főjegyző, Szemere egykori tanítványa, aki kültői pátozzal átítatott beszédében leszögezte, hogy a megye nagy fia emlékének ilyen megőrzése a vármegye „szent kötelessége”, mert „Szemere Bertalan élete a haza javára irányzott soha nem szűnő munkásság volt.” Bemutatta élet-pályájának főbb csomópontjait, különösen méltatta megyei tisztviselői tevékenységét, gyakorlati eredményeit. Szemere jelleméről azt mondta, hogy „volt külsőjeben és modorában némi fesz és ridegség”. Nem volt népszerű, közvetlen ember, de a politikában az embernek gyakran erősnek kell lenni, hogy leküzdje ellenfeleit. Gyönyörű költői képen fogalmazta meg Lévy: miként a festmények távolról élvezhetők, a nagy történelmi személyiségek is csak bizonyos távolságból szemlélhetők.



A történelmi múlt személyiségeire mindig is szüksége volt a társadalomnak, hogy példaképül, útmutatóul állítsa a mindenkori fiatalok számára. Különösen jellemző egy időszakra, hogy milyen példaképeket állít az emberek elé. A dualizmus idején, amikor újra kellett értelmezni a „birodalom” másik feléhez való viszonyt, Szemere szervező és törvényalkotó munkássága jó példának bizonyult. Ebben a korszakban a helyi önkormányzatok sok gondot fordítottak arra, hogy kimagasló személyiségeiknek megfelelő emléket állítsanak, fenntartsák a kapcsolatot a hozzátartozókkal, őseikkel, hangsúlyozzák, hogy ebből a vármegyéből vagy városból származtak. Ez kiemelkedő jelentőséggel bírt a korszakban. Borsod vármegye és Miskolc városa mindig nagy gondot fordított kiemelkedő szülötteinek az emlékére. Palóczy László és Kossuth Lajos kultuszának őrzése is ezt igazolja. De a miniszterelnökség feljutó Szemere Bertalan a vármegyének, akkori szóhasználatnál élve, a „legnagyobb fia” volt. Horváth Lajos, a város országgyűlési képviselője úgy fogalmazott, hogy „neve és személyisége összeforrt az 1848. év történelmével azzal van elválaszthatatlanul egybefonódva.” Sokáig csak a vármegyházán elhelyezett egyszalagos festmény őrizte emlékét, ami szobrának felavatásáig a Szemere-kultusz ápolásának legfőbb helyszíne volt.

Sokáig azonban nem történt újabb lépés a Szemere-kultusz ápolása területén. Egészen az 1880-as évekig kellett várni, amikor Miskolc városa sorra nevezte el az utcákat a reformkor és a szabadságharc hőseiről, Kossuthról, Deákról és természetesen Szeméről is. A város egyik legforgalmasabb kereszttutóját Mindszenti utcáról keresztelték át Szemere Bertalan utcára. A következő lépés Szemere síremlékének felavatása volt, melyre az Ávasi temetőben 1893-ban került sor.

A végső cél egy szobor felállítása volt, melyről az 1890-es években hosszas vita zajlott, különösen a hely meghatározása osztotta meg a közvéleményt. A megvalósítást azonban anyagi nehézségek is gátolták. Hamarabb vetődött fel ugyan egy Szemere-szobor felállításának igénye, mégis jóval megelőzte 1898-ban Kossuth Lajos szobrána felállítása. A Róna József által készített alkotás Magyarország első teljes alakos köztéri Kossuth-szobra volt.

Végül 1903-ban döntöttek a Szemere-szobor felállításának végleges helyszínéről. Eszerint a szobrot, melyet szintén Róna József készített, az ún. „Bagolyvár” helyén kell felállítani. „Bagolyvár”-nak ekkor a vármegyháza melletti telken álló épületeket nevezték, melyek lebontásával Miskolc egyik leghangulatosabb köztere jött létre. A szobor avatására 1906. november 11-én került sor. Az ünnepségen szavalta el Lévy József az erre az alkalomra írt ódáját, melyet közvetlenül az esemény után írásban is kiadtak.

Egy miskolci nemes az országos politikában
Szemere Bertalan pályaképe és pályatársai



